

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN
ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ
(1883-1956)

Yüksek Lisans Tezi

Alev KESKİN

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN
ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ
(1883-1956)

Yüksek Lisans Tezi

Alev KESKİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Serdar SARISIR

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN
ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ
(1883-1956)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Serdar SARISIR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Serdar SARISIR**
- 2- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN**
- 3- Prof. Dr. Nasrullah UZMAN**

Tez Savunması Tarihi

27 Aralık 2024

**Türkiye Cumhuriyeti
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne**

Prof. Dr. Serdar SARISIR danışmanlığında hazırladığım “**CEMİL CAHİT TOYDEMİR’İN ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ (1883-1956) (Ankara 2024)**” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

15 Ocak 2025

Alev KESKİN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ, İLK GÖREV YERLERİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ (1883-1918).....	5
1.1. Ailesi, Eğitimi ve İlk Görev Yerleri (1883-1914).....	5
1.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri (1914-1918).....	7
1.2.1. Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri ve Kop Dağı Savunması.....	7
1.2.2. Azerbaycan'daki Faaliyetleri (Kafkas İslam Ordusu).....	12
1.2.2.1. Gence Müfrezesi	12
1.2.2.2. Karameryem Muharebesi	18
1.2.2.3. İkinci Bakü Taarruzu ve Bakü'nün Ele Geçirilmesi.....	19
1.2.2.4. Karabağ Harekâtı	21
2. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ (1919-1922).....	30
2.1. 5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına Atanması ve Amasya'daki Faaliyetleri....	30
2.1.1. Amasya Mülakatı	34
2.1.2. Amasya'da Mebus Seçimleri	39
2.1.3. Amasya'dan Maraş'a Destek	40
2.2. Maraş'taki Faaliyetleri.....	44

2.3. Zile İsyanı	49
2.3.1. İsyanın Sebepleri.....	50
2.3.2. Tenkil Harekâtı	52
2.3.3. Asker Firarileri Sorunu.....	74
2.4. Koçgiri İsyanı	78
2.5. Pontus Ayaklanmasının Başlaması	79
2.6. İkinci İnönü Muharebesi ve Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi'nin Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e İlişkin Anıları	81
2.7. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	90
2.8. Sakarya Meydan Muharebesi	93
2.9. Pontus Ayaklanmasının Bastırılması	95
2.10. Trakya'nın Devir-Teslimi	97
3. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ (1923-1956).....	100
3.1. Cumhuriyet Dönemindeki Askerî Faaliyetleri (1923-1946).....	100
3.1.1. İzmir Harp Oyunları (15-22 Şubat 1924)	100
3.1.2. Erciyes Dağı Zirvesine Tırmanışı.....	101
3.1.3. Şeyh Sait İsyanı	102
3.1.4. Soyadı Kanununun Kabul Edilmesi ile Cemil Cahit Bey'in Toydemir Soyadını Alması.....	108
3.1.5. Trakya Manevraları (19-23 Ağustos 1935)	109
3.1.6. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Töreni	110
3.1.7. Cemil Cahit Toydemir'in Yeni Atamaları.....	112

3.1.8.İkinci Dünya Savaşı ve Hitler ile Görüşme	113
3.1.9. Cemil Cahit Toydemir'in Askerlik Döneminde Basında Çıkan Haberler.	125
3.2. Cemil Cahit Toydemir'in Siyasî Faaliyetleri (1946-1950).....	128
3.2.1. Millî Savunma Bakanlığına Atanması.....	128
3.2.2. İstanbul Milletvekilliğine Seçilmesi ve Seçimlere Yapılan İtirazlar.....	129
3.2.3.TBMM'de Katıldığı Güven Oylamaları ve Komisyonlar	132
3.2.4. TBMM'deki Konuşmaları	133
3.2.5. Amasya Milletvekilliği Aday Adaylığı Süreci.....	141
3.3. Vefatı ve Eserleri.....	142
SONUÇ.....	144
EKLER.....	150
EK-1. Cemil Cahit Toydemir'in Kara Harp Okulu Künye Kaydı.....	150
EK-2. Cemil Cahit Toydemir'in MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivinde Yer Alan Dosyası.....	151
EK-3. Cemil Cahit Toydemir'in Seçim Tutanağı.....	154
EK-4. Fotoğraflar.....	157
KAYNAKÇA.....	167
ÖZET.....	179
ABSTRACT.....	182

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATBD	: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
HTVD	: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi
İSH	: İstiklal Harbi
Kol	: Koleksiyon
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
MSÜ	: Millî Savunma Üniversitesi
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTEA	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ÖN SÖZ

“Cemil Cahit Toydemir’in Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1883-1956)” konulu Yüksek Lisans Tez çalışmasında Osmanlı Devleti ve Kurtuluş Savaşı süreci ile Cumhuriyet döneminde önemli görevler üstlenen Em. Org. Cemil Cahit Toydemir’in askerî ve siyasi alandaki faaliyetlerine yer verilmiştir.

Bu tez çalışmasında Cemil Cahit Toydemir’i seçmemizin nedeni kendisinin Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Kurtuluş Savaşı döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş döneminde yaşanan askerî ve siyasi faaliyetlerin birebir içinde yer alması ve bu sürecin ilk elden tanığı olmasıdır. Kendisi önce bir ordu mensubu olarak Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ve Kurtuluş Savaşı’nda birçok cephede bulunmuş, bu süreçte askerî başarılarıyla ön plana çıkmış, Cumhuriyet döneminde de askerî ve siyasi kimliğiyle dönemin birinci elden tanığı olmuş, sürecin bizzat içinde yer almıştır. Askerlik hayatı boyunca farklı dönemlerde arka arkaya ortaya çıkan pek çok ayaklanmanın bastırılmasında gösterdiği başarı ve sağduyulu tavrı ile tarihe geçmiştir. Cemil Cahit Toydemir’den geriye bu kapsamda askerî ve siyasi literatüre geçen birçok kayıt kalmış, ancak bugüne kadar şahsına yönelik ayrıntılı bir biyografi çalışması yapılmamıştır. Bu nedenle Cemil Cahit Toydemir’in şahsında Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından yeni bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması ve tutunmaya çalıştığı süreçte Cemil Cahit Toydemir’in şahsi olarak yaptığı katkılar ne kadar önemlidir? Cemil Cahit Toydemir’in bu süreçte sağladığı askerî ve siyasi katkılar nelerdir? Çalışmada Cemil Cahit Toydemir’in belirtilen dönemlerde devlete sunduğu askerî ve siyasi katkılar kronolojik olarak ele alınacaktır.

Çalışma sırasında öncelikle telif eserler ile çağdaşlarının kaleme aldığı hatırat niteliğindeki eserler incelenerek, bu eserlerden Cemil Cahit Toydemir’in izi sürülmüştür. Osmanlı Devleti ve Kurtuluş Savaşı döneminde anılarını kaleme alan pek çok şahsiyet

bulunmakla birlikte, kısıtlı bir zaman dilimi nedeniyle, ilgili tüm hatıraların kullanıldığı söylenemez. Cemil Cahit Bey'in biyografisi ile doğrudan ilgili olanların kullanılmasına gayret gösterilmiştir. Daha sonra Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi ile Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ) Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivinden yararlanılmıştır. Cemil Cahit Toydemir'in Jandarma Genel Komutanlığı yapması nedeniyle bu görevi sırasındaki safahatına ilişkin bilgi edinebilmek amacıyla Jandarma Genel Komutanlığı Arşivine de müracaat edilmiş, ancak burada söz konusu safahata ilişkin bilgi ve belge bulunmadığı, bu konuda Genelkurmay Personel Başkanlığı General-Amiral Şubesine başvurulabileceği cevabı alınmıştır. Genelkurmay Personel Başkanlığı General-Amiral Şubesi ise şahsi dosyaların araştırmacılara kapalı olduğunu ifade etmiştir. Tetkik eserler ile hatırat niteliğindeki eserlerden elde edilen bilgiler, Arşiv belgelerinden ulaşılan bilgilerle karşılaştırılmalı olarak bir süzgeçten geçirilerek desteklenmeye çalışılmıştır.

Çalışma sırasında Cemil Cahit Toydemir'in torunu (Kızı Fatma Cevza Hanım'ın oğlu) A. Cemil Bezmen ile de görüşülmüştür. A. Cemil Bezmen dedesinin Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda kaleme aldığı anılarını, kendisi de yayım hazırlıkları içerisinde olmasına rağmen, paylaşma inceliğini göstermiştir. A. Cemil Bezmen, Cemil Cahit Toydemir'in dört cilt hâlinde kaleme aldığı anıların İkinci İnönü Muharebesi ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin üçüncü cildinin kaybolduğunu belirtmiştir. Söz konusu anıların Zile Ayaklanmasına ait kısmı Cemil Cahit Toydemir'in kızı Ayşe Ceyadet Perin tarafından daha önce Abdullah Kehale ile paylaşılmış, Kehale anıların bu kısmı ile hazırladığı Yüksek Lisans Tezini daha sonra "Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları" ismi ile 1997 yılında yayımlamıştır. Söz konusu eserden alıntı yapılan kısımlar orijinal metin ile karşılaştırılarak yeniden çevrilmiştir Eserin ekler kısmında kullanılan fotoğraflar öncelikle A. Cemil Bezmen tarafından İBB Atatürk

Kitaplığına bağışlanan fotoğraflar olup, Sayın A. Cemil Bezmen bu fotoğrafların dijital hâllerini de benimle paylaşma inceliğini göstermiştir. Fotoğrafların bir kısmı da internet ortamından tespit edilmiş ve çalışmada kullanılmıştır.

Yukarıda belirtilen kaynakların yanı sıra süreli yayınlar ve konu kapsamına giren akademik çalışmalar da incelenmiştir. Cemil Cahit Toydemir'in askerî safahatına ilişkin bilgilere ağırlıklı olarak MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı yayınlarından olan Birinci Dünya Harbi Serisi ile Türk İstiklal Harbi serisinden ulaşılmıştır. Elde edilen bu verilerin ışığında çalışma üç bölüm hâlinde ve kronolojik bir sıra ile kaleme alınmıştır.

Tezin Giriş bölümünde Cemil Cahit Toydemir'in içine doğduğu ortamı aydınlatmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu askerî ve siyasi ortama yer verilmiştir.

Birinci Bölümde “Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Ailesi, Eğitimi, İlk Görev Yerleri ve Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri (1883-1918)” başlığı altında, Cemil Cahit Toydemir'in ailesi, eğitimi, Harp Okulundan mezun oluşunu müteakip ilk görev yerleri ve Osmanlı Devleti döneminde Birinci Dünya Savaşı'nda katıldığı muharebelere yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Azap ve Sarıkamış Muharebeleri ile Kop Dağı Savunmasına katılan Cemil Cahit Toydemir hakkında bilgiler Kop Dağı Savunması ile birlikte görünür olmaya başlamıştır. 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu ile Azerbaycan'da yapılan harekâta da katılan Cemil Cahit Toydemir'in bu dönemdeki faaliyetleri de bu bölümde incelenmiştir.

Çalışmanın “Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Kurtuluş Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri (1919-1922)” adlı ikinci bölümünde Cemil Cahit Bey'in Kafkas İslam Ordusunun lağvedilmesiyle Bakü'den İstanbul'a döndükten sonra 5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına atanması ve 19 Temmuz 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Kurtuluş Savaşı'na katılmasından başlanılmış ve bu süreçte 5'inci Kafkas Tümeninin konuşlu

olduğu Amasya'daki faaliyetleri ve evini açtığı Amasya Mülakatında yaşananlar anılarından alıntılanmıştır. Daha sonra Maraş Savunmasına katılımı ve bu sırada cereyan eden hadiseler, Zile Ayaklanmasının bastırılmasındaki rolü ve ayaklanmanın bastırılmasından sonraki süreçte gösterdiği sağduyuya vurgu yapılmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Nurettin Paşa Komutasında kurulan Merkez Ordusu emrinde 5'inci Kafkas Tümeni ile Pontus ayaklanmasını bastırmak üzere harekete geçmesi, daha sonra Batı Cephesi'ndeki durumun kritik bir sürece girmesi üzerine Karadeniz'den ayrılarak Ankara üzerinden Batı Cephesi'ne geçişi, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi, Cepheye ulaşmasıyla İkinci İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Pontus ayaklanmasının bastırılması amacıyla 10'uncu Tümen Komutanı olarak tekrar bölgeye gönderilen Cemil Cahit Bey'in buradaki faaliyetleri ve Mudanya Mütarekesinden sonra Trakya'nın devir teslimi sürecinde Tekirdağ'daki çalışmalarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Cemil Cahit Toydemir'in Cumhuriyet Dönemi Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1956)” başlığını taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Cemil Cahit Toydemir'in Cumhuriyet döneminde üstlendiği görevlere değinilmiş, yine bu dönemde patlak veren Şeyh Sait İsyanı ve bu isyanın bastırılmasında Toydemir'in katkılarına ve isyanın nedenleri hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Cemil Cahit Toydemir'in Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenindeki faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı ve Cemil Cahit Toydemir'in savaş devam ederken 1943 yılında 1'inci Ordu Müfettişi ünvanıyla gerçekleştirilen Almanya gezisi ve bu gezide Hitler ile görüşmesi ve müteakip süreçteki askerî safahatına değinilmiştir. 1946 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrılmasından sonra aynı yıl yapılan genel seçimlerde CHP İstanbul milletvekili seçilmesi, seçim sonrası kurulan kabinede Millî Müdafaa Vekili olması, TBMM çatısı altında yaptığı konuşmaları ve Meclis'teki diğer faaliyetleri de yine bu bölümde ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemindeki askerî ve siyasi faaliyetleri haber değeri taşıdığı için

basına yansıyan şahsına ilişkin yazılara da bu bölümde yer verilmiştir. Son bölüm olması nedeniyle bu bölüm, Cemil Cahit Toydemir'in vefatı ve eserleri ile sonlandırılmıştır.

Sonuç bölümünde çalışma kapsamında ortaya konulan verilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Cemil Cahit Toydemir'in dönemindeki askerî ve siyasi faaliyetlere getirdiği katkı vurgulanmış ve bu çalışma bütünüyle ele alındığında bilimsel literatüre sağladığı katkı ortaya konulduğuna değinilmiştir.

Ekler kısmında Cemil Cahit Toydemir'in MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivinde bulunan künye kaydı, MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivinde bulunan dosyasından tedarik edilen askerî safahatı ve emekliliğine esas bilgilerin yer aldığı evrak ve TBMM Meclis kayıtlarında Toydemir'e ait evraklar ile Cemil Cahit Toydemir'in torunu A. Cemil Bezmen'den ve internet ortamından sağlanan fotoğraflara yer verilmiştir.

Çalışma süresince konu seçiminden çalışmanın düzenlenmesi ve eksikliklerinin giderilmesinde getirdiği yorumlarla ve sağladığı katkılarla bana yol gösteren değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Serdar Sarısır'a, çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Ahmet Çalışkan, Burcu Kabakcı ve Dr. Kerime Şahin'e, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi ile Lodumlu Arşivi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivi ve MSB Şehit Topçu Astsb. Kd. Bşçvş. Bülent Aydın Merkez Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın devam ettiği süreçte Cemil Cahit Toydemir tarafından kaleme alınan ve kendisi de bu hatıratı yayımlama aşamasında olmasına rağmen bu anıları elindeki fotoğraflarla birlikte benimle paylaşan Cemil Cahit Toydemir'in torunu Sayın A.Cemil Bezmen'e de gösterdiği ilgi ve çalışmama sağladığı katkı ve yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Biyografiler, hem alanında tarihe mal olmuş şahsiyetlerin hayat hikâyesini ele alan hem de bu şahsiyetlerin yürüttükleri ya da içinde yer aldıkları faaliyetleri incelemek suretiyle o döneme ışık tutan çalışmalardır. Bu tezin konusunu teşkil eden Cemil Cahit Toydemir de Osmanlı Devleti'nin yıkılışından Kurtuluş Savaşı'na, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni bir devletin kuruluşuna evrilen süreçte önemli görevlerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti, Cemil Cahit Toydemir'in doğumu öncesi 1877-1878 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yenik çıkmış ve büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ayakta kalabilmek ve hayata tutunabilmek çabası içinde bir denge siyaseti izlemiştir. Bu süreçte 93 Harbi'nin sonunda kendisini zor şartlarda imzalanacak bir anlaşmadan kurtarılması şartıyla Kıbrıs adasının idaresini geçici olarak İngiltere'ye bırakmış¹, İngiltere bu arada 1882 yılında Mısır'a yerleşmiştir. Fransa ise 1881 yılında Tunus'u egemenliği altına almıştır.² Osmanlı bu dönemde bir yandan büyük toprak kayıpları yaşarken diğer taraftan da ekonomik çöküntüyle başa çıkmaya çalışmış, ancak 1881 yılında dış borçları yapılandırmak amacıyla devletin bütçesinin yabancı devletlerce yönetilmesine neden olacak olan Düyun-u Umumiye'nin kurulmasına engel olamamıştır³. Osmanlı Devleti'nin zorluklar içerisinde bulunduğu ve yıkılış sürecine girdiği bu dönemde Cemil Cahit (Toydemir) Bey 1883 yılında Çerkez sürgünü bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gözlerini açmıştır⁴.

¹ Özden Çalhan, Alev Keskin, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 93,97.

² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 379-384.

³ Adem Üzümcü, Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, "Türkiye'de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları: 1923-2007", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika**, Editörler: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 685.

⁴ Hülya Toker, Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri Cilt III**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 273.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği himaye politikasından uzaklaşması, etkilerini 1897 yılında yaşanan Osmanlı-Yunan Savaşı'nda göstermiştir. Osmanlı Devleti cephede başarı elde etmesine karşın masa başında kaybeden taraf olmuş, büyük devletlerin Yunanistan lehine araya girmesiyle galibiyetinin sonuçlarını alamamıştır⁵. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz şartlar, ülke içinde muhalif hareketlerin doğmasına sebep olmuş, bu süreçte Jön Türklerin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti de Padişah II. Abdülhamit rejimine birer tepki olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bir yandan iç ve dıştaki olumsuz gelişmeler, diğer yandan ekonomik çöküntü sonucu 20'nci yüzyıla gelindiğinde artık her anlamda iflasın eşiğine gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu sıkıntılı süreçten çıkmasının Anayasayı geri getirmek olan Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ile mümkün olacağı düşünülerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderliğinde 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ile birlikte kısmî bir sükûnet dönemi yaşanmış, ancak bu dönem kısa sürmüştür⁶. Bulgaristan 5 Ekim 1908'de Osmanlı Devleti'nden ayrılarak artık bağımsız bir devlet olduğunu bildirmiş, 6 Ekim'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamış, aynı gün Girit Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur⁷.

Dışarıda bu gelişmeler yaşanırken, içeride de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepki olarak 31 Mart gerici isyanı baş göstermiştir. Bu isyan Selanik'ten getirilen Hareket Ordusu tarafından etkisiz hâle getirilmiş, bu arada II. Abdülhamit'in istibdat rejimine yönelik tepkiler O'nun tahttan indirilmesiyle sonuçlanmış, yerine V. Mehmet Reşat geçmiştir. ⁸31 Mart İsyanının bastırılması ile

⁵ H. Hikmet Süer, **1897 Türk-Yunan Harbi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 54-56.

⁶ R.Uçarol, a.g.e., s. 399, 403.

⁷ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları**, 4. Bası, Ankara, 1995, s. 57.

⁸ Zekeriya Türkmen, **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 11, 53.

birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ağırlığı yönetimde daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.

Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri ile Fransa ve Rusya'nın kışkırtmaları Osmanlı Devleti'nin Balkan uluslarında etkisini göstermiş ve bu uluslar birer birer İmparatorluktan ayrılmaya başlamışlardır. Bu devletler daha sonra 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin Makedonya topraklarında hak iddiasında bulunarak kendi aralarında anlaşmışlar ve Rusya'nın da desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı birer birer savaş ilan etmişlerdir. 1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı devam ederken Balkan devletlerinin savaş ilanı Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış, bu nedenle İtalya ile derhal bir barış anlaşması yapılmıştır. Osmanlı Devleti Balkan Harbinin birinci döneminden büyük bir yenilgi ile çıkmış, Balkan toprakları kaybedilmiş, Balkanlardan Anadolu'ya büyük bir insan göçü başlamıştır.⁹ Bu sırada Enver Bey'in başında bulunduğu bir grup subay, Babıali Baskınıni düzenleyerek iktidara el koymuş, Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki dönemi başlamıştır. Fırka, bir taraftan ülkeyi tek egemen güç olarak yönetirken diğer taraftan da yaklaşan bir dünya savaşı karşısında büyük devletler ile müttefiklik sürecine girmek için görüşmeler yapmaya başlamıştır. Ancak bu kapsamda yapılan görüşmelerde İngiltere, Fransa ve Rusya'dan olumlu bir cevap alınamamış, bu nedenle Osmanlı Devleti, Almanya ile temas kurmuş ve yapılan görüşmeler sonucunda Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizlilik kaydıyla bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti yapılan anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu saflarında yerini almıştır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması hasta adamın sonunun habercisi olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin

⁹ E.Aybars, **a.g.e.**, s.72, 74, 78.

¹⁰ Cemal Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Güncelleyenler: Alev Keskin, Fatma İlhan, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2014, s. 37, 39-61.

imzalanmasıyla bu mütarekenin yedinci maddesine dayanılarak İtilaf güçlerince işgal hareketlerine girişilmiş¹¹, gerçekleştirilen bu işgaller karşısında kurtuluş mücadelesini başlatacak olan bir avuç Türk subayı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği altında toplanmıştır. Bu dönemde bu kadroda yer alan subaylar başlangıçta aralarında fikir ayrılıkları olsa da nihai hedefleri vatanı kurtarmak olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu süreçte bir Osmanlı subayı olan Cemil Cahit Toymemir, 31 Mart İsyanı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki iç ayaklanmalarda etkin bir rol oynamış, Cumhuriyet döneminde askerî ve siyasi alanlarda önemli görevlerde bulunmuştur. Bu çalışmada bir devletin çöküşünden yeni bir devletin kuruluşuna evrilen süreci bizzat yaşayan ve Kurtuluş mücadelesini yürüten çekirdek kadro içinde yer alan Cemil Cahit Toymemir'in özelinde bu süreç bilgi ve belgelerin desteklediği ölçüde ayrıntıları ile ele alınacaktır.

¹¹ Tefik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Güncelleyen: Tefik Ercan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 3 ncü Baskı, Ankara, 1999, s. 52, 71-253.

1. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ, İLK GÖREV YERLERİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ (1883-1918)

1.1. Ailesi, Eğitimi ve İlk Görev Yerleri (1883-1914)

Cemil Cahit (Toydemir) 1883'de İstanbul'da Şehzadebaşı semtinde dünyaya gelmiştir. 1864 yılındaki Çerkez sürgününde Soçi'den göç ederek Anadolu'ya gelen Çerkezlerin Ubıh¹² kolunun Therhet ailesine mensuptur. ¹³ Babası Yemen'de Merkez Komutanlığı görevini de icra eden Kaymakam Mehmet Cahit Bey'dir. ¹⁴ Annesi Fatma Vasfiye Hanım, ablası Asiye Hanım'dır. ¹⁵

Cemil Cahit (Toydemir) Rusya'dan sürgün olarak Osmanlı Devleti'ne sığınan bir aileye mensup olması nedeniyle vatan kaybetmenin ne demek olduğunu yakın bir şahidi olarak Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için ömrünü cephelerde geçirmiştir.

¹² Ubıhlar: Vubıhlar ve Ubuıhlar şeklinde de geçmektedir. 1829 Edirne Anlaşması ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki tüm üslerini devraldıktan sonra bu kıyılarda ve Batı Kafkasya'da egemenliğini pekiştirmek için 1830 yılında harekete geçmiştir. Bu dönemde Vubıhların yaşadığı topraklar Soçi nehrinin sağ kıyısından başlıyordu. Rusların işgal hareketlerine karşı 1837 yılında Ruslarla ilk kez mücadeleye girişen Vubıhlar onları birçok kez yenilgiye uğratarak oldukça zor durumda bırakmışlardır. Ruslara karşı Vubıh direnişinin ilk döneminde askerî ve politik liderliği Berzeg ailesi üstlenmiştir. Bu mücadelede 1864 yılında çok sıkı bir Rus kuşatmasına alınan Vubıhlar Mart 1864'te teslim olmak zorunda kalmışlardır. Bu tarihte otuz bin kadar Vubıh, Çar II.Aleksandr'ın isteği doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlar ve Manyas, Adapazarı ve İzmit yöresine yerleşmişlerdir. (Sefer. E.Berzeg, "Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri: Vubıhlar", **Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998, s. 8; T.Tatlok, "Vubıhlar", **Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes-Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998, s. 25-35; Şalva. D. İnal İpa, "Soçi Yöresinin Halkı Vubıhlar ve Sadzlar", **Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes-Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998, s. 78.

¹³ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 29 Ocak 2024); Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s.39.

¹⁴ Cemil Cahit Toydemir'in Harbiyeli olması nedeniyle MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivine de müracaat edilmiş, ancak buradan temin edilen künye kaydında Cemil Cahit Toydemir hakkında "Beşiktaş'ta Serince Bey nüfusundan Çamlıca'da Validebağı Bekçisi Mehmet Efendi mahdumu Cemil Efendi" ifadeleri yer almıştır. Toydemir'in babasının da asker olması nedeniyle söz konusu kayıta bir hata olabileceği değerlendirilmiştir. Babasının alaylı olabileceği görüşü ise Cemil Cahit Toydemir'in torunu A. Cemil Bezmen tarafından kabul görmemiştir.(Ek-1. MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivi, Künye Defteri No.: 25, s. 123.)

¹⁵ H. Toker, N. Aslan, 2009, s.273; **TBMM Albümü 1920-2010, I. Cilt 1920-1950**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.476.

Cemil Cahit (Toydemir) 14 Mart 1900 tarihinde girdiği bugünkü Askerî Müze binası olan Harp Okulundan 6 Aralık 1902 tarihinde piyade teğmeni olarak mezun olmuştur. Mezuniyetini müteakip Beyrut bulunan 9’uncu Nişancı Taburuna bağlı 4’üncü Bölüğe atanmış, bu görevini Hicaz’daki Şimendifer Hat Komiserliği takip etmiştir. ¹⁶

1909 yılı Nisan ayında 1’inci Nişancı Taburuna bağlı 5’inci Bölüğe atanmıştır. 13 Nisan 1909’da başlayan 31 Mart isyanının (31 Mart 1325) bastırılmasında görevlendirilmiş ve 14 Nisan 1909-5 Temmuz 1909 tarihleri arasında bu isyanın bastırılmasında yer almıştır. ¹⁷

15 Haziran 1909’da üsteğmenliği atlamak suretiyle yüzbaşılığa terfi etmiş ve aynı tarihte Yemen’de bulunan 49’uncu Alayın 3’üncü Taburunun 2’nci Bölük Komutanlığına atanmıştır.¹⁸ 31 Ağustos 1909-7 Ağustos 1911 tarihleri arasında Yemen’de görev almıştır. Bu görevindeyken Yahya Bin Muhammed Hamideddin’in çıkardığı Yemen İsyanının¹⁹ bastırılmasında, 26 Aralık 1910-7 Ağustos 1911 tarihleri arasında görev almıştır. Yemen’deki görevi nedeniyle emekliliğinde “Sıcak memleket zammı” almaya hak kazanmıştır.(Ek-2)²⁰

Cemil Cahit (Toydemir) 1902-1911 yılları arasında Beyrut, Hicaz ve Yemen’de görev yapmıştır.²¹

¹⁶ H. Toker, N. Aslan, a.g.e., s. 273.

¹⁷ H. Toker, N. Aslan, a.g.e., s. 273; **Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi**, Şahsi Dosyası.

¹⁸ H. Toker, N. Aslan, 2009, s. 273-274.

¹⁹ 1904 yılından önce de birçok kez ayaklanan Yahya Bin Muhammed Hamideddin, 1904 yılında İngilizlerle iş birliği yaparak bir kez daha isyan çıkarmıştır.1911 yılına kadar süren bu isyan, Yemen’in Osmanlı Devleti’nden ayrılmasına sebep olmuştur. Gizem Yıldırım, **İngiliz Yazılı Basınına Göre Osmanlı Dönemi Yemen Ayaklanması: İmam Yahya İsyanı (1904)**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray, 2021, s.V-VI.

²⁰ **Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi**, Şahsi Dosyası.

²¹ Dr. Selim Erdoğan, Cemil Cahit’in (Toydemir) İttihat ve Terakki Fırkası ile doğrudan bir ilişkisi ortaya çıkarılamasa bile muhtemelen II. Abdülhamit’e muhalif olduğu için mümkün olduğu kadar uzak yerlere gönderildiğini, işleyişte 2-3 yıl uzak yerlerde görev yapanların daha sonra Rumeli’ye atandıklarını, ancak Cemil Cahit’in dokuz sene Arap yarımadasında görev yaptığını belirtmekte ve dönüş tarihinin de II.Abdülhamit’in tahttan indirildiği ve İttihat ve Terakki Fırkası’nın etkinliğinin arttığı döneme rastlamasının manidar olduğunu belirtmiş ve dokuz yıl Arap Yarımadasında görev yaptığı için kendisine bir jest olarak dönüşünde rütbesinin teğmenlikten, üsteğmenliği atlamak suretiyle yüzbaşılığa getirildiğini ifade etmiştir. Nitekim Cemil Cahit Toydemir’in anıları okunduğunda kendisinin II. Abdülhamit’e muhalif

1911'in Ekim ayında Dedeâğaç'ta 33'üncü Alayın 1'inci Taburunun 2'nci Bölük Komutanlığına getirilmiştir. 1912 yılında İstanbul'daki Küçük Zabit (Astsubay) Okulunun 2'nci Bölük Komutanlığına tayin edilmiştir.²² Daha sonra 31 Mayıs 1912-18 Ekim 1912 tarihleri arasında Trablusgarp Harbi'ne katılmış, 18 Ekim 1912'de İtalyanlarla Uşi Anlaşmasının imzalanması üzerine Trablusgarp'tan dönmüş, 18 Ekim 1912-29 Eylül 1913 tarihleri arasında Balkan savaşlarına iştirak etmiştir. (Ek-2)²³ Balkan Savaşlarında başından yaralanmıştır.²⁴

Cemil Cahit (Toydemir) Efendi Harp Okulu'ndan mezuniyetini müteakiben henüz genç bir teğmenken memleketin en zorlu coğrafyasında görev yapmış, bu görevleri icra ederken edindiği tecrübe O'na ileride rehber olmuştur.

1.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri (1914-1918)

Bu başlık altında Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde yer aldığı muharebeler kapsamında Azap Muharebesi ve Sarıkamış Muharebesi'ne katıldığına değinildikten sonra Kop Dağı Savunmasındaki faaliyetleri ile Azerbaycanlılara yardım amacıyla Azerbaycan'a gönderilen Kafkas İslam Ordusundaki faaliyetlerine yer verilmiştir.

1.2.1. Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri ve Kop Dağı Savunması

1914 yılı Nisan ayında Sivas'ta bulunan 3'üncü Numune Taburunun Komutanı olmuştur. Kafkas Cephesi Komutanlığının Rus birliklerini Köprüköy ve Hınıs'tan atmak üzere taarruza geçtiği ve 14-18 Kasım 1914 tarihleri arasında devam eden Azap

olmasına rağmen İttihatçı olmadığı anlaşılmaktadır. Selim Erdoğan, **İstiklâlin Kumandanları Vatandan Başka Sevgili Bilmeyenler**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024, s. 146, 147.

²² H. Toker, N. Aslan, 2009, s. 274. S. Erdoğan, a.g.e., s. 147.

²³ Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi Şahsi Dosyası.

²⁴ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

Muharebesi'ne²⁵ katılmış ve bu muharebe sırasında boynundan yaralanmıştır.²⁶ Sarıkamış Muharebesi'ne katılmıştır.²⁷ 3'üncü Numune Tabur Komutanlığı görevini Şubat 1915'e kadar sürdürmüş bu arada 8 Ocak 1915'de Binbaşılığa yükselmiştir. 1915 yılı Şubat ayında 53'üncü Alay Komutanlığına getirilmiştir. 1916 yılı Mart ayında 33'üncü Tümenin Komutanlığına vekâleten atanmıştır.²⁸

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Ruslara karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde cereyan eden Kop Dağı Savunmasında kilit rol oynamıştır.

Rusların 15 Şubat 1916'da Erzurum'a girmeleri üzerine 3'üncü Ordu birlikleri geri çekilerek Tercan'ın doğu kesimleri-Kop Dağı ve Bayburt'un doğusu istikametinde mevzilenmiş ve bu mevzide Kop Dağı Savunması gerçekleşmiştir. ²⁹ Kop Dağı savunmasının cereyan ettiği yer, günümüzde Bayburt ili sınırları içinde bulunan Bahtlı (Rakım 2980)-Kop (Rakım 2600) Dağının bulunduğu bölgedir. Bayburt-Kop Dağı hattı, hem Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyini Karadeniz'e bağlayan Erzurum-Trabzon karayolu güzergâhında bulunması nedeniyle Türk ordusunun lojistik ihtiyacını karşılaması ve hem de savunma hattı oluşturması nedeniyle stratejik bir noktada yer almaktaydı ³⁰.

Rusların, işgal ettikleri Erzurum'un güvenliğini sağlayabilmeleri için, stratejik öneminden dolayı Kop Dağına taarruz etmeleri gerekmektedir. Burayı ele geçirdikleri takdirde birçok kazanımlar elde edeceklerdi. Bu kapsamda önemli bir nokta olan Trabzon'a ulaşacaklar, Trabzon limanından yararlanıp 2'nci Türkistan Kolordusunu

²⁵ Bülent Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 74-76.

²⁶ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

²⁷ İsmet Görgülü, Sarıkamış Muharebesi'ne 53'üncü Alay Komutanı olarak katıldığını yazmaktadır. Bk. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 108.

²⁸ H. Toker, N. Aslan, 2009, s.274.

²⁹ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

³⁰ Ayhan Doğan, "I. Dünya Savaşında "Kop Savunması" ve Ulusal Birliğimiz Açısından Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 57, Ankara, 2003, s. 1194; İsmail Eyyüpoğlu, "Bayburt Jandarma Tabur Kumandanlığı ve Kop Dağı Savunması (Mart-Temmuz 1916)", **Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 3.

desteklemek suretiyle Karadeniz sahil şeridinde üstünlük kuracaklar, erzak ve mühimmat taşınabilecek ve bu suretle stratejik üstünlüğü ele geçirerek ³¹ ve taarruzlarını Anadolu içlerine kadar derinleştirebileceklerdi. Bu adımı atabilmek için Trabzon-Erzincan istikametinin batısına kadar olan kısmın elde edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Ruslar Anadolu'ya çıkış yolunu açmak için Of-Bayburt-Tercan hattını elde etmek hedefi doğrultusunda 14 Mart 1916'da taarruz emri almışlardır. ³² 1916 yılının Mart- Nisan'ında Bayburt'un işgal edilmesi için Çoruh cephesinden düzenledikleri taarruzlarda başarılı olamayan Ruslar, bu defa cepheye Masat Irmağı-Karasu arasındaki Kop Dağı'ndan girmeyi denemişlerdir.³³

Kop Dağı'ndaki muharebeler 14 Nisan 1916'da başlamış, Ruslar aynı gün Kop Dağı'nın önündeki Aktaş tepesini, müteakiben 16 Nisan'da Kenantepe'nin doğu kesimini işgal etmiştir. 17 Nisan'da düzenlenen karşı taarruzda Kenantepe'nin doğu kesimi Ruslardan geri alınmıştır. Bu sırada Türk birlikleri üstün Rus kuvvetlerine karşı savunulan Kenantepe'de muharebe ederken Kop Dağında bulunan bir bölük emir almadan geri çekilmiş ve bu nedenle 17 Nisan 1916 günü sabahı Kop Dağı düşmüştür.³⁴

Kop dağının Rusların eline geçmesi üzerine Kop Cephesi Komutanı Yarbay Bahattin Bey, 18 Nisan 1916'da sabah saat 04.30'da 33'üncü Piyade Tümen Komutanı Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'den bir piyade alayını ve topçusunu Altıntaş'ta bırakarak, 2600 rakımlı tepeye hareket etmesini emretmiştir. 33'üncü Piyade Tümen Komutanı Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu kesimdeki birliklerle 2600 rakımlı Kenantepe ve çevresini savunmakla görevlendirilmiştir. Ruslar 18 Nisan 1916 tarihinde, Karasu'nun güney istikametinde Kurtmahmut ve Şoğık (Özler)'teki birlikleriyle Altıntaş

³¹ A. Doğan, a.g.m., s. 1194, 1195.

³² Levent Ünal, "Birinci Dünya Harbinde Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler: Muharebelerin Harp Prensiplerine Göre Değerlendirilmesi", **XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu**, 28-30 Mayıs 2014, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.31.

³³ L. Ünal, a.g.m., s. 34.

³⁴ L. Ünal, a.g.m., s.34-35.

yönündeki taarruzlarını başlatmışlar, ancak Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in 33'üncü Piyade Tümeninin bir alayı ile desteklenen kuvvetleri tarafından geri atılmışlardır.³⁵

21 Nisan 1916'da Ruslar Kenantepe'nin kuzey kesimini tekrar ele geçirmişlerdir. Bu kesimi geri almak amacıyla Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in komutasındaki 33'üncü Tümen görevlendirilmiştir. 33'üncü Tümen Kop bölgesine ulaşmak için birkaç gün gece yürüyüşü yapmış, bu arada tipiye yakalanmış, dolayısıyla yorgun düşmüştür. Tüm bu olumsuz koşullar altında Ruslarla karşı karşıya gelen 33'üncü Tümen 22 Nisan günü sabahı kendisinden dört kat fazla Rus kuvvetleri karşısında yaptığı muharebe sonunda Kenantepe ve kuzey kesimindeki Yassitepe'yi geri almıştır.³⁶

Bu sırada Kop Dağındaki muharebelerin mihverini oluşturacak kadar önemli bir mevkiye bulunan Bahıtlıdağ'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi Kop Cephesi'ndeki muharebelerin uzamasına sebep olmuştur. 7 Mayıs 1916'da Bahıtlıdağ Ruslardan geri alınmış, ancak bölgedeki kritik durum düzeltilememiştir. Ruslar taarruz hareketlerini durmadan devam ettirirken 8 Mayıs günü sabah saatlerinde Kop Dağı ile Kenantepe doğusu Rusların, Kenantepe'nin batısı ile Bahıtlıdağ Türklerin elinde bulunuyordu. Rusların elindeki kesimlerin zapt edilmesi için verilen emir doğrultusunda Bahıtlıdağ'dan, 29 ve 60'ıncı Piyade Alaylarına mensup ikişer bölüğün Kop Dağına gösteriş taarruzu yapması; asıl taarruzun ise, şartlar müsait olunca Bahıtlıdağ'daki Kop Grubu Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in telefonda ileteceği bir işaret doğrultusunda 2600 rakımlı Kenantepe'den Kop Dağı batı ve güney kesimleri istikametinde başlatılması kararlaştırılmıştır³⁷.

Taarruz hazırlıkları eksiksiz olarak yerine getirilmiş ve 8 Mayıs 1916 günü sabah saatlerinde Bahıtlıdağ ile batı kesiminden gösteriş taarruzu başlamıştır. Saat 16.00

³⁵ Hakkı Altınbilek, Naci Kır, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II / II İkinci Kitap**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 179.

³⁶ L. Ünal, 2015, s. 35.

³⁷ H. Altınbilek, N. Kır, 1993, s. 184-185; L. Ünal, a.g.m., s. 35-36.

sularında Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Bahıtlıdağ'dan verdiği işaretle birlikte asıl taarruz grubu karla kaplı arazide ileriye atılmış, taarruz çok kısa bir sürede ve hızla gelişmiştir. Düşman karşı tedbir alma fırsatı bulamamış, beş Rus taburu ağır zayıatla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Saat 18.00'de, 2600 rakımlı Kenantepe'nin doğu kesimleri Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in birlikleri tarafından geri alınmış, Kop dağı ve Kop geçidi istikameti saat 21.00'e kadar ele geçirilmiştir.³⁸

Rus taarruzları sonucunda cephe hattında nispi geri çekilmeler olmakla birlikte, Ruslar tarafından işgal edilen yerler derhal karşı taarruzlarla geri alınmıştır. Ruslar bu durumda ellerindeki mevcut kuvvetleriyle Bayburt kesiminde sonuca gidemeyeceklerini anlamışlar ve 1916 Temmuz başına kadar Kop Dağı kesiminde dikkate değer bir taarruza girişmemişlerdir. Bu süreçte yeniden düzenlemeyi düşündükleri daha büyük ölçekli bir taarruz harekâtı için hazırlıklarını sürdürmüşler ve nitekim 1916 yılının Temmuz ayında düzenledikleri taarruzlar sonucu Kop Dağı ve çevresi Rusların eline geçmiştir.³⁹

Kafkas Cephesi'nde Rus kuvvetlerine karşı, Kop Dağında verilen mücadele sonunda Bayburt'un işgal edilmesinin önüne geçilememişse de Rus kuvvetlerinin 6 ay sürecek bir süre zarfında oyalanmaları sağlanarak batıya ilerlemeleri durdurulmuş⁴⁰, çekilmeleri sağlanmış ve aynı zamanda Rus ordusu hırpalanarak kuvvetlerinin büyük bir kısmı yok edilmiştir. Şüphesiz bu süreçte 33'üncü Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ve askerlerinin önemli katkısı olmuştur.⁴¹

Temmuz 1916'da, önce 25'inci Piyade Alay Komutanlığına müteakiben Süleyman İzzet Bey'in yerine, Coşan Grubu Komutanlığına atanan Cemil Cahit Toydemir) Bey,

³⁸ H. Altınbilek, N. Kır, a.g.e., s. 185-186.

³⁹ L. Ünal, 2015., s. 38.; H. Altınbilek, N. Kır, a.g.e., s. 187.

⁴⁰ A. Doğan, 2016, s. 1198, 1202.

⁴¹ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 7 Aralık 2024)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde cereyan eden muharebeler sırasında Altınbulak, Hanum ve Lori Vadisi'nde yaralanmıştır.⁴²

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Ruslarla girdiği muharebelerde birlikleri ile birlikte gösterdiği başarı Osmanlı Devleti'ni zor koşullarda zorlu şartlarda çarpıştığı birçok cepheden birinde, Kafkas Cephesi'nde nefes almasını sağlamıştır.

1.2.2. Azerbaycan'daki Faaliyetleri (Kafkas İslam Ordusu)

Osmanlı Devleti, Azerbaycan ile 4 Haziran 1918 tarihinde bir “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalamıştır. Azerbaycan'ın ileri gelenlerinden Resulzade Mehmet Emin Bey, bu anlaşmanın 4. Maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'nden Rus işgaline karşı yardım talebinde bulunmuştur. Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Azerbaycan'ın bu talebini karşılıksız bırakmamış ve Azerbaycan'a gönderilmek üzere “Kafkas İslam Ordusu” adı altında bir ordu teşkil etmiştir. Bu ordunun komutanlığına rütbesi fahri ferikliğe yükseltilerek Yarbay Nuri Bey (Killigil) getirilmiştir.⁴³

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Kafkas İslam Ordusu'nun bir neferi olarak Osmanlı Devleti'nin Azerbaycanlı kardeşleri için yaptığı yardımın önemli bir parçası olmuştur.

1.2.2.1. Gence Müfrezesi

Nuri Paşa beraberinde Kafkas İslam Ordusunda görevli subay ve astsubaylar bulunduğu halde Musul üzerinden 25 Mayıs 1918 tarihinde Gence'ye gelmiş ve burada Ordu Karargâhı kurulmuştur. 5'nci Kafkas Tümenine mensup 9'uncu Alay başında Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey olduğu hâlde, Binbaşı Zihni Bey komutasındaki

⁴² H. Altınbilek, N. Kır, 1993, s. 299.; <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

⁴³ Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 32, 43, 55, 75.

diğer birliklerle (tüm bu birliklere Gence Müfrezesi adı verilmiş ve Komutanlığına Cemil Cahit (Toydemir) Bey getirilmiştir.) 4 Haziran 1918’de bulundukları Nikolayifka’dan Gence’ye ulaşmak üzere yola çıkmıştır. Azerbaycan’a daha önce gönderilen komutanlar aracılığıyla Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve Zihni Bey’e lüzumlu görülen talimatlar verilmiştir.⁴⁴

Gence Müfrezesi yolda karşısına çıkan bir takım küçük Alman müfrezelerini etkisiz hale getirmek suretiyle Tiflis’e dönmeye mecbur etmiştir. Yine yolu üzerinde bulunan ve Ruslarla birlikte hareket eden çete halindeki Ermenileri de kaçmak zorunda bırakmıştır. Gence Müfrezesinin 2’nci Mürettep Süvari Alayı 6 Haziran’da, 9’uncu Kafkas Alayı da Karakilise, Celâloğlu ve Kazak yolu üzerinden 7 Haziran’da Kazak’a, 10 Haziran 1918 tarihinde Gence şehrine ulaşmıştır.⁴⁵

Kafkas İslâm Ordusu bağlilarından Gence’ye ulaşan ilk Türk birliği Gence Müfrezesi olmuştur. Bu Müfreze Gence halkı tarafından olağanüstü sevgi gösterileriyle adeta bir kurtarıcı gibi karşılanmıştır.⁴⁶

Gence Çayı, Gence’de şehri ikiye ayırmıştı ve nehrin doğusu Ermenilerin, batısı ise Müslümanların ve az miktarda Rusların yaşadığı kısımlardı. Gence nehri üzerinde inşa edilen bir köprü aracılığıyla Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki iletişim kesilmişti. Bu durum her iki tarafın birbirinden bağımsız bir şekilde hareket etmesini ve kendi tarafında rahat bir şekilde hareket etmesini sağlamıştı.⁴⁷

Gence Nehri’nin doğusunda yaşayan Ermeniler Rusya’da çıkan 1917 Ekim Devriminden sonra teşkilatlanma yoluna giderek çevre köylerde yaşayan Rusların da

⁴⁴ N. Yüceer, a.g.e., s. 72, 74, 75.; Marziye Memmedli, Muharrem Yunus Çelik, “Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu’nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, s. 406.

⁴⁵ N. Yüceer, 1996, s. 75, 80.

⁴⁶ N. Yüceer, a.g.e., s. 80.

⁴⁷ Rüştü Türker, **Birinci Dünya Harbi’nde Bakû Yollarında 5 nci Kafkas Piyade Tümeni**, Yay. Haz.. Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 31.

kendilerine katılmalarını sağlamışlar, Çar ordusunda görevli Rus komutanları da komutayı üstlenmiştir. Bu suretle 600 kişiden oluşan bir tabur kurmuşlardır. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa bu taburun Azeri Hükümetinin yönetimine ve Kafkas İslam Ordusunun harekâtına karşı gelecekte sorun çıkaracağını öngörmüştür. Bu nedenle düzenlenen bir toplantı sonucu alınan karar uyarınca Gence Müfrezesinden söz konusu taburun silahlarını toplaması istenmiştir. ⁴⁸

Gence Müfrezesi Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu kapsamda 10 Haziran 1918’de, yapılacak harekâta ilişkin şifahi olarak bilgilendirilmiştir. Bu bilgiler ışığında Cemil Cahit (Toydemir) Bey, birliklerine saat 23.00’de harekâta hazır olma emri vermiştir. Saat 23.30’da istasyon civarındaki içtima mahallinden harekât başlatılmıştır. Gece boyunca Gence’nin batısından dolaşan müfreze, halkı Alman olan Yelenendorf (Helenendorf) köyü hizasından Gence çayının Ermeni tarafına geçmeye çalışmıştır. Burada Yelenendorf köyünde yaşayanlar tarafından bir tabur kurulduğu görülmüş ve Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu taburdan Ermenilere karşı yararlanmayı düşünmüştür. Ancak bu taburun komutanlarının Rus ordusunda görev yapmış birkaç Alman subayı olduğu anlaşılmıştır. Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey tabur komutanından derhal emrine girmesini, girmediği takdirde köylerinin işgal edileceğini ve taburlarındaki silahlarına el konulacağını bildirmiştir. Bu durum üzerine Kafkas Almanlarının oluşturduğu bu tabur Gence Müfrezesi emrine girmeyi kabul etmiştir. Bu tabur, Zurnabat-Hacıkent hattına gönderilmiş, görevini başarılı bir şekilde icra etmesi için yanlarına bir Türk subayı da verilmiştir. Bu suretle Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in girişimi sonucu Gence Ermenileri ile Gence’nin güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Ermenilerin irtibat ve yardımlaşmaları da önlenmiş ve Gence Müfrezesinin arkası Ermeni köyleri karşısında emniyete alınmıştır. ⁴⁹

⁴⁸ Gıyas Şüküroğlu, **Kafkas İslam Ordusu: Kuruluş, Teşkilatlanma ve Operasyonlar**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023, s.172.; Memmedli-Çelik, 2020, s. 406.

⁴⁹ R. Türker, 2006, s. 30-31.; G. Şüküroğlu, a.g.t., s.172-173.; N. Yüceer, 1996, s. 80, 81.

Gence Müfrezesinin Komutanı Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey Haziran'ın 11'inde saat 03.00'de Ermeni mahallesinin girişine geldiğinde süvari alayını gerekli tertibatını alması şartıyla ileri sürmüştür. Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Süvari alayının ele geçirdiği dört Ermeni nöbetçi ve gözetleyiciyle beraber Üsteğmen (Mülazım-ı Evvel) Selahattin Efendi ile Azerbaycanlı subay Samet Bey'i harekâtın amacını ve mevcut durumu anlatarak silahlarını bırakarak teslim olmaya ikna etmek üzere Ermenilerin yanına göndermiştir. Ancak Ermeniler Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından gönderilen bu kişilere ateş açmışlar, gelişen bu durum üzerine iki subay geri dönmek zorunda kalmıştır. Ermenilerin ateşe devam etmeleri nedeniyle mahalle Türk birlikleri tarafından sarılmıştır.⁵⁰

Ancak Ermenilerin yine de ilerlemeye teşebbüs etmeleri üzerine iki taraf arasında çatışma başlamıştır. Bu gelişme üzerine Yelenendorf'tan çağırılan bir Alman subayı, saat 08.00 itibariyle Ermeni mahallesine gönderilmiş ve bu subay aracılığıyla Gence Müfrezesinin Ermeni mahallesini kuşatarak, silahların teslim edilmemesi durumunda mahalleyi topçu ateşi altına alacağı bu durumun oluşmaması için ileri gelenlerinin hemen Müfreme Komutanının yanına gitmesini tebliğ etmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Müfremenin bulunduğu yerden ateş açılmasını tehlikeli görmüş ve Ermenilerin ileri gelenlerinin gelmesini beklemiştir.⁵¹

Saat 11.00'de ellerinde beyaz bayraklarla Ermeni mahallesinden bir papaz, bir komiser, bir subay halktan bir kişi Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile görüşmek istediklerini bildirmişlerdir. Yapılan görüşmede kendilerinin ellerindeki silahları teslim etmek istediklerini, ancak Müslüman halktan korktuklarını ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından rehine olarak şehrin ileri gelenlerinden birkaç kişinin gönderilmesi ve silahların öğleden sonra saat 17.00'ye kadar teslim

⁵⁰ N. Yüceer, a.g.e., s. 81.

⁵¹ G. Şüküroğlu, 2023, s. 173.

edilmesi koşuluyla Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı garantisi verilmiştir. Ermeni delegeler de silahların teslim edileceği hususunda taahhütte bulunmuşlardır. Ancak verilen taahhüdün süresinin sona ermesine rağmen rehinelerm gelmemiş ve silahlar da teslim edilmemiştir. Bu kez Yelenendorf köyünün ileri gelenlerinden Ağa Bey adında bir Ermeni, Ermeni mahallesine görüşme amacıyla gönderilmiştir. Saat 18.00’de harekâta geçilmek üzere iken bir faytonla ve yaya olarak gelen Ermeni delegelerinden yedi kişi rehine olarak tutulmuş, delegeler arasında bulunan bir papaz ile bir kişi harekâtın ciddiyetinin anlatılması, tüm silahların toplanarak araba ile gönderilmesi ve yapılacak arama sırasında evlerinde silahla yakalananların idam edileceği hususlarını bildirmek üzere, Ermeni mahallesine geri gönderilmiş, 11 Haziran’a kadar teslim olmaları gerektiği söylenmiştir. ⁵²

Ermeni mahallesi 11-12 Haziran gecesi boyunca kuşatma altında tutulmuştur. Verilen sürenin sona ermesine rağmen Ermeniler ellerindeki silahları teslim etmemişlerdir. Bu arada Ermenilerin yaşadığı bağlık alana giren 15 kişilik öncü bir Türk müfrezesine Ermeniler tarafından ateş açılmıştır. Bu durumda Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa Ermeni taburuna aşağıda yer alan mektubu göndermiştir:

*“... itaat eden halka hiç kimse tarafından zarar verilmeyeceğini taahhüt ederim. Bu taahhüdüm ancak bugün güneş batmadan iki saat evveline kadar silahların teslimi halindedir.”*⁵³

Nuri Paşa’nın bu çağrısına Ermenilerden herhangi bir cevap gelmemiştir. Bu nedenle Gence Müfrezesi Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına bir telgraf göndermiş ve keşif kollarını ileriye sürerek ilerlemeye çalışacağını, durum elverirse şehre girileceğini, şu an için gösteri taarruzu eşliğinde topçu

⁵² R. Türker, 2006, s. 32-33.; N. Yüceer, 1996, s. 81.; G. Şüküroğlu, a.g.t., s. 172-173.

⁵³ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)**, Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı), Yıl: 69, Sayı: 148, Belge No.:29, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Kasım 2020, Ankara, s.89.; R. Türker, a.g.e., s. 33.; G. Şüküroğlu, a.g.t., s. 175

birlikleriyle baskı kurulacağını, başarı sağlanamazsa savunmaya geçilerek, kuvvetin gelişinin beklenileceğini bildirmiştir.⁵⁴

Ermeniler müteakiben başarısızlıkla sonuçlanan bir yarma girişiminde bulunmuşlardır. Ermenilerin direnişlerini kırmak amacıyla üzerlerine birkaç top ateşi açılmış ve kuşatma da iyice daraltılmış, Ermeniler de daha fazla direnmelerinin mümkün olmayacağını anlayarak ⁵⁵ silahlarının ilk kafilesini öğleden sonra saat 14.00'e kadar teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Nitekim Ermeni Taburunun silahları birkaç kafile hâlinde teslim alınmıştır. 12 Haziran 1918 tarihinde gece saat 22.00'ye kadar Ermenilerden toplamda 150 kadar silah teslim alınmıştır. Gence Müfrezesi, 13-14 Haziran'da Ermeni mahallesini ablukaya altında tutmaya devam etmiş; Kafkas İslam Ordusu Komutanının emri doğrultusunda da bir miktar birlik kasabaya girmiş ve derhal devriye ve emniyet tertibatı alınmıştır. Ermeniler de azar azar silahlarını teslim etmeye sürdürmüşlerdir. Görülen lüzum üzerine abluka birkaç gün daha devam etmiş ve 16 Haziran 1918'de tümüyle kaldırılmıştır. Gence için tehlike arz eden Ermeni tehlikesi bu şekilde Gence Müfrezesi Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in çabalarıyla son bulmuştur. Ancak diğer taraftan Müsüslü ve Karameryem cephelerinin karşısında bulunan Ermeniler, Azerbaycan halkı için tehlike arz etmekteydi. Sıra buradaki Azerbaycanlıları kurtarmaya gelmişti.⁵⁶

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Gence Ermenilerinin yol açabileceği tehlikeyi uzlaşılı ile çözmek için büyük çaba sarf etmiş, ancak Ermenilerin ilk etapta ikna edilememesi üzerine topçu ateşine başvurmak zorunda kalmıştır. Nitekim son ana kadar daima Ermenileri gönüllü olarak silahlarını teslim etmeleri hususunda ikna etmeye çalışması O'nun bir asker olmasına rağmen öncelikle sağduyulu bir insan olduğunu göstermektedir.

⁵⁴ R. Türker, a.g.e., s. 33.; G. Şüküroğlu, a.g.t., s. 175.; N. Yüceer, Ermenilerin teslim ol çağrısını kabul etmediklerini ve başarısız bir yarma girişiminde bulunduklarını ifade etmektedir. N. Yüceer, 1996, s.81.

⁵⁵ N. Yüceer, a.g.e., s. 81.

⁵⁶ R. Türker, 2006, s.33-35.; G. Şüküroğlu, 2023, s. 175-176.

1.2.2.2.Karameryem Muharebesi

Kafkas İslam Ordusu birliklerinin taarruz için hazırlıklarının devam ettiği süreçte o sırada Bakü’de bulunan Ermeni çeteleri Birinci Karameryem Muharebesini kazanmış ve birçok Müslüman Türkü şehit etmişlerdir. 26 Haziran’da Salyan’a ulaşan Ermeni çeteleri burada 27 Haziran’da saat 15.00 sularında Kafkas İslam Ordusu birlikleri ile karşı karşıya gelmiş ve yapılan muharebe sonunda yenilgiye uğramışlardır. İkinci Karameryem Muharebesi’ndeki galibiyete rağmen, Ermeni çetecileri Türklerin taarruz planlarını öğrenmiş ve Salyan’daki Aşağı Surra köyüne baskın düzenlemişler, fakat yapılan hamleyle bertaraf edilmişlerdir. Tatevos Emirov’un (Emiryan)’ın emri üzerine Ermeniler 29 Haziran günü Karameryem-Karayazı yönünden tekrar taarruza geçmişler, ancak bu teşebbüsleri 5’inci Kafkas Tümeni ile Azerbaycanlı milis kuvvetlerinin savunması karşısında etkili olamamıştır. 9’uncu Kafkas Alayının Komutanı Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile Albay Yusuf Bey’in attığı stratejik adımların yardımıyla Ermeniler Pazavant, Kırdadut ve İvanovka köylerinin çevresinde sıkıştırılmıştır. Muharebe’nin başarısında Ağdaşlıların oluşturduğu milis güçler ile piyade birliğinin Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile Yusuf Bey’in yardımlarına tam zamanında ulaşmasının çok büyük katkısı olmuştur. Nitekim yapılacak bir şey kalmayınca son umut olarak Karameryem’e sığınan Ermeniler burada pusuya düşürülmüşlerdir. Buradaki Ermenilerin bütün silahları toplatılarak itaat altına alınmaları sağlanmıştır. Bu başarı ile nihai hedef olan Bakü’yle olan mesafe 130 km’ye düşmüştür.⁵⁷

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Karameryem Muharebesi’nde yerli Azerbaycanlı halkın milis güçlerinin de yardımıyla Azerbaycanlıların kurtuluşu için cephede mücadele vermiş ve Ermenilerin silahlarının toplanmasını müteakip onların teslim olmalarını sağlamıştır.

⁵⁷ Kanan Heydarlı, **Türk Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Kamuoyunda Nuri Paşa, Algısı**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020, , s. 128-130.

1.2.2.3. İkinci Bakü Taarruzu ve Bakü'nün Ele Geçirilmesi

Kafkas İslam Ordusunun Komutanı Korgeneral Nuri Paşa 5 Ağustos 1918 tarihinde Birinci Bakü Taarruzunu başlatmış, ancak bu taarruz sonucu Bakü zapt edilememiştir.⁵⁸ Bu nedenle Gence ve diğer yerlerde başka maksatlarla görev yapan bütün birliklerin acilen cepheye sevk edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu emir kapsamında Cemil Cahit (Toydemir) Bey de Bakü'ye hareket etmiştir.

Nuri Paşa, Bakü'ye düzenlenecek ikinci bir taarruzda kesin sonuçlu bir zafer kazanmak ve şehri ele geçirmek için komutasındaki birlikleri yeni bir düzenlemeye tabi tutmuş ve bu kapsamda kurulan Güney Grubunun komutanlığına Azerbaycanlı Habip Selimov'un yerine Gence'de bulunan Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i getirmiştir. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, 3 Ağustos 1918'de Güney Grubunun komutanlığını devralmıştır.⁵⁹

Bu süreçte harekât bölgesindeki yaralı askerler ile hastaları geri mahallerde kurulan sağlık kurumlarına ulaştırmak için tam teşekküllü iki adet sıhhiye treni hizmet amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu trenlerden iki numaralı sıhhiye treni Güney Grubu Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in emrine verilmiş olup Kuzey ve Güney Gruplarının muharebe sahalarındaki hasta ve yaralıları Gözdek-Hacıkabul ve Akbulak-Hacıkabul istikametinden Hacıkabul'daki 24'üncü Seyyar Hastaneye taşımakla görevlendirilmiştir. Tren 50 yataklı 2 vagon, 1 pansuman vagonu, 1 sağlık memurları vagonu, hasta ve yaralılara çorba ve çay hizmeti veren 1 mutfak vagonu ile lokomotiften oluşmuştur.⁶⁰

22 Ağustos'ta alınan yeni karar uyarınca eski gruplar kaldırılmış, 5'inci Kafkas Tümeninin cephesi üç gruba ayrılmış ve bu şekilde Kuzey, Batı ve Güney Grupları kurulmuştur. Bu kez Batı Grubu'nun komutası Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e verilmiş ve bu grup 9'uncu ve 10'uncu Kafkas Alaylarından oluşmuştur. Sorumluluk bölgesi,

⁵⁸ N. Yüceer, 1996, s. 78, 146.

⁵⁹ R. Türker, 2006, s. 151, 152.; M. Memmedli, M. Y. Çelik, 2020, s. 411.; K. Heydarlı, 2020, s. 138.

⁶⁰ G. Şüküroğlu, 2023, s. 128-129.

Kuzey Grubunun sona erdiği boyun noktası ile Puta İstasyonu'na kadar olan bölge olarak tespit edilmiştir. Grubun Karargâhı Kobi'ye kurulmuştur.⁶¹ Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki bu gruba bağlı 9'uncu Alay Puta İstasyonu ile Hocasen'in üç kilometre güneyi arasında, 10'uncu Alay'ın 28'inci Taburu ve 30'uncu Taburu 9'uncu Alay'ın sol kanadıyla Hırdalan mukavemet merkezinin kuzeydoğusunda konuşlandırılmıştır.⁶²

Kafkas İslam Ordusunun Kurmay Başkanı Yarbey (Kaymakam) Nazım Bey Bakü'ye yapılacak kesin taarruzla ilgili Ordu Komutanına görüşlerini arz ettiği 2 Eylül 1918 tarihli şifrede, 5'inci Kafkas Tümenine Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in komuta etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶³ Nitekim 7 Eylül 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Komutanlığından alınan emrin 2'nci maddesinde "5'inci Kafkas Tümeni birliklerine, Albay Cemil Cahit (Toydemir) komuta edecektir." direktifi verilmiştir.⁶⁴ Ancak daha sonra bu emir uygulanmamış, 5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına Mürsel Paşa iade edilmiş,⁶⁵ 10-11 Eylül 1918 tarihli bir emirle de Kafkas İslam Ordusunun Komutanı Mirliya Nuri Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığına tekrar Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i getirdiği görülmüştür.⁶⁶ Güney Grubu iki taburdan oluşan Azerbaycan 4'üncü Piyade Alayı ile üç bölükten oluşan milis süvari birliği ve iki dağ topundan kurulmuştur.⁶⁷

Bakü'ye ikinci kez düzenlenen taarruz sonucunda 15 Eylül 1918'de şehir Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılmış ve İngiliz birlikleri şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bakü'den bir heyetin gelmesiyle 5'inci Kafkas Tümeni Karargâhında şehrin

⁶¹ R. Türker, 2006, s. 168-169.; K. Heydarlı, 2020, s. 139.; H. Altınbilek, N. Kır, 1993, s. 583.

⁶² G. Şüküroğlu, 2023, s. 158.

⁶³ R. Türker, 2006, s. 179-180.

⁶⁴ R. Türker, a.g.e., s. 185.; H. Altınbilek, N. Kır, 1993, s. 586.; Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 192.

⁶⁵ Süleyman İzzet Yeğin, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15 nci Piyade Tümeni**, (Yay.Haz.. Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 39.

⁶⁶ R. Türker, 2006, s. 189.; **ATBD**, Kasım 2020, Ankara, s. 258.

⁶⁷ H. Altınbilek, N. Kır, 1993, s. 585.

teslimi üzerine görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerin sonucunda alınan kararlar doğrultusunda Bakü'den gelen heyet, halkın her türlü güvenliğinin temin edileceği ve kimsenin bir zarar görmeyeceği hususunda "Kafkas İslâm Ordusu" Komutanlığından yazılı teminat almıştır. Bu şekilde şehirde sokak çarpışmaları olmadan ve fazladan zayıat verilmeden Bakü şehri teslim alınmıştır. Şehrin düzen ve asayişini sağlayarak, bu işle görevli birliklerin hareket tarzlarını düzenlemek için, Hacıkabul'deki Güney Grup Komutanı Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey akşamüzeri şehre girmesiyle Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı tarafından Bakü Mevki Komutanlığına tayin edilmiştir.⁶⁸

Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in yayımladığı talimatname doğrultusunda akşam saat 19.00'dan başlayarak ertesi gün saat 07.00'ye dek sokağa çıkılmamasına dair yasak getirilmiştir. Şehirde silahla dolaşmak ve yağmalama yasaklanmıştır. Yağma yaptığı tespit edilenlerin tutuklanarak idam edileceği belirtilmiştir. Ayrıca 17 Eylül 1918 tarihinden itibaren Bakü'deki tüm dükkânların açılması gerektiği Bakü halkına bildirilmiştir.⁶⁹

Bakü Mevki Komutanlığına getirilen Cemil Cahit (Toydemir) Bey Bakü'de Ermenilerin teslim olmasıyla birlikte onlara karşı Türkler tarafından yapılabilecek bir yağma hareketinin en baştan önüne geçmiş, her zaman hangi taraf olursa olsun daima hakkaniyeti ön planda tutmuştur.

1.2.2.4. Karabağ Harekâtı

Altı bin kişiden oluşan kuvvetiyle Antranik isimindeki Ermeni komutanı Hoy bölgesinde Türk birlikleri ile girdiği muharebede yenilerek 22 Haziran 1918'de Culfa ve Nahcivan'a çekilmek zorunda kalmıştı. Antranik'in bu sırada genel bir taarruza girişmek için hazırlık yaptığı öğrenilmiş ve Nahcivan'da yaşayan Türk köylüleri katlettiğine ilişkin

⁶⁸ H. Altınbilek, N. Kır, a.g.e., s. 591.; N. Yüceer, 1996, s. 120, 121.; R. Türker, 2006, s. 206.; S. İ. Yeğin, 2006, s. 49, 61.

⁶⁹ G. Şüküroğlu, 2023, s. 392.

bilgi alınmıştır. Bu nedenle Antranik'in üzerine bir kuvvet sevk edilmesi zorunluluğu doğmuş ve bu kapsamda 11'inci Kafkas Tümeni görevlendirilmiştir. 11'inci Kafkas Tümeni 19 Temmuz 1918'de Antranik'e karşı başlattığı harekât sonucunda Antranik mağlup edilmiş ve 20 Temmuz'da Nahcivan kurtarılmıştır.⁷⁰ Bu arada Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey 28 Temmuz 1918'de yarbaylığa terfi etmiştir.⁷¹

Nahcivan yenilgisi üzerine Antranik'in birlikleri Nahcivan'dan Karabağ istikametine çekilmiş, çekilme sırasında da yol üzerindeki Ermenileri Türklere karşı örgütlemişlerdir. Antranik, Karabağ'a gelince burada yaşayan Ermenileri de Türklere karşı kışkırtarak, onları Türklerin üzerine saldırtmak, bu şekilde Türk nüfusunun azalmasını sağlayarak Karabağ'ın tamamen Ermenilerin kontrolüne girmesini sağlamak istemiştir. Emrine uymakta tereddütlü olan Ermenileri ise "Osmanlı süngüsü altında mahvolacaksınız" diyerek ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim Şuşa yolunu kontrolü altına almaya çalışan Antranik, yolu üzerinde yaşayan Türklere karşı taarruza geçmiştir.⁷² Ermenilerin yeniden taarruza geçmelerindeki etken artık Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelinmekte olması, Ermenilerin Rusya, Avrupa ve ABD'ye güvenmeleri ve olası bir anlaşmada Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilme ihtimalinin yüksek olmasıydı. Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey Nuri Paşa'ya gönderdiği bir mektup ile bu yeni gelişmelere değinerek Ermenilerin yeni askeri birleşmeler oluşturarak daha tehlikeli olmaya başladıklarını ifade etmiştir.⁷³

Kafkas İslâm Ordusunun Ağustos ayının başından 15 Eylül'e kadar süren İkinci Bakü Taarruzu sonunda şehir kurtarılmış, ancak bu süreçte Bakü önlerinde fazla zaman kaybedilmesi nedeniyle Karabağ'a zamanında yardım ulaştırılamamasına ve Karabağ

⁷⁰ N. Yüceer, 1996, s. 131.

⁷¹ H. Toker, N. Aslan, 2009, s. 273.

⁷² N. Yüceer, 1996, s. 131.

⁷³ Amil Jafarzade, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2022, s. 130.

Harekâtının gecikmesine neden olmuştur. Bu durumdan istifade eden Antranik birlikleri ile Antranik tarafından kışkırtılan Karabağ'daki Ermeniler Türklere saldırarak yüzlerce Türkü katletmiştir⁷⁴.

Bakü'nün kurtarılmasından sonra 21 Eylül'de Nuri Paşa tarafından Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına gönderilen yazının 2'nci maddesinde Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Şimâlî Kafkas Dördüncü Tümen Komutanlığına getirildiği görülmektedir. Yazıda Karabağ Harekâtı için bu Tümenin Şuşa ve Goris'i işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahcivan'ın doğusundaki Osmanlı sınıрыyla irtibat ve temasının sağlanması istenmiştir.⁷⁵

Nuri Paşa'nın 23 Eylül 1918 tarihli emriyle bu kez 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Azerbaycan piyade alayları birleştirilerek Gence Harp Okulu mezunlarından oluşan 1'inci Azerbaycan Tümeni kurulmuş ve Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu kez bu Tümenin Komutanlığına atanmıştır. 1'inci Azerbaycan Tümeninin karargâhı Şuşa'da⁷⁶ kurulmuştur.⁷⁷

Bu sırada Ermeni çetecilerinin, Ağdam-Şuşakale arasındaki Askeran Boğazı'nı ele geçirmeleri, buradaki 20.000 Türk'ün Şuşakale'ye çekilmesiyle ve burada kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Kuşatma uzun süre devam ettiğinden burada durum kritik bir hâl almıştır. Ermenilerin her an bir katliama girişebileceklerinin anlaşılması üzerine Nuri Paşa Karabağ'a en kısa sürede kuvvet gönderilmesini emretmiştir. Nuri Paşa'nın 21 Eylül 1918'deki emriyle Beşinci Kafkas Fırkasının takviye kuvveti olarak Karabağ'a sevk edilmesine karar verilmiştir. Harekâtı gerçekleştirecek tüm birlikler, Bakü'de bulunan Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in komutasına yeni atandığı 1'inci Azerbaycan

⁷⁴ N. Yüceer, 1996, s. 132, 133.

⁷⁵ **ATBD**, Kasım 2020, Belge No.: 105, s. 292.

⁷⁶ G. Şüküroğlu, 1'inci Azerbaycan Tümeninin Akdam'da kurulduğunu belirtmektedir. (G. Şüküroğlu, 2023, s. 413.)

⁷⁷ Aysel Jabarzada, **Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya Politikasında Azerbaycan Faktörü (1917-1921)**, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bandırma, 2022, s. 77. K. Heydarlı, 2020, s. 97, 148, 150.

Tümeni altında görevlendirilmiştir. Bu Tümen Ağdam'da toplanmıştır. Bu sırada Şuşakale'de kuşatılan Türklere bir süre daha dayanmaları ve yardımlarına gelineceğine dair haberler gönderilmiştir. Ermeniler ise olası bir katliama girişmemeleri hususunda uyarılmış ve karşılıklı görüşmelerde bulunmak amacıyla Tümen Karargâhına temsilcilerini göndermeleri istenmiştir. Gelen beş temsilcinin ileri gelenlerinden üçü tutuklanmış, diğer ikisi ise Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Ermenilere teslim olma talebini iletmesi için geri gönderilmiştir. Cemil Cahit Bey Ermenilerden 2 Ekim 1918'e kadar cevap vermelerini istemiştir.⁷⁸

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in teslim olmaları talebi Karabağ'daki Ermeniler tarafından yapılan üçüncü toplantı sonunda bir karara bağlanmış ve Ekim ayının başlarında Ermeniler tarafından Azerbaycan makamlarının tanınacağı ve fakat silahların iade edilmeyeceği bildirilmiştir. Aldıkları bu kararla Kafkas İslam Ordusu tarafından Şuşa'ya yönelik bir saldırının önleneyeceğini düşünmüşlerdir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu karara itibar etmemiştir. Çünkü silahlı Ermeni grupları bölgedeki Azerbaycanlılar için daima bir tehlike oluşturmaktaydı. Bu nedenle 4 Ekim'e kadar Ermenilerin kararlarını değiştirebilecekleri zannıyla beklemiş ancak 4 Ekim'den sonra 1'inci Azerbaycan Tümeni Karabağ'ın kapısı şeklinde nitelendirilen Ağdam'dan Şuşa istikametine taarruzunu başlatmıştır.⁷⁹ Harekâtın dört günde tamamlanması emredilmiştir.⁸⁰

Arazinin engebeli ve sarp olması nedeniyle piyade birlikleri yayılarak ilerleme imkânı bulamamıştır. Şuşakale'ye ulaşabilmek hedefi doğrultusunda ilk önce Ağdam'ın

⁷⁸ N. Yüceer, 1996, s. 133.; Kübra Gelir, Hasip Saygılı, "Teröristten Kahramana Bir Mitos: Andranik Ozanyan", **Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2022, s. 232. Mehman Süleymanov, Bahtiyar Ersay, "Türk Araştırmalarında Kafkas İslam Ordusunun Şuşa Zaferi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı, Cilt: 9, 2022, s. 48.

⁷⁹ M. Süleymanov, B. Ersay, a.g.m., s. 48.

⁸⁰ F. Rezzan Ünalp, Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına), **Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 1, 2021, s.9.

8 kilometre güneyinde kilit noktada bulunan Askeran Boğazı'nı geçmek amaçlanmıştır. Askeran Boğazı'na 9'uncu Kafkas Alayı cepheden taarruz başlatmış, 25'inci Tabur da düşmanı güneyden kuşatmaya başlamıştır. Askeran Boğazı'nı savunan Ermeniler mevkillerini koruyamayarak ve bozgun halinde geri çekilmişler ve bu suretle stratejik önemde olan Askeran Boğazı'nı kaybetmişlerdir. Şuşakale'yi doğu ve batı istikametlerinden baskı altına almak için 8/9 Ekim gecesi süvari alayı Kalfalı'ya gönderilmiştir. Piyade birlikleri de Şuşakale önüne ilerletilmiş, Antranik olası muharebeye girmekten çekinerek Şuşa'nın güneyine çekilmiştir. Bu suretle Şuşa'nın bir muharebeye girilmeden ele geçirilmesi sağlanmıştır. Kalede mahsur kalan Türkler büyük sevinç gösterileri içinde kendilerini kurtaran birlikleri karşılamışlardır. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, bu sırada yanında birkaç karargâh subayı olduğu hâlde Şuşakale'deki durumu yerinde incelemek ve Türklerle Ermeniler arasında bir çatışma yaşanmaması için gerekli tertibatı almak üzere Şuşa'ya girmiştir.⁸¹

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Ermenilerin Türklere karşı uyguladıkları bunca zulüm ve katliama rağmen Ermenilere karşı ılımlı davranmıştır. Türkler ve Ermeniler arasında bir çatışma yaşanmaması için Türklerden ileri gelenleri, Şuşa'daki büyük bir camide toplamış ve onlara aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

“İyiliğinize matuf sözlerimi hemen kabul etmez, emirlerime harfiyen itaat etmezseniz sahip olduğum yetkiyle en azamî suretle hakkınızda şiddetli muamele tatbikine zerre kadar teahhur etmem. Ermenilere şimdi itaat teklif edeceğim. Kabul etmedikleri takdirde, bir orduya itaatsizliğin cezası ne ise onlara vereceğim. İtaat ederlerse, hayat, namus ve mallan taht-ı emanımda olduğundan hiçbir ferdin ufak bir hareketine müsaade etmeyeceğim. İtaat etmedikleri halde dahi, haklarında tertip edilecek muameleyi ifâya yalnız askerim memur olacaktır. Halkın tamamen seyirci kalmasını ve herkesin iş ve gücüne şu dakikadan itibaren başlamasını talep ve emir ederim.”⁸²

Bu konuşma Müslüman ahaliyi hem bir kan dökme düşüncesinden caydırmış ve hem de Türk ve Müslüman olmalarına ve Ermenilerden bunca eziyet görmelerine rağmen

⁸¹ N. Yüceer, 1996, s. 133-134.

⁸² N. Yüceer, a.g.e., s. 134.

bir hukuk devletinin öngördüğü cezaların bir katliam suçu karşısında kendilerini de etkileyeceği vurgulanmıştır. Bu suretle Müslümanlara bir katliama girişmeleri durumunda hiçbir şekilde hukuki güvence verilmeyecek olması onları ileri bir adım atmaktan alıkoymuştur. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu hareketi ustalıkla kurgulanmış bir siyasi adım olmuş, nitekim Ermenilerin bir yıldan fazla bir süredir bölgedeki Türklerin yalnızca Müslüman olmalarından dolayı hayat, namus ve malına el uzatmasına rağmen Müslümanların yaşanan bu olayların intikamını almak istemeleri durumunda çok acı sonuçların ortaya çıkması ihtimali, Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından daha katliamlar başlamadan bertaraf edilmiştir. ⁸³

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Şuşa'nın Türk kesiminde Türklerle konuşarak onların intikam hissiyle hareket etmesini önledikten sonra, Ağdam'dan bu yana yanında tuttuğu Şuşa Belediye Başkanı Kavala isimli Ermeni'yi serbest bırakmış ve Kavala aracılığıyla Ermenilere teslim olmaları, itaat etmeleri durumunda kendilerinin Türk ordusu tarafından can güvenliklerinin sağlanacağı bildirilmiştir. Nitekim kısa bir süre içinde Ermenilerin önde gelenleri Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile görüşmüşler, kendisine büyük bir saygı içinde Ermeni halkının sadakatini bildirmişlerdir. Müteakiben büyük bir mutlulukla evlerine Türk bayrağı asmışlardır. ⁸⁴

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, bu kez Ermenileri uyarmak için onları kilisede toplamış ve burada Ermeni ileri gelenlerine: Türklere çok kötülüklerde bulunduklarını, oysa Türkler tarafından kendilerine vatandaşlık hakkı tanındığını buna rağmen ikiyüzlü davrandıklarını, bu nedenle ceza görmeleri beklenirken Türklerin kendilerini yine bağışladıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan Ermenilerden silâhlarını en kısa sürede iade etmeleri istenmiş ve bu istek Ermeniler tarafından kabul edilmiştir. ⁸⁵

⁸³ A. Jafarzade, 2022, s. 129.

⁸⁴ N. Yüceer, 1996, s. 134-135.

⁸⁵ N. Yüceer, a.g.e.,s. 135.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından Türk askerine Şuşakale'deki Hansaray'da bulunan meydanda bir resmigeçit yaptırılmış, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in talimatı doğrultusunda Ermeniler bu resmigeçidi şehrin Türk kesiminde Türklerle beraber izlemişlerdir. Ermeniler müteakiben Türklerle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu gelişme üzerine Ermeni ve Türk mahalleler arasındaki barikatlar kaldırılmış ve şehir birleştirilmiştir. Şehre askerler yerleştirilerek şehirde huzur ve asayiş temin edilmiştir. Karabağ harekâtı 8 Ekim 1918'de 1'inci Azerbaycan Tümeninin Ağdam'da toplanmasıyla başlamış, Tümenin komutasının General Yusuf'f'a devir-teslimiyle 8 Kasım 1918'de Osmanlı birlikleri tarafından yönetilen safhası sona ermiştir. Bu süreçte Şuşa'ya giden yolda önemli bir kilit noktası olan Askeran Boğazı Ermenilerden kurtarılmış, Şuşakale'deki 20 bin Azerbaycanlı Türk Osmanlı kuvvetinin yaptığı taarruz ile Antranik'in hedefi olmaktan kurtarılmış ve bu suretle Antranik'in sebebiyet vereceği katliam engellenmiştir.⁸⁶

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Ermenilerin yeni askeri birleşmeler meydana getirerek daha tehlikeli olmaya başladıklarını görmüş, bu nedenle Ermenilerin Karabağ'dan atıldıktan sonra bir kez daha çetecilik faaliyetlerinin yaşanmaması için 1'inci Azerbaycan Tümeni'nin yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünmüş, ancak bu düşünce hayata geçirilememiştir.⁸⁷

Kafkas İslam Ordusu tarafından Karabağ'daki Osmanlı kuvvetlerinin kendi tümenlerine dönmeleri ve 1'inci Azerbaycan Tümeninin komutasının Azerbaycanlı General Yusuf'f'a devredilmesi emredilmiştir. ⁸⁸ Bu emrin verilmesinde Osmanlı Hükümetinin tutumu etkili olmuştur.

⁸⁶ N. Yüceer, a.g.e., s. 136.

⁸⁷ Sanan Kazımov, **Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'daki Faaliyetleri ve Aras Türk Cumhuriyeti**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 41.

⁸⁸ N. Yüceer, 1996, s. 136.; S. Kazımov, a.g.t., s. 41.

Bu süreçte Talat Paşa savaşın sonuna yaklaşıldığı ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanmasının artık mümkün olmadığını değerlendirdiği için ve özellikle Almanların Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da izlediği siyaseti desteklemediklerini de gördüğünden “Türkiye'nin Rusya hesabına asla arazi genişletmek niyetinde olmadığını ve Kafkaslardan Türk kuvvetlerini hemen çekeceğini” Rusya'nın Berlin elçisi Joffe'ye beyan etmiştir.⁸⁹ Bu tutum Talat Paşa Kabinesinin 8 Ekim'de görevi bırakmasının ardından, Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulan yeni Hükümetin iş başına gelmesiyle de devam etmiş ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, henüz Mondros Mütarekesi imzalanmadan Kuzey Kafkas Ordu Komutanlığı'na 21 Ekim'de bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta:

“Dersaadet'deki Ermenilerin sinyallerine göre, Karabağ'daki Osmanlı silahlı kuvvetlerinin Şuşa'ya girdiği anlaşılıyor. Çünkü bu hareket genel bir muharebeye yol açacaktır. Karabağ'a ilerleyen birliklerimiz varsa, derhal geri çekilecekler ve geri çekildikleri Genelkurmay Başkanlığına bildirilecektir. Hiçbir askerimiz Karabağ'a girmeyecektir” sözlerine yer vermiştir.⁹⁰

Bu kararın alınmasında Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerine gelinmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri ile mütareke zemini araması etkili olmuş, Osmanlı Devleti'nin Karabağ Cephesi'ndeki harekâtı durdurması mütarekenin imzalanması için gerekli görülmüş, bu nedenle de, Karabağ'daki Türk kuvvetlerinin burayı tahliye etmesi süreci başlatılmıştır.⁹¹

1'inci Azerbaycan Tümeni Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey Bakü'nün tahliye edilmesinden beş gün önce 12 Kasım 1918'de, Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına bir rapor sunarak 1'inci Azerbaycan Fırkasının mevcudu hakkında bilgi vermiştir.⁹²

⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 554-555.

⁹⁰ M. Süleymanov, B. Ersay, 2022, s. 51-52.

⁹¹ N. Yüceer, 1996, s. 136.

⁹² **ATBD**, Kasım 2020, Belge No: 139, 139-1, s. 390-391.; G. Şüküroğlu, a.g.t., s. 415.

Bu kadar kısa bir sürede elde edilen bu başarılı sonuç, takdir edilmesi gereken bir gelişme iken Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle Bakü'deki Kafkas İslam Ordusu da lağvedilmiştir.

Azerbaycan kaynaklarında, millî birliklerin teşkilinde Türk ordusunun potansiyelinin hak işi uğrunda savaşa seferber edilmesinde Türk komutanlarının rolünün özellikle büyük olduğu vurgulanıp bu kapsamda tarih, edebiyat ve arşiv belgelerinde adı geçen Türk Komutanlarının isimlerini ölümsüzleştirmek adına 1'inci Azerbaycan Tümeninin Komutanlığını üstlenen Albay (Esasen Yarbay) Cemil Cahit Bey'in adına da yer verilmiştir.⁹³

Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Azerbaycan'da geçirdiği günleri daha sonra

“Bu Mütareke sıralarında biz göz kamaştırıcı fakat sonsuz ve hayali bir fetih peşinde Kafkasya'da, Azerbaycan'da at oynatıyorduk.”

şeklinde tanımlayacaktır.⁹⁴

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey mensubu olduğu Osmanlı Devleti kendisini nerede görevlendirirse, oraya yetişmiştir. Azerbaycan'da görevini icra ettiği sırada, Ermenilere karşı yaptığı muharebelerin sonucunda her zaman sağduyulu hareket etmiş, Türklerin maruz kaldıkları katliamlara karşın Ermenilere karşı aşırı bir tutum sergilememeleri için her daim ihtiyatlı bir şekilde hareket ederek olası bir facianın önüne geçmiş ve adaletin zalime de uygulanması gerektiğinin altını çizerek büyük bir yüce gönüllülük örneği sergilemiştir.

⁹³ Mehman Süleymanov, **Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan**, HƏrbi Nəşriyyat, Bakı, Basım yılı yok, s. 160.

⁹⁴ **Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.**

2. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ (1919-1922)

2.1. 5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına Atanması ve Amasya'daki Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Bakü'de bulunan Kafkas İslam Ordusu lağvedilmiş ve bu ordunun bağlısı olan 5'inci Kafkas Tümeni de yurda dönmek üzere Bakü'den Batum'a, Batum'dan kara yolu ile Trabzon'a, Trabzon'dan Samsun'a, Samsun'dan da Amasya'ya intikal etmiştir.⁹⁵

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey ise İstanbul'a 9 Ocak 1919'da dönmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın 3'üncü Ordu Müfettişliğine gideceğini ve Anadolu'ya geçtikten sonra da memleketi bu elim vaziyetten kurtarmaya çalışacağını ve kendisini de maiyetinde gidecek zevat arasında bir tümen komutanlığına atanmasını emrettiklerini büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir.⁹⁶ 21 Mayıs 1919'da Harbiye Nezaretine yazılan bir yazıda mülga Birinci Kafkas Sabık Kumandanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in 5'inci Kafkas Fırkası Komutanlığına atandığı bildirilmiştir.⁹⁷ Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu göreve atanmasında Mustafa Kemal Paşa ile samimi olan Rauf (Orbay) Bey tarafından önerilmesi etkili olmuştur.⁹⁸ 5'inci Tümen Komutanlığına atanan Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e tayin emri 18 Haziran 1919'da resmen tebliğ edilmiştir.⁹⁹ Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ilk vasıta ile Samsun'a gönderilmesi Samsun'da bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından Genelkurmay Başkanlığına yazılmıştır.¹⁰⁰ Genelkurmay Başkanı İsmet Bey tarafından yazılan cevabi yazıda Yarbay

⁹⁵ Güzin Çaykırın, "Bakü Yollarından Sakarya Meydan Muharebesi'ne: 5'inci Kafkas Tümeni", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 21, Sayı: 35, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Aralık 2023, s. 141.

⁹⁶ **Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları**.

⁹⁷ **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 004577-343231.001

⁹⁸ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

⁹⁹ **Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları**.

¹⁰⁰ **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Koleksiyon (Kol): İstiklal Harbi (İSH), Kutu:189, Gömlek: 195, Belge: 195-1.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in hareket etmek için vesika almakta olduğu ifade edilmiştir.¹⁰¹ Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey 13 Temmuz'da yola çıkmış ve 19 Temmuz'da Samsun'a ulaşmıştır. Samsun üzerinden de 23 Temmuz 1919'da Amasya'ya gelmiştir.

23 Temmuz 1919'da 5'inci Tümen Komutanı Vekili Arif Bey tarafından Erzurum'a 3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına gönderilen yazıda, 5'inci Tümen Komutanlığına atanan Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in o gün Amasya'ya geldiği, kendileriyle tamamen hemfikir ve aynı kanaatte olduğu belirtilmiştir.¹⁰²

3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı tarafından Amasya'ya 5'inci Tümen Komutanlığına yazılan cevabi yazıda:

“Cemil Cahit Bey'in Fırka Kumandanlığına gelmesinden ve işe başlamasından dolayı Mustafa Kemal ve Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşalarla Rauf Bey'in ve cümlesinin pek memnun oldukları, kendilerine muvaffakiyet temenni ettikleri ” bildirilmiştir.¹⁰³

5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına vekâlet eden Arif Bey, Erzurum'daki 3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına gönderdiği bir diğer yazıda:

“Yarbay Cemil Cahit Bey'in Selahattin Bey'i önceden tanıdığı, müşterek maksat ve kararlar çerçevesinde Selahattin Bey ile birlikte mesai yapmanın mümkün olamayacağı fikrinde olduğunu ” bildirmiştir.¹⁰⁴

5'inci Kafkas Tümeni, 3'üncü Kolordu Komutanı olan Albay Selahattin Bey'e bağlıdır. 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde Selahattin Bey Çoruh Cephesi Komutanı iken Cemil Cahit (Toydemir) Bey Kop Grubu Komutanı idi ve bu münasebetle birlikte çalışmışlardı.¹⁰⁵

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basmış, aynı ayın 25'inde Havza'ya geçmiş ve 28 Mayıs 1919'da Havza Genelgesini

¹⁰¹ BCA, Kol.: İSH, Kutu: 190, Gömlek: 108, Belge: 108-1.

¹⁰² BCA, 110-9-1-11_1-0-45.

¹⁰³ BCA, 110-9-1-11_1-0-45.

¹⁰⁴ BCA, 110-9-1-11_1-0-45.

¹⁰⁵ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.

yayımlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Haziran'ın 12'sinde Havza'dan sevgi gösterileri ile ayrılmış, aynı gün Amasya'ya ulaşmıştır.¹⁰⁶ Amasya'da konuşlu bulunan 5'inci Kafkas Tümeninin Komutanlığına atanan -ancak henüz Amasya'ya gelip fiilen görevine başlamayan- Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey, bu süreçte ikamet etmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya Saraydüzü Kışlasını tahsis etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Yaverliğini yapan Cevat Abbas (Gürer) hatıratında bu binanın seçimi ve Cemil Cahit Toydemir'e ilişkin görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Yarbey Cemil Cahit Bey askerî hastane idarecilerinin görev yaptıkları binayı Atatürk'e ve yakınlarına ayırmış ve kışlanın bir kısmını da müfettişlik karargâhına tahsis etmiştir. Bina, gerek Amasya şehrine ve gerekse verimli Yeşilırmak'ın her iki yönündeki gönül açan yeşil vadilere hâkim bir konumdaydı. Buranın intihap olunuşu (seçilişi) fırka kumandanının dikkat ve ihtimamını ve Samsun'da başlayıp Havza'da açığa vurulan millî harekete geçmek lüzumuna derin ve sarsılmaz ilgisinin necip tezahürü olarak Atatürk'çe kabul edilmişti. Yarbey Cemil Cahit, sevgili memleketin düşürülmek istenen büyük tehlikesinin bertaraf edilmesi için açılacak olan çetin savaşlı işler karşısında metin ve vakurdu. Hele büyük fedakârlara has tevazu ve nezaketi herkeste kolay bulunmayan meziyetlerindendi. Millî hareketlerin öncüleri arasında bulunan muhterem orgeneralin millî tarihimizde pek kıymetli yer tutacağı şüphesizdir.”¹⁰⁷

Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey bağlı olduğu 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey'in isteği doğrultusunda 23 Temmuz'da geldiği Amasya'dan Havza'ya geçmiş ve burada Albay Selahattin Bey ile birlikte 25 Temmuz'da Havza, ertesi gün Merzifon, 27 Temmuz günü Amasya, 28 Temmuz günü de Tokat'taki birlik ve müesseseleri teftiş etmişlerdir. 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey Tokat'tan Samsun'a dönmüş, Cemil Cahit (Toydemir) Bey ise millî hareketin ve mahallî teşkilatın

¹⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya geldiği günün akşamı Saraydüzü Kışlasında Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi, Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi, Komiser İsmail, Komiser Muavini Efendi ve 5'inci Kafkas Fırkası Komutanı Yarbey Cemil Cahit Bey ile birlikte bir süre memleket meseleleri üzerinde konuştuğu iddia edilmektedir. Ancak Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Amasya'ya ulaştığı tarihin 23 Temmuz 1919 olduğu göz önüne alındığında Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya geldiği tarih olan 12 Haziran'da Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile Amasya'da görüşmesi mümkün görünmemektedir. (Mehmet Kılıç, **Amasya Genelgesi ve Protokolü**, T.C. Amasya Valiliği Kültür Yayınları, Ankara, 2004, s. 40, 46, 47.)

¹⁰⁷ **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Derleyen: Turgut Gürer, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 232.

durumunu öğrenmek ve Tokat'ta bulunan Bekir Sami Bey ve diğer daha birçok zevatla temasta bulunmak üzere iki gün kadar daha Tokat'ta kaldıktan sonra Zile üzerinden 1 Ağustos 1919'da Amasya'ya ulaşmıştır. ¹⁰⁸

2 Ağustos 1919'da Tümen Komutanlığı görevine fiilen başlayarak Kurtuluş Savaşı'nda ordu saflarında yerini almıştır. Mevki Komutanlığına gönderdiği yazıda da:

“Bugün Tümenin komutasını üstlendim. Allah'tan muvaffakiyet temenni ederim.”

sözleriyle hissiyatını dile getirmiş ve bugün için:

“Şahsımla alakadar bütün hadisat için 2 Ağustos bir mihver olacaktır.”

sözlerini sarf etmiştir. ¹⁰⁹

Amasya'da bulunduğu günlerde halkı aydınlatmak ve millî hareket tarafına çekmek için çeşitli toplantılar düzenlemiş ve bu suretle halkla bire bir ilişki içinde bulunmuştur. Bir müddet sonra da görülen lüzum üzerine Amasya Mutasarrıflığı görevini de üzerine almıştır. ¹¹⁰

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, 5'inci Kafkas Tümeninin mıntıkası dâhilinde yer alan Sivas'taki kongrenin (4-14 Eylül 1919) asayişini sağlamıştır.

Heyet-i Temsiliye çalışmalarını Sivas'ta sürdürdüğü dönemde kadınlar arasında “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Merkezi Sivas'ta olan ve Sivas Valisi olan Reşit Bey'in hanımı Melek Reşit'in başkanlığını yaptığı cemiyetin memleketin farklı yerlerinde de şubeler açması istenmiştir. Bu karar uyarınca Cemiyet'in bir şubesi de “Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Hukuk-u Vatan Cemiyeti” adıyla Amasya'da teşkil edilmiştir. Amasya'daki bu cemiyetin kurulmasında Yarbay Cemil

¹⁰⁸ Cemil Cahit Toydemir'in Yayımlanmamış Anıları.

¹⁰⁹ BCA, Kol.: İSH, Kutu: 484, Gömlek: 14, Belge: 14-1.; Cemil Cahit Toydemir'in Yayımlanmamış Anıları.

¹¹⁰ Cemil Cahit Toydemir'in Yayımlanmamış Anıları.

Cahit (Toydemir) Bey'in büyük katkıları olmuştur. Cemil Cahit (Toydemir)'in kardeşi Asiye Remzi Hanım burada Cemiyet'in¹¹¹ kurulmasına öncülük etmiştir.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu gelişmeyi şu telgrafla Sivas'a bildirmiştir:

*“Hemşirem Asiye Remzi Hanım'ın teşebbüsatıyla ve pek çok hanımların iştirakiyle “Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-u Vatan Cemiyeti” sureti resmîyede mumaileyhüma Asiye Remzi Hanım'ın riyasetinde teşkil etmiştir. Reisenin kongrede irâd ettiği nutkun bir sureti İrade-i Milliye Gazetesine ve bir sureti Matbuat Cemiyeti'ne gönderilmiş olduğu maruzdur.”*¹¹²

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Amasya'ya gelir gelmez Kurtuluş Savaşı lehine halkı kazanmak için çalışmalarına başlamış, bu kapsamda halkla birebir temaslarda bulunarak onların nabzını tutmuştur. Yine halkın desteğiyle kurulan “Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-u Vatan Cemiyeti” nin kuruluş aşamasında çalışmalarına ailesinin bir ferdi olan kız kardeşi Asiye Hanım'ı dâhil ederek örnek bir tavır sergilemiştir.

2.1.1. Amasya Mülakatı

Sivas Kongresi'nin başarılı çalışmalarının sonucunda Sadrazam Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmiştir. Yerine geçen Sadrazam Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile bir takım görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler sonucunda İstanbul Hükümeti tarafından Bahriye Nazırı olan Salih Paşa'nın Heyet-i Temsiliye ile görüşeceği bildirilmiştir. Ayrıca Salih Paşa'nın rahatsızlığı nedeniyle görüşmenin kısa bir yolculukla ve deniz yoluyla ulaşılabilen, uzak olmayan bir yerde yapılması istenmiştir. Yapılan müzakereleri müteakip 10 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti yetkililerine görüşmenin

¹¹¹ Cemiyet, Milli Mücadele sırasında Anadolu'daki kadınları organize etmeyi ve desteklemeyi amaçlayarak, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine katkıda bulunmuş ve çeşitli yardım kampanyaları düzenlemiştir. Ayrıca, Türk kadınlarının eğitim ve öğretim seviyelerinin artırılması, kadın hakları ve toplumsal eşitlik konularında da çalışmalar yapmıştır. Orhan Özger, **Milli Mücadele Döneminde Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2023, s. 91.

¹¹² **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)**, Kutu No: 27, Gömlek No: 185, Belge No: 1.; O. Özger, a.g.t., s. 90, 91.; M. Ünal, 1996, s. 80.

Amasya’da yapılacağı bildirilmiştir. İstanbul Hükümetinin de uygun görmesi ile verilen cevapta Salih Paşa’nın İstanbul’dan 15 Ekim’de ayrılacağı, 20 Ekim’de Amasya’ya ulaşabileceği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da 16 Ekim 1919’da Sivas’tan ayrılarak 18 Ekim’de Amasya’ya ulaşmıştır.¹¹³

Amasya Mülakatı olarak bilinen bu görüşmeler 20 Ekim ile 22 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduk) Beyler arasında Cemil Cahit (Toydemir)’in Amasya’da bulunan konutunda gerçekleşmiştir.¹¹⁴

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu süreci naklettiği anılarında Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı olan Salih Paşa’nın Amasya’ya seyahati ve burada Atatürk ile görüşmesi meselesini ve satırlarında Salih Paşa seyahatinin siyasi safhalarından bahsetmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi tarihinde çok önemli bir fasıl teşkil eden bu iş hakkında yazı yazmanın kendi kudret ve salahiyetinin haricinde olduğu gibi, Önderin büyük nutuklarında esasen tarihî ve siyasi vecizeler halinde tespit edilmiş bulunduğunu belirttikten sonra sözlerine devam ederek ancak bu iş dolayısıyla Yüce Şef’in, Amasya’da kaldıkları müddetçe lütfen şeref vererek hanesinde misafir kalması ve Salih Paşa’nın da burada kabul buyurulması sebebiyle o günlere tesadüf eden, şahsını ve tümenini ilgilendiren bazı hatıralarını yazmayı kendisi için onurlu bir görev saydığını belirtmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey müteakiben sözlerine devam ederek Atatürk’ün Amasya’ya teşriflerinin 18 Birinciteşrin 1335 (18 Ekim 1919) gününe tesadüf ettiğini, daha evvel bu teşriflerinden haberdar olduğu için kendilerini karşılamak için vakit bulduğunu, teşriflerinden bir gün evvel durumdan haberdar olan halkın, efsanevi bir kudretin kurtarıcı varlığına bir an evvel kavuşmak için heyecan içinde beklediğini,

¹¹³ M. Kılıç, a.g.e., s. 76-77.

¹¹⁴ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024); M. Ünal, 1996, s. 79.; M. Kılıç, 2004, s. 77.

kendilerini ağırlamak üzere hazırlattırılan odaları döşemek için herkesin en temiz takımlarını ve en ağır halılarını vermekte yarış edencesine can attıklarını kaydetmiştir. Şehir dışından karşılanmalarının çok yüksek ve içten gelen tezahürata vesile teşkil ettiğini, bir gün sonra gelen Salih Paşa'ya da Atatürk'ün yüksek buyruklarıyla göz kamaştırıcı ve görkemli bir karşılama merasimi yapıldığını belirtmiştir. Atatürk'ün Amasya'ya varmasını müteakip Sivas'ta bir "Şeyh Recep Vakası" haberi alındığını, Recep Kâmil isminde bir şeyh bozuntusunun; Celal ve Ahmed Kemal isminde diğer iki omuzdaşı ile birlikte millî hareket aleyhine ve padişah lehine nümayişler ve propaganda yaptıklarını, telgrafhaneye giderek muhabere memurlarını tehdit etmek suretiyle padişaha telgraflar çektiklerini, halkı heyecan ve nümayişlere sürüklemek istediklerini, halktan 160 kişiye mühürllemek suretiyle bir telgraf yazarak Amasya'ya Salih Paşa'ya çektiklerini ve Salih Paşa'yı Sivas'a çağırdıklarını, aynı zamanda Büyük Önder'e çektikleri bir telgrafta birtakım hezeyanlar yazdıklarını, bu vakanın esas mahiyeti itibariyle hakikaten şuursuz bir hezeyandan başka bir şey olmadığını, Anadolu inkılap tarihinde düşmanlarımızın tertibiyle, şurada burada Milli Hareket aleyhine çok daha derin ve geniş ölçüde ayaklanma ve irtica isyanları olduğunu, fakat Şeyh Recep hadisesinin ehemmiyetinin seçilen zaman ve yaptırıldığı mahal itibariyle büyük olduğunu ifade etmiştir. Millî hareketin merkezi olan Sivas'ta, Millî harekete hizmet etmekte bulunan birçok askerî ve mülki ricalin ve bir tabur askerin (Sivas Kongresi toplanacağı zaman özellikle kongreye muhafız olarak tümeninin Tokat'ta bulunan alayından Sivas'a gönderdiği taburdur) burnunun dibinde ve bilhassa Yüce Önder'in, İstanbul'un Bahriye Nazırı ile üstün otorite ve üstün bir salahiyyetle milletin mukadderatı ile alakadar mühim siyasi konuşmalar yapacakları bir zamanda ihdas olunan bu vaziyetin millî hareket hesabına elbette, en basit bir tabirle, mühim bir "zayıflık belirtisi" kanaati uyandırabileceğini, bunun milletin talih ve tarihine saplanmak istenen zehirli bir hançerden başka ne olduğunu, bilahare belgelerin gösterdiği şekilde bu vakayı tertip ve icra ettirenin İngiliz Muhipler Cemiyeti erkânından Sait Molla

ve omuzdaşları olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Büyük Önder'in bu telgrafı okudukları vakit gösterdikleri ruh halinin bütün bir azim ve iradenin şahlanan mukaddes bir gazabı olduğunu, iki mavi gözden fışkıran kıvılcımların insanın beşerî iradesini erittiğini, gözlerine katiyen bakılamadığını, o nazarların hâlâ kafasının içinde çelik kıvılcımları gibi yaşadığını belirtmiştir. Büyük Şef'in ellerinde telgraf, gür kaşlarının çatık, mavi şimşekler çakan nazarlarının kendisinin gözlerinin içine dikmiş bir hâlde kendisine baktığını, bu çok heybetli duruşundan nefesine büyük itimatla en doğru kararını vermiş müstesna şahsiyetlerin karşısındakini de imtihan etmek isteyen ifadesini sezdiğini, sol gözünü sorgular anlamda hafifçe kırparak "Gördün mü şu bizimkilerin zaafını" dediğini, bunu kendisinden sorulan bir sual değil emir telakki ederek müsaadeleriyle cevabını kısaca arz ettiğini ve "Sivas'ta tümenimin bir taburu var. İrade buyurun tabur komutanına emir verelim bunları yakalasın, tevkif etsin" dediğini, bunun üzerine Büyük Şef'in "Pekâlâ derhal emir veriniz" buyurdıklarını ifade etmiştir. Bu emirlerinin kendisine en büyük imtihanında en iyi cevap vermiş bir talebenin bütün gurur ve sevinç hazlarını tattırdığını, hemen rastgele eline geçirdiği bir kâğıt parçası üzerinde aynen aşağıya yazdığını belirttiği emri Ulu Önder'in kendisine dikte ettirdiğini ifade etmiştir. Emir şu şekildedir:

Amasya'dan

19 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1919

Şifre

907.

9. Alay 1. Tabur K. Recep Bey'e.

Sivas'ta İlyaszade Ahmet Kemal, Evlad Şemsettin, Recep Kâmil, Zarezade Celal isminde üç şahsın meşru milli emellere ve maksatlara güya zarar vermek maksadıyla asayiş ihlal edecek surette propaganda yaparak öteye beriye telgraf keşide ettikleri ve zihinleri bulandıracak surette haberler yayarak Sivas'ta ahali arasında galeyan ve heyecan olduğu izlenimini vermeye çalışmakta ve ecnebilere milli birliğin aleyhinde fikir vermek amacına hizmet etmekte oldukları haber alınmıştır. Taburunuzun şehrin inzibatına memuriyeti sebebiyle kolordu Erkânı Harbiye reisi Zeki Bey'le görüşülerek, bahsedilen kişilerin işbu hareketleri asayiş i bozduğundan, derhal tevkifleriyle adliye tarafına teslim edilmeleri ve vali paşa hazretlerine malumat arz edilmesi önemle talep edilmektedir.

5. Fırka K.

Nitekim Mustafa Kemal (ATATÜRK) Nutuk'ta Şeyh Recep Olayına değinerek,

Sivas'takilere aşağıdaki emirleri verdiğini belirtmiştir. Emirleri aşağıdadır:

“1-Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bundan önce olduğu gibi, telgrafhaneyi işgal ve memurlara baskı yaparak milletin meşru birliği aleyhinde zihinleri bulandırıcı ve güvenlik bozucu teşebbüslerle bulunacak hainler kesinlikle engellenecektir. Bu gibi güvenlik bozucu hareketlerde kanuni sınırları aşan ve askere saldıranlara karşı, duraklamadan her nerede olursa olsun silah kullanılacaktır.

2-Küstahça hareketlere yeltenenleri yola getirme açısından, Kurmay Başkanının ileri sürdüğü sebeplere dayanılarak kaçmalarına fırsat verilmeksizin derhal gereği yapılacak ve sonucu bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu konuda karar vermek için orada bulunan kimselerden hiçbirinin teşebbüse geçmeyip de ne yapılacağıнын bizden sorulmaya kalkışılması gerçekten esef edilecek bir durumdur. Bu karar bir taburu Sivas'ta bulunan 5'inci Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur komutanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sür'atle uygulanmasına hiç olmazsa yardım buyurulması istirham olunur.

3-Sivas'ta disiplinin sağlanabilmesi için uyanıklıkla, bütün ilgililerle kesin ve şiddetli tedbirler alınması gereğini rica ederim.”

Mustafa Kemal¹¹⁶

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Amasya Görüşmelerine dair anılarına devamla Salih Paşa'nın Amasya'dan ayrıldıktan sonra Atatürk'ün dört-beş gün Amasya'da kaldığını, bu günlerden birinde Amasya halkının şereflerine tertip ettikleri bir at yarışına kendisinin de refakat ettiğini, yarıştan dönüşte şehre gidilmeyerek Atatürk'ün “şurada biraz görüşelim” diye işaret eyleyerek civar arazi mıntıkasına çıkıldığını ve orada Atatürk'ün “görüşelim” dedikleri şeyin arazi üzerinde bir tabiye meselesi olduğunu, Yüce Önder'i yakından tanımak şeref ve mazhariyetine nail olanların kendilerinin emsalsiz askeri dehası karşısında etkilenmemelerine imkân olmadığını, askerliğin hakikaten bir şiir olduğunu, işte Yüce dâhiden Amasya sırtlarında on sekiz yıl önce sevk ve idare ve tabiye alanında feyiz aldığını ifade etmiştir. Orada beraberinde bulunanlar arasında esasen asker olarak yalnız kendisinin olduğunu, arazi üzerinde irticalen Atatürk'ün tertip ve tevcih buyurduğu

¹¹⁵ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları. (Günümüz Türkçesine çevirisi Cemil Cahit Toydemir'in torunu A.Cemil Bezmen tarafından yapılmıştır.)

¹¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 175.

tabiye meselesinin genel biçimde Merzifon'dan İngilizlerin bir ilerleme ve taarruzlarına karşı nasıl hareket ve mukabele etmesi gerektiğinin icap edeceği konusu etrafında olduğunu, kendisinin Büyük Harp'te Atatürk'ün doğrudan doğruya emir ve komuta çerçevesi içinde çalışmak fırsatını bulamadığını, meslek sahasında ilk olarak Amasya'daki tümen komutanlığında, İstiklal Savaşı'nın bu ilk senelerinde Atatürk'ün kendisini yakından tanıyacağını ve o günkü tabiye meselesinin de ilk tanışma imtihanı olacağını belirtmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ifadesiyle neticede orada Atatürk'ün taltif ve teveccühlerine mazhar olduğunu büyük bir sevinç ve gururla kayıt ettiğini, fakat kendisinin yalnız böyle bir imtihanda muvaffak olmak bakımından değil, Büyük Şef'in ilk olarak temas eylemekte bulunduğu askerî dehasından da feyz ve ilham almak bakımından Atatürk'e inan, güven ve hayranlıkla bağlandığını, işte en büyük ve onurlu istifadesinin böyle başladığını ifade etmiştir.¹¹⁷

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez karşılaştığı Amasya Mülakatı'nda kendisine evini tahsis etmiş ve bu tanışmanın kendisinde yarattığı heyecanı anılarında çok canlı bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yönelttiği suale verdiği cevabın Paşa tarafından takdir edilmesi karşısında duyduğu mutluluk satırlarına yansımıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı feyzle O'nun yolunda Kurtuluş Savaşı boyunca cepheden cepheye koşacaktır.

2.1.2. Amasya'da Mebus Seçimleri

Sivas'taki Kongrenin aldığı kararların 11'nci maddesine göre millî bir Meclisin toplanması gerektiği vurgulanmış, bu kapsamda Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen telgraf ile liva dâhilindeki seçim hazırlıklarının

¹¹⁷ **Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.** (Günümüz Türkçesine çevirisi Cemil Cahit Toydemir'in torunu A.Cemil Bezmen tarafından yapılmıştır.)

derecesi, biliniyor ise adayların isimleri ve mebus olmak isteyenlerin iki gün içinde müracaat etmeleri ve bu hususların bir an önce yapılması istenmiştir. Ayrıca milletin seçeceği mebusların millî hareket açısından amaca uygun ve sadık kişilerden olması gerektiği ve halka hiçbir şekilde müdahale ve baskı yapılmaması da vurgulanmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey de bu kapsamda mntıkayı ikiye bölerek her iki tarafında güvenini sağlamış olan Kalem Reisi Yarbey Ahmet Rıza'yı Tokat mntıkasına göndermiş, kendisi de Amasya mntıkasını gezerek mebus adaylarının seçimlerini tanzim ve çabuklaştırmaya çalışmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu amaçlar doğrultusunda Amasya'nın bütün kazalarını gezmiş ve baskı yapmadan halkı aydınlatarak namzetlerin tavsiyesinden ibaret olan görevi kapsamında İbrahim Tali Bey'in seçilmesi için çaba sarf etmiş ve görevini tamamlayarak 14 Aralık 1919'da Amasya'ya geri dönmüştür.¹¹⁸

Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu çalışmalarıyla Kurtuluş Savaşı'nın ilk anlarından itibaren ortaya konulan ilkeler doğrultusunda çalışmaya azimli olduğunu göstermiş, bu çabası Kurtuluş Savaşı boyunca devam ederken her daim halkın nabzını tutmadaki tutumu ve halkını iyi tanınması çalışmalarında kendisine yol gösteren bir ışık olmuştur.

2.1.3. Amasya'dan Maraş'a Destek

Suriye İtilafnamesi uyarınca İngiltere'nin Güney Cephesi'nden çekilmesiyle Fransa, Mersin'den başlayarak, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmiş, diğer taraftan da işgali devam ettirebilmek için bölgedeki yerli Ermenileri ordusuna katarak Türk halkına karşı örgütlemiştir.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi yurt çapında infial yaratmış, bu kapsamda Amasya halkı da müteessir olmuştur. Amasya Mutasarrıfı Cemil Cahit (Toydemir) Bey 15 Ocak'da Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta İzmir'in işgalinden

¹¹⁸ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.

beri düşmanların her türlü tecavüzünü bifaide protesto etmekle kaldıklarını, düşmanın da her protestoyu ikinci bir tecavüz fiili ile tahkir ve istihza ettiğini, kendilerinin de protestolarını ummalı olarak yapmalarının gerektiğinin şimdiye kadar mükerreren ve müekkeden tezahür ettiğini, her mıntıkada halkı koyun gibi kendi kendine yozlatmaya bırakmayarak memleketin garbındaki tecavüze şarkından, cenubundaki tecavüze şimalinden cevap verilir ve imdada koşulursa ve millî hudutlar gerek millet ve gerek düşmanlar nazarında bütün hususuyla tayin edeceğini, Fransızların bu defaki Maraş ve Elbistan'a tecavüzleri üzerine Amasya Heyet-i Merkeziyesini topladığını ve bir araya getirerek bu konuda gereken telkinatta bulunduğunu, eğer Amasya'nın kalbi memleketi bütün hududuyla ve evladıyla kucaklamış hakiki bir vatandaş kalbi ise İzmir, Adana ve Maraş faciasından müteessir olması ve onun yalnız laf ile değil fiilen protesto etmesinin lazım geldiğini, bunun da hiç olmazsa livanın her kazasından on gönüllü teçhiz, giysi ve iaşesini nakden teminle cephelerin en lazım gelen millî ordunun Amasya Müfrezesi namıyla gönderilmesi lazım gelir dediğini, derhal köy ve merkez kazasından altı bin lira dercine başlandığını, bittabi bunun düşmanlara karşı en ummalı ve mantıki bir protesto olacağını, herhâlde iş sahasına girmek zamanının geldiğini kabul etmek zorunda olduğuna kanaat getirdiğini, bunun pek çok tesiri olacağını, güzel bir nümayişle her livadan elli-altmış kişinin Avrupa'ya elli-altmış bin kişi olarak aksedeceğinin şüphesiz olduğunu ifade etmek suretiyle Amasya halkının hissiyatını yansıtmıştır. ¹¹⁹

Mustafa Kemal bu telgrafa aşağıdaki cevabı göndermiştir:

Ankara 22/1/1920

*Amasya'da Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit
Beyefendiye*

15/1/1920 tarihli ve 106 numrolu şifreye cevap.

*Şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de vatanın istihlâsı
hususunda her dakika ibraz buyrulan gayret ve hamiyetinize bilhassa
teşekkür ederiz. Mütalaaları pek musibdir. Ancak anı halasın arifesinde
bulunmamız sebebiyle daha vasi bir tertibat düşündük. Ve bu da derdest-i
tebliğdir. Gözlerinizden öperim efendim.*

¹¹⁹ TİTEA, Kutu No: 315, Gömlek No: 32, Belge No: 1.

Nitekim Cemil Cahit (Toydemir)'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında bahsettiği Adana ve Maraş'taki işgali kınayan protesto mitingi 30 Ocak 1920'de Amasya'da gerçekleştirilmiştir. Şehir halkı ile civar köylerden gelenler Cuma namazından sonra Beyazıt meydanında toplanmışlardır. Meydanda toplanan halk Maraş'ta devam eden katliamın durdurulması için yetkililerin gerekli girişimde bulunması gerektiğini belirtmişler ve telgrafhanenin önünde başlattıkları girişimlerinin sonucunu beklemişlerdir. Diğer taraftan da 5'inci Kafkas Tümeni Karargâhına gelerek kendilerine silah dağıtılmasını, burada kadınlar gibi oturup Maraş'ta dindaşlarını boğazlatmayacaklarını kati bir lisanla ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine Cemil Cahit (Toydemir) bu konuda gerekli girişimlerde bulunacağını, şimdilik Maraş'a gitmeye gerek olmadığını, İslamiyet'in en büyük faziletinin aciz olana merhamet etmek olduğundan Hristiyan tebaaya doğru muamelede bulunulmasını, gerekirse herkesin gözleri önünde kendisinin de tüm askerleri ile kanını dökeceğini ifade ederek topluluğu yatıştırmıştır.¹²¹

Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu mitinge ilişkin olarak 15 Şubat 1920'de 20'nci Kolordu Komutan Vekiline, 5'inci Tümen Komutanı ve Amasya Mutasarrıf Vekili olarak gönderdiği telgrafta Amasya'daki durumu anlatırken Amasya'da binlerce halkın bir miting düzenlediğini ve kemal-i heyecanla hükümet dairesi önüne gelinerek Hükümet-i Merkeziye'nin etkili girişimlerine rağmen Maraş'taki şehitlerin henüz kanları kurumadan Ayıntap, Urfa, Adana ve havalisinde Fransızlarla Ermenilerin ahali-yi İslamiye'yi katliam etmekte olduklarını haber aldıklarından artık sonuç ne olursa olsun mütevekkilane bir surette sükut edemeyeceklerinden yeni siyasi girişimlere tevessül edilerek bu vahşetin önünün alınmasını ve olmadığı takdirde bütün milletin artık kendi hareketlerinde serbest ve mazur kalacaklarını beyan ettiklerini, teşebbüslerin faydalı bir

¹²⁰ TİTEA, Kutu No: 315, Gömlek No: 48, Belge No: 1.

¹²¹ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 253.

neticeye kadar (şifre) geçse hükümet kapısından bir tarafa ayrılmayacaklarını kati ile bildirdiklerini, keyfiyetin ilgili makama arz ve lazım gelen teşebbüslerin ifa olunacağını ve teşebbüslerin müsmir netice vereceğinin ümit ettiğini inandırıcı bir lisan ile ifade ve teskin edebildiğini, adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa havalisindeki vakanın devam ettikçe ve sürdükçe millet-i İslamiye’de bir olağanüstü kararlılık ile günden güne galeyanın artmakta olduğunu gördüğünü, mitinge heyetçe de makamat-ı aliyeye ve İtilaf Devletleri mümessillerine, tarafsız devletlere müracaatla bu hâli kati bir dille protesto ettiklerini bilgi için arz etmiştir.¹²²

Diğer taraftan Maraş Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti’ne gönderilmesi için Amasya halkı tarafından ilk etapta 1.000 tl yardım toplanmış ve toplanan para Ziraat Bankası üzerinden Maraş’a ulaştırılmak istenmiştir. Ancak Ziraat Bankası yetkilileri halkın bu talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Cemil Cahit (Toydemir) ile Amasya’nın ileri gelenlerinden Tevfik Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdikleri bir telgrafla Ziraat Bankası’nın bu tasarrufuna karşı harekete geçilmesini istemişlerdir.¹²³ Yapılan bu girişime rağmen toplanan paranın banka aracılığı ile gönderilmesi mümkün olamamış, ancak birkaç gün sonra Maraş’a gidecek olan Cemil Cahit (Toydemir) Bey söz konusu parayı beraberinde götürmüştür.¹²⁴

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Sivas’taki 3’üncü Kolordu Komutanına gönderdiği ve Maraş’ın kurtuluşu üzerine Amasya halkının duygu ve düşüncelerini yansıtan telgrafında Maraş’ın düşmandan temizlenmesinin Amasya’da pek büyük sevinçle karşılandığını, belediye ve mekânların donatıldığını, halkın davul, zurna ile çarşıları dolaşarak

¹²² **ATBD**, Yıl: 38, Sayı: 87, Belge No: 2.096, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yay., Şubat 1989, s. 41-42.

¹²³ Y. Akbıyık, 2015, s. 279.

¹²⁴ **Cemil Cahit Toydemir’in Yayımlanmamış Anıları**. Ancak Y. Akbıyık Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen telgraf üzerine toplanan yardımın Ziraat Bankası Amasya Şubesi tarafından Maraş’a gönderildiğini belirtmektedir. (Y. Akbıyık, a.g.e., s. 279.)

mutluluklarını ilan ettiklerini, yardım toplanması hususunda önemle çalışıldığını bildirmiştir.¹²⁵

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Maraş ve çevresinde Fransızların neden olduğu işgal karşısında Amasya'dan da bir şeyler yapabilmek için çırpınmış, bu amaçla gerek ilgili makamlara telgraf çekerken, gerekse de halkı örgütleyerek seslerini duyurmaya çalışmıştır. Ancak böyle hassas bir dönemde bile Hristiyan halkın can güvenliğine vurgu yapmaktan geri durmamıştır.

2.2 Maraş'taki Faaliyetleri

Güney Cephesi'ndeki Fransız işgal güçleri ve yerli Ermenilere karşı Mustafa Kemal Paşa, tarafından kendisinin güvenini sağlamış olan önce Kılıç Ali ile Yörük Selim'i ve daha sonra Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i Maraş'a göndermiştir.¹²⁶ Sivas'taki 3'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından 12 Şubat 1920'de Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Maraş ve Havalisi Komutanlığını üstlenmek üzere Maraş'a hareket etmesi bildirilmiştir. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine tevdi edilen yeni görevine icabet etmek üzere 17 Şubat 1920'de Amasya'dan ayrılarak Tokat-Sivas-Elbistan üzerinden 8 Mart 1920'de Maraş'a ulaşmış ve halkın büyük sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre her ne kadar Maraş kurtulmuş ise de ileride daha büyük bir kuvvetle ikinci kez bir istila ve katliama maruz kalabileceği ve bu durumun önlenmesi için Maraş'ın kuzeyden savunulması gerekliliği ortaya çıkmış, kendisi de bu nedenle bu göreve getirilmiştir.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa, Cemil Cahit Bey'e gönderdiği telgrafta:

“Cemil Cahit Beyefendi'ye

¹²⁵ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.

¹²⁶ Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi İngiliz ve Fransızların Güney Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, (Günceleyen: Atike Kaptan, Alev Keskin), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 318.; Y. Akbıyık, 2015, s. 341.

¹²⁷ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 100.

Kılıç Ali Bey en değerli mücahit arkadaşlarımızdandır. Maraş başarısının sebep ve kahramanıdır.

Kendisinden azami istifade edilmek üzere zat-ı âlinize özel şekilde takdim eder, yeni başladığınız görevde başarılar dilerim.

Mustafa Kemal’’¹²⁸

Fransızlar Maraş’ı işgal ettikten 22 gün sonra 10/11 Şubat 1920’de şehri şiddetle bombardıman etmelerini müteakip İslahiye istikametinde çekilmişlerdir. Fransızların Maraş’tan çekilmelerinin ardından Hükümet binasına ve resmi dairelere Türk bayrağı asılmıştır.¹²⁹

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu tarihî günün önemi hakkındaki düşüncelerini açıklamış ve burada Maraş için “Maraş kurtulmuştu” demenin kelimenin objektif anlamı bakımından yanlış olduğunu, hakikatte Maraş’ın değil, haydutlar elinde öldürülmek kastıyla hançerlenen mukaddes bir varlığın can çekişen iskeletinin ele geçtiğini, çünkü bilahare kendisinin de gözleriyle gördüğü veçhile Maraş’ın kandan ve top ateşleriyle yer yer is ve dumanları tüten bir enkaz yığını hâlinde ele geçirildiğini, fakat kurtarılan daha yüce ve daha yüksek şeyin Urfalıların ve Maraşlıların kahramanlıklarında tecelli ettiğini ifade ettiği Türkün namus ve şerefi olduğunu ifade etmiştir. ¹³⁰

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, bir ağır makinalı tüfekli yaklaşık 600 kişilik taburu ile Maraş’a gelmiştir.¹³¹

Maraş Mutasarrıfı İrfan Bey Fransızların Maraş’tan çekilmesinden sonra Maraş’ta kalan Fransız yaralıları, Ermeniler ve Amerikalı misyoner Laymen ile arkadaşına Maraş’tan çıkmaları için gerekli izni vermiştir. Fransız yaralıları, Ermeniler ve iki ABD’linin Maraş’tan ayrılacağı sırada Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey yanında Heyet-i Merkeziye Reisi Arslan Bey olduğu hâlde Mutasarrıfın yanına gelip

¹²⁸ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, s. 100.

¹²⁹ Y. Akbıyık, 2015, s. 234.

¹³⁰ Cemil Cahit Toydemir’in Yayınlanmamış Anıları.

¹³¹ Cengiz Gönen, Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş, Lazer Yayınları, Ankara, 2005, s. 8, 137, 138.

halkın heyecanını ileri sürerek kafilenin geri dönmesini Mutasarrıf İrfan Bey'den istemiştir. Maraş Mutasarrıfı bu talebi gönülsüz olarak kabul etmiştir.¹³²

Her durumda halkın hassasiyetini göz önüne alan Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Maraş'ın kurtarılmasını müteakip şehir içinde kalan Fransızların serbest bir şekilde şehirden çıkarılmasının halk üzerinde olumsuz bir etki yapacağını öngörerek gerekli uyarıları yapmış, yaşanılacak olumsuz bir durumun önüne geçmiştir.

Fransızların ağır kış şartlarından dolayı İslahiye'ye çekildikleri ve uygun bir zamanda Maraş'ı tekrar işgal edecekleri ihtimali ortaya çıkmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da bir taraftan Maraş zaferinde emeği geçenleri kutlarken, diğer taraftan da onlara Fransız ve Ermenilerin Maraş'ta uğradıkları yenilgiyi tamir etmek için harekete geçebilecekleri hususunda uyarmıştır. Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin Maraş halkının ve şehirde kalmış olan 8.000 Ermeninin zor durumda olduğunu ileri sürerek Fransızlardan iâşe yardımı istemesi Fransızların beklediği fırsatı ayaklarına getirmiştir. Fransızlar söz konusu bu yardım için bazı şartlar öne sürmüş, İstanbul Hükümeti de Fransızlarla yeni bir çarpışmaya meydan vermemek için öne sürülen şartların yerine getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Fransızların ileri sürdükleri şartlara karşılık Maraş Mutasarrıfı İrfan Bey de bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu sırada Maraş'ta bulunan Cemil Cahit (Toydemir) Bey her ne suretle olursa olsun Fransızların tekrar Maraş'a dönmesini uygun görmediğini belirtmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da Fransızların Maraş'a dönmesini uygun bulmadığını ve "Fransızlardan iâşe dilenmiş rolü oynamanın mantıksız ve vicdansız bir hareket olacağını" savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa diğer taraftan bu hususta eğer siyaseten bir önlem alınması gerekirse bu önlemlerin ayrıca bildirileceğini Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e ve Maraş Mutasarrıflığına bildirmiştir. Maraş Mutasarrıfının ileri

¹³² Y. Akbıyık, 2015, s. 238.

sürdüğü şartların Fransızlar tarafından kabul edilmemesi üzerine Fransızların Maraş'a geri dönmesi konusu kapanmıştır.¹³³

Fransızların Maraş'a her ne ad altında dönerlerse dönsünler bu durumun Fransızların emellerine hizmet edeceğini değerlendiren Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey ilk andan itibaren bu girişime karşı çıkmış ve bu durumun gerçekleşmesi durumunda olası büyük olayların ve istenmeyen vakaların yaşanmasının önünü almıştır.

Maraş'ın Fransız işgalinden kurtarılmasına rağmen Maraş'ın kuzeyinde bulunan Toros dağlarının sarp bir yerinde yer alan Zeytun'daki (Süleymanlı) Ermeniler teslim olmayı kabul etmemişlerdir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey Maraş'a ulaşmadan önce henüz yolda iken Elbistan'dan itibaren yaptığı incelemelerde çevre köylerde yaşayan Ermenilerin tamamen Zeytun kışlasında toplandıklarını müşahade etmiştir. Nitekim Cemil Cahit Bey'in bu tespiti üzerine Zeytun kışlası bombardıman edilmiştir.¹³⁴

Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in zamanında ve yerinde uyarısıyla Zeytun'daki Ermenilerin gelecekte daha büyük olaylar çıkarma ihtimali bertaraf edilmiş, Zeytun'un bir çibanbaşı olarak sivrilmesine zamanında müdahale edilebilmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali üzerine Antep'ten bağlı bulunduğu 3'üncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği yazıda bu işgal nedeniyle Anadolu'da alınması gereken önlemler hakkında bir takım sorular yöneltmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu telgrafi aşağıda verilmiştir:

“3'üncü Kolordu Komutanlığına

1. Vaziyet-i hazıraya karşı bir hükümet-i muvakkata teşkili tasavvur olunuyor mu? 2. Derhal bir Meclis-i Müessesan cem hakkındaki Heyet-i Temsiliye'nin acaba nokta-i nazarı nedir? 3. Mebuslarımız İstanbul'dan çıkamayacaklar mıdır? Acaba İstanbul'da tevkifat yapılıyor 4. Evvelce mutasavver ve ihzar edilen projenin tatbikine müsaraat edileceği 5. Kilis vesaire için icabına hemen yarın tevessül edileceği maruzdur.

¹³³ Y. Akbıyık, a.g.e., s. 242-247.

¹³⁴ Y. Akbıyık, a.g.e., s. 310, 320.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in Maraş’ta bulunduğu günlerde İstanbul’un işgale uğraması üzerine Ankara’da yeni bir Meclisin açılacağı anlaşılmıştır. Bu sırada Ankara’da açılacak Meclis için mebusların seçim faaliyetleri devam etmektedir. Mustafa Kemal Paşa seçim faaliyetlerine ilişkin olarak Cemil Cahit (Toydemir) Bey’den Maraş ve Urfa civarında henüz mebus seçimlerine dair bir çalışma başlatılmadığından bahisle bu hususta çalışmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa 26 Mart 1920’de gönderdiği telgrafta bu hususları aşağıdaki şu sözlerle dile getirmiştir:

“*Cemil Cahit Beyefendiye*

Evvelâ iştiyakla gözlerinizden öperim. Mütalâat ve teklifat-ı aliyyeleri haiz-i ehemmiyettir. Bu mesele ancak payitahtın düşman tarafından işgal edilmiş olmasına nazaran ancak- Ankara’da in’ikat ettirilmesine teşebbüs ettirilen Meclis-i Milli-i Fevkal’ade intihabatının sür’at-i mümkün ile ikmal ve âzalarının bir ân evvel içtima’ ile kudret ve salâhiyet-i milletin isti’mal edilebilmesiyle halledilecektir. Halbuki her tarafta intihabat başlamış olduğu halde Maraş’da, Urfa’da başlandığına dair bir haber yoktur. Harput ve Diyarıbekir’de ise Kürtlük cereyanı mevcuttur diye birtakım zayıf kalbli insanlar âdeta işi te’hir ediyorlar intihap keyfiyetinin gerek muhitinizde ve gerek isimlerini saydığım havalide te’minine doğrudan doğruya ve bilvasıta delâlet buyurmanız pek mühimdir. Vaz’iyyet-i askeriye Hey’et-i Temsiliyyece ba’delmütalâa başkaca mukarreratımızı arzedeceğim. Şevket Beyle iş’ar-ı sâbık veçhile tesis-i münasebet buyrulmasını rica ederim. Mutasarrıf Vekili İrfan Bey’e ve orada bulunan diğer rüfekaya mahsus selâm ederim. İstanbul hakkında istihsal edüp iş’ar ettiğimiz malûmatı alıyor musunuz.

Hey’et-i Temsiliye Namına

M. Kemal ”¹³⁶

Mustafa Kemal Paşa Ankara’da toplanacak yeni bir Meclis’in açılışına büyük önem vermiş, bu amaçla yurt çapında mebus seçimlerinin yapılabilmesi için büyük gayret gösterirken Maraş ve Urfa civarında seçim işlerine başlanmadığını öğrendiğinde başvurduğu kişi yine kendisine güven telkin etmiş olan ve Maraş’ta bulunan Cemil Cahit (Toydemir) Bey olmuştur.

¹³⁵ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl: 7, Sayı: 23, Vesika No: 591, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara Mart, 1958.

¹³⁶ HTVD, Yıl: 4, Sayı: 13, Vesika No: 345, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, Eylül 1955.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Maraş'ta bulunduğu sırada iklim şartlarına uyum sağlayamayarak rahatsızlanmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkate alınmış ve 3'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından kendisine gönderilen yazıda Maraş Kumandanlığını vekâleten 9'uncu Alay Komutanı Yarbay Abdullah Bey'e teslim ederek fırkasına dönmek üzere hareket etmesi, dönüşünde kendisine binek otomobili tahsis edilmesi, bu mümkün olmazsa Sivas'tan itibaren otomobil tahsis edilmesi ve dönüşünde Maraş'taki süvari bölüğünden birisinin de kendisiyle Sivas'a gelmesi bildirilmiştir.¹³⁷

Cemil Cahit Bey 22 Nisan 1920'de Amasya'ya ulaşmıştır.¹³⁸

Cemil Cahit Bey'e Maraş'taki rahatsızlığından dolayı Amasya'ya geri dönebilmesi için Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu koşulları altında kendisine bir binek otomobili sağlanmaya çalışılması kendisine duyulan büyük güven ve saygınlığın bir sonucudur. Büyük yokluk koşulları yaşanırken Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in şahsında Mustafa Kemal Paşa silah arkadaşlarına gösterdiği özen altı çizilmesi gereken bir durumdur.

2.3. Zile İsyanı

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Amasya'da konuşlu bulunan komutanı olduğu 5'inci Kafkas Tümeni ile Zile İsyanının çıkmasını müteakip isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu kısımda isyanın sebepleri, tenkil harekâtı ve asker firarileri sorunu başlıkları altında Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in isyanın çıkışından bastırılmasına dek yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir.

¹³⁷ BCA, Kol.: İSH, Kutu: 819, Gömlek: 191, Belge: 191-1.

¹³⁸ BCA, Kol.: İSH, Kutu: 819, Gömlek: 222, Belge: 222-1, 222-2, 222-3.

2.3.1. İsyanın Sebepleri

Sivas Kongresi'nde alınan kararlara göre Anadolu'daki idarî teşkilâtın İstanbul Hükümeti ile olan irtibatını kesmesi ve Heyet-i Temsiliye kararlarını benimsemesi İstanbul Hükümetini yeni tedbirler almaya sevk etmişti. İstanbul Hükümeti bu kapsamda halkı Kuva-yı Milliye'ye karşı ayaklandırma çabalarına girişmiştir.¹³⁹ Bu girişimlerin yanı sıra isyana sebep olan diğer faktörler Padişah-Halifeye dinî ve geleneksel bağlılık, Padişah-Halifelîğe bağlılıktan menfaat elde etmeye çalışan İtilaf güçlerinin Kurtuluş Savaşı'na yönelik kışkırtıcı propagandaları, İtilaf ve Hürriyet Fırkası tarafından Mustafa Kemal ve çevresinin İttihatçılıkla suçlanması, Kurtuluş Savaşı'nın amacının Bolşeviklik olduğunun iddia edilmesi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kapatılması olmuştur.¹⁴⁰

Bu durum Anadolu'da yer yer büyük çapta iç isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Bu isyanların yaşandığı yerlerden biri de Zile olmuştur.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey iç isyanlarla ilgili olarak şu yorumda bulunmaktadır:

“Anadolu'nun İnkılap tarihinde yürekler acısı tabiri ile ifade edilebilen hadiselerle dolu birçok sayfalar vardır. İsyanlar faslı bunların başındadır. Milletin bazı cahil unsurlarını iğfal ederek hasis ve pek bayağı menfaatler maksatları ile yer yer çıkarılan bu isyanlar müsbet, iyi ve ileri fikir hamlelere ve hassaten memleketin istiklaline karşı olup şüphesizdir ki vatana ihanetten daha hafif bir hüküm ve isim ile anlatılamaz.”¹⁴¹

¹³⁹ Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s. 162.

¹⁴⁰ Mehmet Ali Özkan, **Millî Mücadele Döneminde Çıkan İç İsyanlar ve Bu İsyanlarda Çerkez Ethem'in Rolü (1919-1922)**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl, 2019, s. 39.

¹⁴¹ Abdullah Kehale, **Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları**, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul, 1997, s. 72. (Abdullah Kehale'nin kitabından yapılan alıntılar anıların orijinal metni ile karşılaştırılmıştır. Örneğin Kehale'den sayfa 72'den yapılan yukarıdaki alıntı orijinal metinde “Anadolu'nun İnkılap tarihinde yürekler acısı tabiriyle ifade edilebilen hadiselerle dolu birçok sayfalar vardır. İsyanlar faslı bunların başındadır. Milletin bazı cahil anasını iğfal ederek hasis ve pek bayağı menfaatler maksatları ile yer yer kaldırılan bu isyanlar müsbet, iyi ve ileri fikir ve hamlelere ve hassaten memleketin istiklaline karşı olup şüphesizdir ki vatana ihanetten daha hafif bir hüküm ve isim ile anlatılamaz” ifadesi Abdullah Kehale'nin kitabında “Anadolu'nun devrim tarihinde yürekler acısı deyiimi ile anlatılabilen olaylar dolu birçok sayfalar vardır. İsyanlar bölümü bunların başındadır. Milletin bazı bilisiz (cahil) öğelerini kandırarak, alçak ve pek aşağılık çıkarlar amacıyla yer yer kaldırılan bu isyanlar olumlu, iyi ve ileri düşünce ve atılımlara ve özellikle ülkenin bağımsızlığına karşı olup, kuşkusuz olarak bunları “vatana ihanet”ten daha hafif bir yargı ile anlatılamaz” bu çalışmada alıntılar Abdullah Kehale'nin eseri takip edilerek yapılmıştır. Cemil Cahit Toydemir'e dair Murat Yümlü tarafından “muhtemelen 1930'ların ikinci yarısından sonra yazılan anılarda öz Türkçecilik akımının etkilerinin hissedilebildiği” şeklindeki yorumu yer almaktadır. Anıların orijinali görüldüğünde, Paşa'nın kullandığı dilin Öz Türkçecilik akımından etkilenmediği görülecektir. Murat Yümlü, “Cemil Cahit Toydemir: Askeri ve Siyasi Kariyeri Üzerine Notlar”, **History Studies International Journal of History**, Volume: III, Issue: 3, 2011, s. 415.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey iç isyanların çıkmasında çıkarı olan kimselerin halkın cahil kesimlerini kullandıklarını, bu isyanların vatana ihanet olduğunu vurgulamış ve tenkil harekâtları sırasında da daima, isyana katılmış cahil halkın geri kazanılması ve yanlıştan döndürülmesi için büyük çabalar sarf etmiştir.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Maraş'tan Amasya'ya dönmesinden birkaç gün sonra 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey tarafından Samsun'a çağırılmış ve hemen hareket ederek 5 Mayıs 1920'de Samsun'a gitmiştir. Yarbay Cemil Cahit Bey Samsun'dan Amasya'ya dönüşünün üçüncü günü Zile'de bir isyan başladığını haber almıştır. Postacılık yapan Nazım ile Kara Mustafa isimlerindeki iki kişinin etraflarına topladıkları grup ile Tokat'taki Çamlıbel dağlarının güneyindeki Gaman köyünde Kurtuluş Savaşı aleyhine silahlı isyana başladıkları anlaşılmıştır.

1920 yılı Mayıs ayında Yıldızeli ve Sulusaray'da yaşanan ayaklanma girişimlerinden cesaret alan ve Zile'nin ileri gelenlerinden olan Avukat Ali, görevinden alınmış olan sabık bucak müdürlerinden Naci, sabık mal müdürünün oğlu olan İhsan, yaklaşık 30 atlıdan oluşan bir kuvvet toplayarak etrafı tehdit etmeye başlamışlardır. Bu durumun duyulması üzerine süvari Binbaşı Hilmi Bey komutasında Çorum Müfrezesi Zile'ye gönderilmiştir ¹⁴²

Mustafa Kemal Paşa, Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'den Zile harekâtını müstakilen idare etmesini, raporlarını bizzat Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e göndermesini ve Zile'ye derhal hareket ederek hadisenin bir an önce sona erdirilmesini istemiştir. Mustafa Kemal, bu isyandan ve isyanı bastırmakla görevli Cemil Cahit (Toydemir)'den Nutuk'ta şu sözlerle bahsetmiştir:

“Efendiler, memleketin kuzeybatı bölgesinde asilerle uğraşırken memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında da isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de hatırlanmaya değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman köyünde isyan ettiler. Bu hareket gittikçe artan bir şiddetle genişledi.

¹⁴² H. Ertuna, 1974, s. 162.

Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım asiler de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cüretlerini artıran asiler 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra asilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a kadar baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Cemil Cahit Bey'in komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, asiler aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile bu bölgeye gönderildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Millî Müfrezesi de, o bölgede bırakıldı. 1920 yılının ortalarına kadar bu asilerin takip ve tepelenmesiyle uğraşıldı. ”¹⁴³

Mustafa Kemal Paşa, Zile'de çıkan isyanın bastırılmasında aklına gelen ilk isim daha önce de Maraş'a gönderdiği Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'den isyanın bastırılması sırasında üst makamlarla direkt haberleşmesini isteyerek hem yaşanacak zaman kaybının önüne geçerken hem de isyanların bastırılması hususuna büyük önem verdiğini göstermiştir.

2.3.2. Tenkil Harekâtı

Bu süreçte Amasya Mutasarrıflığı görevinden istifa eden Cemil Cahit (Toydemir) Bey 28 Mayıs günü sabah saatlerinde emri altında bulunan Amasya'daki birlikleriyle hareket etmiş ve akşam saatlerinde Ezine bucak merkezine gelmiştir. Burada Ezine halkına asilerin propagandalarına itibar etmemelerini, asilere değil katılmak, asileri köylerine dahi sokmamalarını istemiş ve bazı köylerden üç beş kişiyi de Kuva-yı Milliye'ye dâhil ederek yanında götürmüştür. 31 Mayıs'ta Ezine'den hareket eden Cemil Cahit (Toydemir) Bey Turhal üzerinden 2 Haziran'da Tokat'a ulaşmıştır.

Bu sırada 3'üncü Kolordu Komutanlığı ve Tokat Mutasarrıfının ısrarıyla 2 Haziran 1920'de asilerin affedildiklerine dair bir karar çıkarılmıştır. Bu kararı öğrenen asiler daha da ileri gitmişler ve Postacı Nazım ve arkadaşları aralarından seçecekleri üç kişiyi İstanbul'a göndererek Padişah ile görüşmelerini sağlayacaklarını Millî Hükümete

¹⁴³ Atatürk, 2005, s. 306-307.

bildirmişlerdir. 5-6 Haziran'da da 150 atlı ile iki yüz kişiden oluşan kuvvetleriyle Zile'yi kuşatmış ve 6-7 Haziran'da ilçeye girmişlerdir. Zile'ye yeni gelmiş olan ve yorgun hâlde bulunan Binbaşı Hilmi Bey Müfrezesi elindeki kuvvetler zayıf olduğu için kısa süren bir sokak çarpışmasını müteakip Zile kalesine çekilmek ve savunmayı oradan yapmak zorunda kalmıştır..¹⁴⁴

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i telgraf makinesinin başına çağırmış ve son durum hakkında bilgi istemiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Mustafa Kemal'e aldığı tedbirlerden bahsetmiştir. Mustafa Kemal bunun üzerine:

“Bunlara güvenerek sakın yalnız başına atılganlık etme! Tedbirleri elinden bırakma! Mahmut Bey'in (20'nci Kolordu Komutan Vekili) Düzce bölgesinde şehit edildiğini gözünün önünde tut!” diyerek Cemil Cahit Bey'i uyarmıştır.¹⁴⁵

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Mustafa Kemal'in sarf ettiği sözleri üzerine hislerini şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Büyük Şef'in bu sevecen ve koruyucu uyarıları benim için bütün harekâta cüret ve tedbiri bir araya getiren yüce bir düstur oldu.”*¹⁴⁶

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Turhal'dan ayrılırken yanındaki Amasya Kuva-yı Milliyesine mensup kişilerden bir kısmını halkı aydınlatmak ve uyarılarda bulunmaları için Zile'ye göndermiş, kalanları ile birlikte Tokat'a gitmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre Tokat, Samsun-Sivas yolunda yer alan önemli bir garnizon ve her ne olursa olsun elden çıkarılmaması gereken bir konumdaydı. Cemil Cahit (Toydemir) Bey “inatçı bir yobaz” olarak nitelendirdiği Tokat müftüsüne gözdağı vermek için onu bir süreliğine tutuklamıştır. Yanında getirdiği vatanperver Amasya müftüsü ve Amasyalı Kuva-yı Milliyecileri Tokat halkı arasına sokarak Tokat mutasarrıfı ile birlikte Tokat halkını asilerden nefret ettirmek için yönlendirmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ H. Ertuna, 1974, s. 162-163.

¹⁴⁵ A. Kehale, 1997, s. 86.

¹⁴⁶ A. Kehale, a.g.e., s. 86.

¹⁴⁷ A. Kehale, a.g.e., s. 87.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, diğer taraftan da 3'üncü Kolordu Komutanı ve Tokat Mutasarrıfı ile birlikte Tokat asilerine karşı kaleme aldığı 5 Haziran 1920 tarihli yazıda Müslümanlar arasında kan dökülmesine hükümetin şefkat ve merhametinin müsait olmadığını, bütün milletin Padişahı için çalışmakta ve yüce halifelik makamının kurtuluşu uğruna mesai sarf etmekte olduğunu, eğer bu ayaklanmanın Padişahımız Efendimiz Hazretleri nezdine bir heyet göndermek maksadıyla yapılmışsa, derhal aralarından seçecekleri kişilerin İstanbul'a gönderileceklerini belirtmiş ve arzu ettikleri kişileri hemen seçmelerini istemiştir.¹⁴⁸

Yukarıdaki yazı asilere iletilmek üzere Halkaçayırı köyünden Halil ve Çızözü köyünden Hamid adlı kişilere verilmiş ve bu kişiler 6 Haziran'da sabah vakti Tokat'tan hareket etmiş, 7 Haziran günü akşamı asilerin yerleştiği bölgeye gelmişlerdir. Fakat bu sırada Zile'deki tabur ile asiler yoğun bir çarpışmaya girdiğinden bu iki kişi yazıyı asilere iletememişlerdir. Ertesi sabah Zile'de sükûnet sağlandıktan sonra yazıyı Nazım'a verebilmişlerdir.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in asileri yola getirmek üzere yaptığı çalışmalar 5 Haziran 1920 akşamına kadar devam etmiştir. 6 Haziran sabahı maiyetindeki kuvvetlerle Zile genel istikametine yürümüş ve geceyi Kırımgiri köyünde geçirmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey 7 Haziran günü sabah saatlerinde Kırımgiri'den hareket ederek Turhal'a gelmiştir. Burada ayaklananlar hakkında malumatını fazlasıyla pekiştirmiştir. Aynı akşam Zile'nin 15 km. kadar doğusundaki Bağlarpınarı köyüne ulaşmıştır. Gece karanlık olmak üzereyken Aşakırkaya-Sadullah yaylası üzerinden Ardiçtepe civarına gelmiştir. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey vaktin geç olmasından dolayı emniyet düzeni alarak geceyi orada geçirmiştir. Cemil Cahit Bey Ardiçtepe'de o gece yaşadıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Bu tepede kaputuma bürünüp bir kayaya yaslandım ve sabahı beklemeye başladım. Aynı Büyük Harp'te Kop dağlarında, Rus çar

¹⁴⁸ A. Kehale, a.g.e., s. 87.

birliklerine karşı zaman zaman yaptığımız taarruzlarda sabahı beklediğim geceler gibi. Bir fark ile ki o zaman düşman, istilacı çar askeriydi. Şimdi ise hıyanete alet olmuş kardeş ve vatandaşa saldırmak için sabahı bekliyordum.”¹⁴⁹

Bu sırada 350 kişiden oluşan asiler Zile’nin etrafındaki karşı tepelerde bulunuyorlardı. Cemil Cahit (Toydemir) Bey, bu arada Zile kalesinde bulunan kuvvetleri gelişlerinden haberdar etmek için asilerin üzerine birkaç top mermisi attırmıştır. ¹⁵⁰

Asiler Zile’nin bir taburla işgal edildiğini ancak Zile’ye yaklaştıklarında görmüşler ve bulundukları bölgelerde kalarak bir taraftan Zile’yi düşürmeyi diğer taraftan da çok önem verdikleri Turhal-Zile arasındaki bölgeden Zile’nin başka kuvvetlerle takviye edilmesini önlemeye çalışmışlardır. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey ertesi sabah Eydeköyü’nün kuzeyindeki tepe istikametinde taarruz etmiş, makineli tüfek ateşi karşısında asiler oldukça hırpalanarak kaçışmışlardır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey taarruza devam ederek Köçlü’nün kuzeyindeki tepeleri ele geçirmiştir. Daha sonra sırtlar istikametinde ilerleyerek 8 Haziran akşamı Kıran-Yüklü mıntıkasına gelmiş, ayaklananlar da Zile istikametine çekilmişlerdir. ¹⁵¹

İlçeyi müdafaa etmek amacıyla Zile’ye gönderilen, ancak bir gün öncesinde kale içine sığınmaya mecbur olan Binbaşı Hilmi Bey Müfrezesi birkaç gündür yapmakta olduğu muharebede cephane ve erzağı tükendiği için asilere teslim olmaya mecbur kalmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey, asilerin subayları esir olarak hapsettiğini, Zile’deki hükümet idaresini ve otoriteyi ele aldıklarını, erlerin ellerinden silah ve teçhizatını almak suretiyle serbest bıraktıklarını teessürle öğrenmiştir. Zileliler de genellikle asilerle birlik olmuş, bir kısım jandarma da asilere katılmıştı. Hamdi Efendi ismindeki Zile Müftülüğü yapan kişi de asilerce ilçenin kaymakamlığına, Hüseyin Çavuş ismindeki bir jandarma mensubu da ilçe Jandarma Komutanlığına getirilmiştir. Zile

¹⁴⁹ A. Kehale, a.g.e., s.91.

¹⁵⁰ H. Ertuna, 1974, s. 163.

¹⁵¹ A. Kehale, 1997, s. 91, 92.

Kalesini müdafaa eden ve Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in dışarıdan yapacağı taarruzla birleşecek olan taburun asilere teslim olmak zorunda kalması nedeniyle, Cemil Cahit (Toydemir) Bey 9 Haziran sabahı Zile'ye yapacağı taarruz kararını iki gün ertelemek zorunda kalmıştır. Çünkü Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in emrinde taarruz kuvveti olarak bir süvari bölüğü, atlı ve yaya olarak 150 kişiden oluşan Kuva-yı Milliye ve perakende erler kalmıştı. Kuva-yı Milliye'nin büyük kısmı o gün sabah yapılan Yağlıpınarı civarındaki baskın ve muharebede dağılmıştır. Bunlarla Zile'ye taarruz ederek burayı geri almak mümkün değildi. En ufak bir reaksiyon bütün muhiti aleyhe çevirebilirdi. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu nedenle başka bir birlik ve bilhassa Amasya'dan da bir obüs topunun getirilmesi ve bu kuvvet ve toplar gelinceye kadar Zile'yi sarmakla yetinerek beklemede kalmaya karar vermiştir. Esasen gece de olmuştur. Bu nedenle 8-9 Haziran gecesi Zile'nin kuzeyindeki Kıran dağlarında geçirilmiştir.¹⁵²

9 Haziran 1920 günü sabahı Asilerin Zile'nin etrafındaki tüm telgraf ve telefon hatlarını kesip tahrip ettikleri görülmüştür. Zile ile Bacılı arasındaki hat tamamen tahrip edilmiş, ancak Bacılı'dan devam eden hat sağlam kalmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu nedenle Amasya ve diğer farklı noktalarla irtibatı tesis etmek için Bacılı köyüne gitmeye mecbur kalmış bu arada emrindeki Kuva-yı Milliye birliklerine Zile'yi gözetleyecek tertibatı aldırıştır. Telgraf hatlarının bu köyün civarından geçmesi nedeniyle Cemil Cahit (Toydemir) Bey yanında bulundurduğu telgraf makinesi ile muhabere memuru vasıtasıyla Ankara ve Amasya'yı buldurtarak Büyük Şef'e raporunu, karar ve icraatını arz etmiş, diğer taraftan da bir obüs topunun derhal Amasya-Zile üzerinden Bacılı istikametinde hareket ettirilmesini emretmiştir. Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey daha sonra Zile'nin kuzeyindeki Kıran sırtlarında muharebeyi sağlamak ve devam ettirmek için Bacılı'dan Kıran sırtlarına kadar telgraf hattını kâh gizli yerlerden

¹⁵² A. Kehale, a.g.e., s. 92-93.; H. Ertuna, 1974, s. 163-164.

geçirerek, kâh hendek kazdırarak ve hatta toprak altından da geçirmek suretiyle hattın emniyetini sağlamıştır.¹⁵³

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Büyük Önder'e gönderdiği telgraf yerine ulaşmış ve derhal karşılık bulmuştur. Cemil Cahit Bey bu telgraf haberleşmesi sırasındaki duygularını ifade ederken Büyük Önder'inin rapor ve maruzatına hemen aynı saatte suretini aynen aşağıda yazdığı buyruklarıyla kendisini takviye ve aydınlattıklarını onur duyarak arz ettiğini, büyük kurtarıcının böyle en nazik ve çok müşkül zamanlarda her tarafa şifa verecek emirleriyle yetişmiş olduğunu bu vesile ile kaydetmekle kıvanç duyduğunu, işte bu emirleriyle kendisine enerji, kuvvet ve güven veren direktiflerini anında lütfetmeleri sayesinde müspet netice alınmasına esas ve etken olunduğunu dile getirmiştir.

Ankara

5. Fırka Komutanı Cemil Cahit Beyefendi'ye

C. 9 Haziran 1336 tele

Zile'nin her ne olursa olsun silah kuvvetiyle geri alınması lazımdır. Bundan böyle ahalinin zarar görmesine meydan vermemek üzere kasabayı terk etmeleri ve müfrezenin affına sığınmaları için haber gönderiniz. İcabet etmedikleri takdirde top ile kasabanın tamamen tahrip edileceğini ilan ediniz. Zile'de ne olursa olsun kati neticeyi alma zarureti vardır. İcraatınızın neticesini bekliyorum. Kuvvetinizin miktarı ve topların ne vakit geleceği hakkında malumat verilmesini rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal¹⁵⁴

5'inci Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) verilen emre cevaben Zile'nin, şimdiki kuvvetlerle geri alınmasının pek güç olduğunu, yanına obüs topu getirttiğini, ancak, şehirde 24000 nüfus olduğunu, binaların da ahşap olması yüzünden, şehrin suçsuz halkının çok kayıp vereceğini, bunun milletin gözündeki etkisinin kötü olacağını, bu konuda Büyük Millet Meclisince ne gibi bir karar alınacağını emir buyurulmasını beklediğini bildirmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ A. Kehale, a.g.e., s. 93.

¹⁵⁴ A. Kehale, a.g.e., s. 93-94.; H. Ertuna, 1974, s. 164.

¹⁵⁵ H. Ertuna, a.g.e., s. 164.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey söz konusu telgrafın ardından 10 Haziran'da gönderdiği başka bir telgrafta Bacılı'daki mevcudunun 50 süvari, 150 piyade olduğunu, topun bu gece gelmesini beklediğini, yarın akşama kadar 100 piyadenin daha Amasya'dan geleceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Diğer taraftan 8 Haziran'da Zile Kalesini ele geçiren asilerin reisi Postacı Nazım, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e artık kendileri ile uğraşmayıp Amasya'ya çekilmelerini ihtar eden bir tezkere yollamıştır. Bu tezkerede Zile kalesinin düştüğünü, beyhude kan dökmeye meydan verilmeyip çekilmesini, Amasya'ya gidilmesini, Zile kalesini alan erlerinin Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in birliklerini de şüphesiz perişan edeceğini, Ordu Kumandanının kendileriyle mütareke yapıyor olduğunu ve bir taraftan da asker sevk edildiğini, artık bundan sonrasından Cemil Cahit Bey'in mesul olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

Postacı Nazım'a daha evvel Tokat'tan Kolordu Komutanı, Tokat mutasarrıfı, 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey imzalarıyla bir uyarı mektubu gönderilmişti. Nazım bu mektubu ileri sürerek 9-10 Haziran gecesi Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e "Halife Ordusu Komutanı" sıfatıyla bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupta da tüm milletin padişahımızın etrafında toplanması hakkındaki isteklerinin kabul edildiğini ve bu hususun temini için taraflarından Padişah nezdinde bir heyet yollanmasının uygun bulunduğunu ve arada hiçbir suretle ihtilaf kalmadığına dair 3'üncü Ordu Komutanının resmi yazısına rağmen, Yenihan yönünden Devecidağı istikametine Tokat'tan Cemil Cahit'in kumandasında bu kuvvetin üzerlerine gelmekte olduğunu keşfettiklerini, şimdiye dek yapılan tecrübelerin sizin için pek acı olduğu hâlde yine İslam milletini kırdırmakta ısrar ediyor olduklarını, bugüne dek her tarafta bulunan kuvvetlerinizi geldikleri yere iade etmediğiniz takdirde bundan sonra hiçbir surette mütareke ve silah bırakma cihetine yanaşmayacaklarını, son ümitlerinizi kırıncaya kadar

¹⁵⁶ H. Ertuna, a.g.e., s. 164.

¹⁵⁷ A. Kehale, 1997, s. 94.

mücadeleye devam edeceklerini katiyen beyan ettiklerini ve cevabı beklediklerini belirtmiştir.¹⁵⁸

Cemil Cahit (Toydemir) Bey 9 Haziran sabahı telgraf haberleşmesi için Bacılı'ya gideceği sırada içini sıkan en büyük endişe Amasya'dan top gelinceye kadar şayet asiler bulundukları yerlerden ayrılarak muvaffakiyetlerini ve nüfuz mıntıklarını takviye ve genişletmek için kendisine karşı harekâta geçmeleri olmuştur. Böyle bir durumun vuku bulması durumunda milis kuvvetler zor karşısında çabucak dağıldıklarından vaziyet müşkül bir safhaya girebilirdi. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre asilerin biri Kunduz Boğazında, diğeri Zile'de bulunan piyade taburlarını mağlup ettikten sonra Zile'den kaçarak etrafa, bilhassa da kendisine saldırımları ve taarruzlar yaparak kendilerine bir "hükümrân nüfuz" mıntıkası yapmak istemeleri ihtimal dâhilindeydi.¹⁵⁹

Endişe ettiği bu ihtimali birkaç gün için daha frenleyip ortadan kaldırmak ihtiyacıyla kıvranan Cemil Cahit (Toydemir) Bey diğerk taraftan da Amasya'da teşkilatlanırken beraberinde getirdiği ve Tokat'tan Turhal'a geçerken yöre halkını irşat etmek amacıyla Zile'ye gönderdiği kişilerden bazılarının müşterek imzalarıyla 9-10 Haziran gecesinde ve şüphesiz Postacı Nazım'ın zorlamasıyla yazılan ve halk tarafından yazılmış gibi gönderilen bir mektup almıştır. Bu mektupta Zile'ye geldiklerini, genel galeyanı gördüklerini, kalenin teslim olduğunu, kamuoyu ve bütün köylülerin tamamen kongrenin aleyhinde olduğunu, bunun önüne geçmenin mümkün olmadığını takip eden hadiselerden anladıklarını, meselenin genişlediğini, her tarafa sirayet etmek istidadını gösterdiğini, Müslümanlar arasında beyhude kan dökülmesine şüphesiz Zat-ı alilerinin de razı olmayacağını, Padişahımız efendimizin nezdine her iki taraftan seçilmiş bir heyet gönderilmesini ve netice anlaşılınca kadar mütareke yapılmasına karar verildiğini Kolordu Komutanı beyefendi ve Zat-ı alileri ile Tokat mutasarrıfı bey tarafından

¹⁵⁸ A. Kehale, a.g.e., s. 95.

¹⁵⁹ A. Kehale, a.g.e., s.95-96.

imzalanan teminatname içeriğinden anladıklarını, Müslümanlar arasında kan dökülmesinin önünün alınmasının ve işin daha çok genişlememesi için icap eden bir kararın, mütarekenamenin tatbiki ile askerin Amasya'ya çekilmesi ve İstanbul'a yollanmasına karar verilen kurulun serian gönderilmesini sağlamalarını, gidecek heyetin kimlerden ibaret olacağını ve hangi tarihte, ne zaman hareket edeceğini, buradan murahhaslar talep ederek, tarafınızdan tayin edilecek münasip bir mahalde lütfen ve serian kararlaştırmalarını ve heyetin dönüşü ile Padişah'ın düşüncesi anlaşılincaya kadar kan dökülmesinin önüne geçmelerini vatan ve milletin selameti adına rica ettiklerini, hangi mahalde murahhaslarla görüşmek arzu buyuruluyorsa lütfen yazılmasını, münasip görülürse seçilecek murahhasların tayin buyurulacak mahalde görüşmelerini, heyetin bir an evvel seçilerek İstanbul'a gönderilmesini ve meselenin güzel bir surette son bulmasını, bu ricalarının yerine getirilmesini umumun selameti için istirham ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁶⁰

Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu mektuba ilişkin olarak üçüncü kez Zile'den Nazım'ın kendisine gönderdiği veya gönderttiği bu yazıdan Tokat'tan ilk yolladıkları müşterek imzalı kâğıdın asileri bir hayli ümide düşürerek oyalamış ve netice alınmasının kolaylaştırdığının anlaşıldığını, ihtimal ki Nazım'ın asiler tarafından seçilme ve İstanbul'a (Alemin sığınacağı yer olan Yüce Padişah'ın ayak tozuna yüz sürmek üzere) gönderilecek heyetin başında gitmeyi pek istediği, yukarıdaki on üçlerin mektubunda Zile'ye giren asilerin yeryüzü halifesi nam ve hesabına kötülük ettiklerinin doğal olarak yazılı olmadığını belirtmiştir.¹⁶¹

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey 10 Haziran günü sabah saatlerinde ilçenin kuzeyine gelmiş, icap eden taarruz tertibatını almış ve getirttiği topu da Zile kalesine ateş edecek vaziyette Bayırköy sırtlarına yerleştirttikten sonra taarruz ve ateş işareti verilmesi

¹⁶⁰ A. Kehale, a.g.e., s. 96-97.

¹⁶¹ A. Kehale, a.g.e., s. 96, 97.

dışında yapılacak bir şey kalmamıştır. Verilen emir kapsamında Erzurum istikametinden Ankara'ya gitmekte olan Erzurum Kuva-yı Milliye Müfrezesi de Cemil Cahit Bey'in emrine verilmiştir.¹⁶²

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre geriye yapılması gereken çok önemli tek bir şey daha kalmıştı ki o da Büyük Önder'den bir gün evvel almış bulunduğu yüksek direktifin gereğini harfi harfine yapmaktı. Büyük Şef'in yukarıda bir örneğini aynen yazdığı buyruklarında “Zile'nin her ne olursa olsun silahla geri alınması” irade buyurulmakla beraber “günahsız halkın zarar görmesine meydan kalmaması için kasabayı terk etmeleri ve müfrezenin bağışlamasına sığınmaları için haber gönderiniz, icabet etmedikleri takdirde top ile kasabanın tamamen tahrip edileceğini ilan ediniz.” diye masum ve günahsız halka karşı olan derin sevgi ve himaye duygularını ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁶³

Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey de Mustafa Kemal Paşa tarafından belirtilen bu esaslar çerçevesinde bir beyanname yazarak Zile'ye göndermiş ve asilerin ertesi sabah saat 12.00'ye kadar teslim olmalarını istemiş, aksi takdirde kasabayı bombardıman edeceğini bildirmiştir.¹⁶⁴ Ancak aynı gün Zile'den bir cevap gönderilmesi beklenmiyordu; çünkü yapılan tüm işlerin tamamlanması öğleden sonrayı bulmuştu ve müfrezenin bulunduğu Bayırköy sırtları da Zile'nin dört km. kuzeyinde kasabaya oldukça uzak bir konumdaydı.¹⁶⁵

11 Haziran 1920 günü öğlene doğru Zile'den çıkan bir heyetin Müfrezenin bulunduğu yere doğru geldiği görülmüştür. Kâh duraklayan kâh ilerleyen bu heyetin bir hayli mesafe kat ettikten sonra her nedense Zile'ye geri döndüğü görülmüştür. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu durumda korku, endişe ve tereddüdün asilerin maneviyatlarını kemirdiğini, ne yapacaklarını şaşırmış bir durumda olduklarının anlaşıldığını, bu teklifine

¹⁶² A. Kehale, a.g.e., s. 100.

¹⁶³ A. Kehale, a.g.e., s. 100.

¹⁶⁴ **BCA**, Kol.: İSH, Kutu: 965, Gömlek: 57, Belge: 57-1, 57-2.

¹⁶⁵ A. Kehale, a.g.e., s. 100-101.; H. Ertuna, 1974, s. 165.

karşı asilerin hayır deseler top ateşi altında leşlerinin yerlere serileceğini, “Teslim oluyoruz” deseler, cezalarının ne kadar ağır olacağını bildiklerini, kendisine gelince Büyük Şef’in buyrukları gereği günahsız halkın korunması için asilerin son ümitsiz cevaplarını bekleyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Nitekim saat 16.00 sularında başka bir heyet gelmiştir. Ayaklananlar ihanete devam etmek istiyorlardı. Bunun üzerine Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından Zile’nin önce etrafındaki boş arazi üzerine tehditkâr ve şiddetli bir ateş açtırdıktan sonra, birkaç mermi de şehir içinde görülebilen küçük meydanlara atılmıştır. Müthiş gümbürtüleri ve göklere yükselen zifiri dumanlarıyla tabiatı dolduran top ateşi kısa sürede tesirini göstermekte gecikmemiş ve kısa süre içinde ilçenin tüm kesimlerinden teslim bayrakları görünmeye başlanmıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu anı anılarında

“Milli hareket, bin bir başlı irtica ve hıyanet ejderinin Zile’deki başı da ezilmiş demektir.”¹⁶⁷ sözleriyle ifade etmiştir.

Ancak diğer taraftan akşam karanlığının etrafa çökmeğe başlaması nedeniyle gece karanlığında Zile’ye girmek uygun görülmemiştir. Asilerin kaçmalarını önlemek için ilçede gerekli emniyet düzeni alınarak gece, Zile’nin dışında geçirilmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey de her ihtimale karşı asilere gözdağı vermek için geceyi top başında Bayırköy sırtlarında geçirmiştir.¹⁶⁸

12 Haziran sabahı Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve birlikleri Zile’ye girmiştir. Çıkan çarpışmalarda asilere 150’ye yakın zayıat verdirilmiş, 30’a yakın ayaklanmacı ile birlikte 2 dağ topu ile 4 makineli tüfek de ele geçirilmiştir. Ayaklanma başladığında asiler tarafından hapse konulan Amasya’nın ileri gelen kişileri de kurtarılmıştır. Zile’nin bombardımanı sırasında 17 ev yıkılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ A. Kehale, a.g.e., s. 101.

¹⁶⁷ A. Kehale, a.g.e., s. 101.

¹⁶⁸ H. Ertuna, 1974, s.166.; A. Kehale, a.g.e., s. 101.

¹⁶⁹ H. Ertuna, a.g.e., s. 166.

Bu suretle Zile ayaklanmasının birinci kısmı sona ermiştir. Ancak tüm önlemlerin alınmış olmasına rağmen ayaklananların elebaşları olan Postacı Nazım ve Çapanoğlu Halit ile İhsan ve Kara Mustafa ile etrafındakiler kaçmayı başarmışlardır. Kaçmayan ya da kaçmayı başaramayan asilerin çoğu Zileliydi ve Zile'deki evlerinde saklanmışlardı. Bu durum üzerine Cemil Cahit (Toydemir) Bey kolluk kuvvetlerinden oluşan tahkik müfrezeleri kurdurarak saklananları ve asilerin silahlarını ele geçirmekle görevlendirmiştir. Asilerin elebaşlarının kaçmasına rağmen Müftü Hamdi Efendi ile beraber 150 kadar asi yakalanmıştır. Ancak bu durumda gerçek suçlu ile suçsuzu birbirinden ayırmak çok zordu ve bu işle uğraşacak yeterli vakit de yoktu. Bu nedenle Cemil Cahit (Toydemir) Bey Amasya'daki 5'inci Tümenin adliye müşavirini getirtmiş, bir Divanı Harp kurulmuş ve yerel adli teşkilatla birlikte çalışması sağlanmıştır. Kaçmış olan asilerin takibi ve yakalanması ve bu sırada asilerin yeniden Zile üzerine yürüyüp tekrar rahatsızlık yaratmamaları için gerekli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda Cemil Cahit (Toydemir) Bey de dâhil olmak üzere subayların komutasında müfrezeler teşkil edilmiş ve asilerin saklanmaları muhtemel olan köyler ve araziler üzerinde takip ve aramalar yapılmıştır.¹⁷⁰

Zile'nin geri alınması sırasında kaçan asilerden Çapanoğlu Halit'in 12 Haziran 1920'de avanesiyle Arapseyfi Jandarma Karakolunu baskın düzenlediği ve bir jandarma erini şehit ettiği, 6 eri de esir aldığı öğrenilmiştir.¹⁷¹

Zile isyanına son verilmesi amacıyla alınan tedbirlerin uygulanmasına 16 Haziran'a kadar devam edilmiştir. Bu sırada Zile'den kaçarak kurtulan asilerin Karadağ sıradağlarının güneybatısında bulunan Karaçal ve Bayırıyığın mıntıkasında ve buranın daha kuzeyinde Karaacep ve Ortaköy'de eşkıyalığa devam ederek halkı ayaklandırmaya çalıştıkları ve cebirle kuvvet topladıkları haber alınmıştır. Bu durumda Cemil Cahit

¹⁷⁰ A. Kehale, 1997, s. 101-102.

¹⁷¹ H. Ertuna, 1974, s. 167.

(Toydemir) Bey komutası altındaki Mecitözü ve Havza Kuva-yı Milliye müfrezelerini 14 Haziran'da asilerin üzerine sevk etmiştir. Bu sırada Zile'ye gelmekte olan asilerin Zile'nin geri alınması nedeniyle Zile'den kaçanlarla birleşip büyük bir kuvvet hâlinde Alaca (Hüseyinabad) bölgesinde kötülüklerine devam ettikleri öğrenilmiştir.¹⁷²

Çeşitli kaynaklardan Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e gelen bilgilere göre Postacı Nazım ve işbirlikçilerinin başlattığı bu isyan son derece ayrıntılı bir şekilde planlanmıştı. İsyancıların tamamı tüm istikametlerden Zile yönüne yürüyerek burada bir araya gelecekler, ilçeye hâkim olduktan sonra sıra ile Çorum ve Yozgat zapt edilecek ve müteakiben Kırşehir ele geçirilerek Ankara üzerine yürünecekti. Postacı Nazım'ın Gaman'da başlattığı isyan bu planın ilk safhasını teşkil ediyordu. Ancak Zile'nin geri alınması ve buranın tekrar ele geçirilmesi için asilerin düzenledikleri gece baskını ve muharebelerinden sonuç alamamaları nedeniyle gruplar hâlinde dağılmışlardı. 16 Haziran 1920 akşamına kadar Cemil Cahit Bey'e gelen bilgilere göre asiler genellikle Zile, Çorum, Yozgat üçgeninde kaynaşıyorlardı. Cemil Cahit Bey'in benzetmesine göre:

“buralarda asilerin hâli, kovanlarına çöp sokularak dışarıya çıkarılmış arılara benziyordu. Bunların kovanları da elimizde bulunan Zile idi.” şeklindeydi.¹⁷³

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ifadesine göre Çorum Mutasarrıfı Bay Cemil'in (Bardakçı) gayret ve tedbirleriyle Çorum ve civar köyler isyana karışmamışsa da Yozgat ve çevresi asilerin serbest bir üssü mahiyetini almıştı. Dikkat çeken bir diğer husus da asilerin genellikle Pontusçuların bulunduğu bölge olan kuzeydoğu yönünde ilerleme çabalarıydı. Nitekim Pontusçular da harekete geçerse bunlar kolaylıkla birleşebilirdi. Bu mıntıkaların arasında bulunan Havza'daki tek bir taburla bu işe mani olunması çok zordu. Bu durum Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in vazife ve hareket tarzını tespit etmesine oldukça yardım etmiştir: Asilerin Zile istikametindeki girişimlerini

¹⁷² A. Kehale, 1997, s. 103.

¹⁷³ A. Kehale, a.g.e., s. 104.

sonuçsuz bırakmak, Karadağ sıradağlarının kuzey ve güneyinden kuzeydoğuya yönelen istikametleri mutlaka kapamak. Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından tedip ve takip hareketlerini kuzeydoğudan güneybatıya doğru yapmak amacıyla muhafız ve baskı unsuru olarak Erzurum Kuva-yı Milliye müfrezesi ile 13'üncü Alayın 2'nci Taburu Zile'de bırakılmış, 5'inci Kafkas Tümeninin Topçu Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Bey'in emrine bir miktar Kuva-yı Milliye bırakılarak (Veli Bey Kuva-yı Milliyesi) ve Mecitözü Kuva-yı Milliye Komutanı ünvanı verilen komutan daha önceden Karadağ-Mecitözü bölgesinde görevlendirilerek bölgeye gönderilmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in kendisi de 17 Haziran 1920 sabahı yanındaki 10'uncu Alayın 2'nci ve 3'üncü Taburları ile 5'inci Kafkas Tümeninin Süvari Bölüğü ve bir dağ topu ile (kuvvetin tamamı yaklaşık 150 erdi) Zile-Bacılıköy-Şerefder-Çekerek ırmağı yolundan Ortaköy istikametine hareket etmiştir.¹⁷⁴

Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Şerefder'den sonra kendisine yetişmeleri mümkün olmayan piyade kuvvetlerinden önce harekete geçerek yanında sadece süvari bölüğü olduğu hâlde 18 Haziran akşamı Ortaköy'e ulaşmıştır. Bu sırada asilerden güçlü bir grup Karahacip mıntıkasındaydı. 19 Haziran günü Karahacip'teki 60 kadar asinin üzerine taarruz düzenlenerek asiler daha batıya püskürtülmüş ve köy ele geçirilmiştir. Asiler bir süre takip edildilerse de farklı gruplar hâlinde çeşitli istikametlere kaçıştıklarından daha fazla takip etmek mümkün olamamıştır. Karahacip'teki milislerin ise geriden gelen takviye kuvvetini beklemesi zaruriydi. Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey 18 Haziran günü Ortaköy'e geldiğinde bu milis kuvvetlere Karahacip sırtlarında mukavemet etmelerini emretmiş ve bir dağ topu ile de takviye etmiştir. Ancak 19 Haziran'da asilerin yaptığı bir gece baskını ile milis birlikleri dağılmış ve Ortaköy'e dökülmüşlerdir. Henüz 100 kadar piyade ise Ortaköy'e gelememiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ A. Kehale, a.g.e., s. 104-105.

¹⁷⁵ A. Kehale, a.g.e., s. 105-106.; H. Ertuna, 1974, s. 155.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey 19 Haziran günü sabaha kadar Ortaköy'de yalnız bir süvari bölüğü ile telgraf başında kalarak çeşitli istikametlerle ve Çorum Mutasarrıfı Ali Cemal Bey ile yaptığı temas neticesinde asilerin her istikametten birer kar çığı gibi artarak ve Alaca ile civarını almış olarak bir bölümünün kendisine doğru (Ortaköy) ve bir bölümünün de Zile istikametinde ilerlemekte olduklarını öğrenmiştir. Bunların mevcudu ve düzenine bakıldığında elde kalan çok zayıf kuvvetlerle durdurmaya imkân görülmemiş ve daha fazla yayılarak korkulacak bir durum almasından duyduğu endişeyle Cemil Cahit (Toydemir) Bey sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirmiş ve yardım istemiştir. Diğer taraftan da Aşdavul sırtlarına yetişmesi beklenen piyadelerle asilere mukavemet etmeye karar verdiğiinden Amasya'dan da bir sahra topu istemiştir. Sabah piyadelerin Aşdavul'a gelmesiyle bu vadiyi kapatmış ve akşama doğru da sahra topu gelmiştir.¹⁷⁶

Asiler 20/21 Haziran 1920 gecesi üstün ve sayıca oldukça yüksek bir kuvvetle Karahacip'teki Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in birliklerine baskın yapmışlardır. Akşama kadar zor şartlar altında oldukça çetin ve zayıatlı bir muharebe yaşanmıştır. Yapılan baskının neticesinde Cemil Cahit'in (Toydemir) birlikleri dağılmış, teçhizatın bir kısmı asiler tarafından ele geçirilmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey yanındaki yüz kadar kişiyle Kışlacık köyünün batı sırtlarında savunmaya geçmiştir. Moralleri bozulan Havza millî kuvvetlerinden 40 atlı memleketlerine gönderilmiştir. Asileri bu çarpışmada 400'den fazla silahlı Çapanoğulları desteklemiştir.¹⁷⁷

18-19 Haziran'da cereyan eden bu hadiselerden sonra Çapanoğulları 20 Haziran sabahı 420 kişilik serseri ve hunhar maiyetleri ile Alaca'dan Ortaköy istikametine hareket etmiş ve 20/21 Haziran tarihinde gece yarısı Cemil Cahit'in (Toydemir) birliğine yukarıda belirtilen taarruzu gerçekleştirmişlerdir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ A. Kehale, a.g.e., s. 106-107.

¹⁷⁷ A. Kehale, a.g.e., s. 107.; H. Ertuna, 1974, s. 156.

¹⁷⁸ A. Kehale, a.g.e., s. 108.; H. Ertuna, a.g.e., s. 155.

Mecitözü Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Pire Mehmet Bey de Karadağ sıradağlarının kuzeyinde yer alan Mecitözü ovası ve vadisini kuvvetli bir asi grubuna karşı müdafaa ediyordu. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu sırada emrindeki birliklere ek olarak Zile'den veya diğer garnizonlardan takviye kuvvet getirtmeyi uygun görmediğini belirtmiştir. Çünkü Aşdavul sırtlarına çekilmeyi müteakip Refet Bey'in Çankırı'ya ulaştığı ve Çerkez Ethem Bey Müfrezesinin de Ankara'dan Yozgat istikametine harekete geçirildiği Genelkurmay Başkanlığından bildirilmiştir. Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu sıradaki durumunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Sonradan çeşitli vesika ve şahıslarla kanıtlandığı üzere 22 Haziran 1920 sabahı karşımdaki asilerin miktarı asgari 700, azami 1200 tüfek idi. Hâlbuki bu tarihte benim emrimde nizamiyesi, Kuva-yı Milliyesi, silahlı ve silahsız dâhil olmak üzere kuvvetim 120 kişiden fazla değildi.”¹⁷⁹

Cemil Cahit (Toydemir) 22/23 Haziran günü Ortaköy'e gelmiştir. Birliğinin mevcudu ise çok azalmıştı. Karahacip baskınında müfrezesi bozulmuş, ancak diğer taraftan asilere de birçok kayıplar verdirilmişti. 27-28 Haziran 1920'de Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Bayırköy'deki müfrezesine 100'e yakın asi tarafından baskın düzenlenmiş ve asiler müfrezenin çok yakınlarına kadar ilerlemişlerse de dört saat süren çarpışma sonucunda yedi ölü, 30 yaralı vererek kaçmak zorunda kalmışlardır. Müfreme de ise bir asker şehit olmuş, üç kişi de yaralanmıştır.¹⁸⁰

Halktan asilere katılmayan kişiler, asilere karşı da koymamışlar ve Kuva-yı Milliye teşkilatına dâhil olanlar da mensup oldukları nahiye mıntıkası dışına kesinlikle çıkmak istememişlerdir. Cemil Cahit Bey'in zorla yanında götürdüğü milis kuvvetler de daha asilerle ilk çatışma sırasında dağılmışlardır.

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu sırada Aşdavul'un doğu mıntıkasında tertiplendiği vakit, bu durumda asilere taarruz etmekle eldeki cüz'i kuvvetin de elden çıkacağını muhakkak görmüş ve bu nedenle Çankırı-Çorum ve Ankara-Yozgat üzerinden

¹⁷⁹ A. Kehale, a.g.e., s. 108.

¹⁸⁰ H. Ertuna, 1974, s. 156-157.

gelecek Refet ve Ethem Beylerin varmasına kadar beklemeyi uygun görmüştür. Bu sırada Refet Bey'in elindeki kuvvetin, kendisinin elindekinden de çok az olduğunu bildiğini ifade etmiştir. Fakat Albay Refet Bey gece yürüyüşü yaptırmak suretiyle birliğinin zayıflığını örterken, Cemil Cahit (Toydemir) Bey de gelen kuvvetlerin sayıca çok olduğu şayiasını yayarak asileri mağlubiyete hazırlamıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre asiler nihayet Aşdavul, Çorum ve Yozgat istikametlerinden birbirine yaklaşarak üç dişli bir kışkacın tesiri altında ya dağılacak da temizlenmiş olacaklardı. Fakat 25 Haziran gecesi Çorum'a ulaşan Refet Bey asilerin üzerine yürüyüp bunları arkadan vuracağı yerde, Çorum-Mecitözü-Amasya yolunu takiben, yani isyan sahasını dolaşarak ilerlemiş, Refet Bey'den birkaç gün sonra Alaca mıntıkasına gelen Ethem Bey Müfrezesi de yerinde kalarak bir türlü isyancıların üzerine yürümemiştir. Bu sırada Cemil Cahit (Toydemir) Bey karşısında durduğunu hissettiği asilerin gerçekte karşısından Zile'ye çekildiklerini haber almış, kendisi de asileri önlemek üzere çekilerek Zile yoluna ilerlemiştir.

Ancak Cemil Cahit Bey 29/30 Haziran'da isyancılara karşı mücadele ederken Refet ve Ethem Bey kuvvetleri gelmemiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu durumla ilgili olarak görüşlerini belirtirken şu kadar ki Büyük Önder'in emir ve tertibiyle ve çok iyi istikametlerden isyan sahasına sevk edilmiş olan bu müfrezelerin maddeten görünemedilerse de isyan sahası üzerinde bilhassa yapılan propaganda ile manen büyük tesir ve faydaları olduğunu, nitekim 29-30 Haziran muharebelerinde bir taraftan ateş muharebeleri yapılırken, aynı zamanda Refet ve Ethem Beylerin emirlerindeki kolordularla! Çorum ve Yozgat'tan Zile üzerine yürümekte ve buraya varmalarını an be an beklenmekte olduğunu duyurduğunu ve kısmen 29-30 Haziran muharebelerinin zoru kısmen de Çorum ve Yozgat'tan gelmekte olan Kolorduların! verdiği korku ile 1 Temmuz sabahı oldukça geniş mesafeler dahilinde ilerilere sürdüğü keşif kollarının köylülerden de tahkikat yaparak asilerin büsbütün dağılıp kaçmış oldukları haberini getirdiklerini, bu

suretle Zile isyanının bu ikinci safhasının da millî hareketin otoritesi yükseltilerek kapamış olduklarını ifade etmiştir.¹⁸¹

Çerkez Ethem birlikleri, 9 Temmuz 1920’de Yozgat’dan ayrılarak Batı Cephesine hareket etmiş, bundan sonra küçük çaptaki asilerle mücadele işi 2’nci Kuvve-yi Seyyare Komutanı Binbaşı İbrahim Bey (Çolak), Albay Refet Bey ve 3’üncü Kolordu Komutanı emrindeki birliklere verilmiştir. Bu amaçla Genelkurmay Başkanlığı 6 Temmuz 1920’de verdiği emrin 4’üncü maddesinde Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in şimdilik Lâdik dolaylarındaki durumu düzeltceğini bildirmiştir. Yapılan takip ve tenkil hareketleri sonucunda asi elebaşlarının büyük bir çoğunluğu yakalanmış ya da teslim olmuşlardır.¹⁸²

Bu noktada Zile sakinlerinden Kazım Ahçıoğlu ¹⁸³ yaşadıklarını ifade ederken Postacı Nazım’ın yürüyüşüne karşı Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Nuri Bey’in yüz kadar askeriyle Zile Kuva-yı Milliyesinin Çekerek yolu üzerinde mevzilendiğini, Postacı Nazım’ın gücünün üstün olduğunu, çekile çekile kaleye girdiklerini, kaleyi koruyabilir bir duruma getirebilme çabasına giriştiklerini, ertesi gün Postacı Nazım’ın kuvvetlerinin kaleyi kuşattığını, beş gün yarı aç çarpıştıklarını, hilafetçilerin tüfek ve makineli tüfeklerinin varlıklarını yarıya indirdiğini, bir ara kaleyi delme çabalarının olduğunu, bu ara Yıldızeli Kuva-yı Milliyesinden Seyfettin Bey’in 40-50 kişi kuvvetle yardımlarına geldiği haberinin yüreklerine su serptiğini, fakat düşmanın çok ve silah yönünden kuvvetli olduğunu, dışarıdan dehlizi açma teşebbüslerini duyduklarını, dermanlarının kesildiğinin sanıldığı bir anda bir öneri yapıldığını ve bizim Padişah’ın serbest iradesiyle hareket etmediğini söylediğimizi, kendilerinin de aksi kanıda olduğuna göre seçilecek bir kurulla konunun tartışılıp yerinden araştırılmasının yollarına başvurulmasının teklif edildiğini ifade etmiştir.

¹⁸¹ A. Kehale, 1997, s. 110-111.

¹⁸² H. Ertuna, 1974, s. 157-158.

¹⁸³ Kâzım Ahçıoğlu Birinci Dünya Savaşı’na yedek subay olarak katılmış, Çanakkale Muharebelerinde yer almıştır. Güney Cephesi’nde yaralanarak Musul’daki hastanede tedavi görmüştür. Zile ayaklanmasında bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı’na katılmıştır. Süreyya Hami Şehidoğlu, **Millî Mücadelede Zile Ayaklanması**, Kırallı Ofset, Ankara, 1983, s. 23.

Kazım Ahçıoğlu sözlerine devam ederek Binbaşı Osman Nuri Bey ve kendisinin aşığı inerek konuşmaya başladıklarını, Postacı Nazım ve arkadaşlarının kindar, acımasız suratları olduğunu, sert ve ağır konuştuklarını, şeyhüislamın fetvasından bahsederek kendilerinin Padiřah-Halife'ye başkaldırması kişiler olduklarını vurguladıklarını belirtmiştir. Kendisinin asilere hitaben dūřman gemilerini İstanbul'da gördüğünü, halifenin sarayına doğru demirlediklerini, toplarını çevirdiklerini ifade edince Tostan Bey'in tabancasını çekerek birden kendisine doğrulttuğunu, Müftü Efendi'nin ani bir hareketle koluna yapıştığını, kendisini mutlak bir ölümden kurtardığını ve "bir Müslümana kâfir diyen kâfirdir" dediğini ve Tostan'ın havada sallanan elini sıkıca tuttuğunu sözlerine eklemiştir. Daha sonra sözlerine devam ederek konuşmaların uzun sürdüğünü, sonunda üçer kişilik bir kurulun seçilerek İstanbul'a gidip durumu bildirinceye dek bir ateşkes üzerinde anlaştıklarını, ancak isyancıların böyle oyunları daha önce de denediklerini, iki tarafın da silahlarını depoya koyup iki heyetçe mühürleneceği ve İstanbul'dan gelenlerin beklenileceğinin ifade edildiğini, imzaların atıldığını, ama kendilerinin kuşkulu ve ümitsiz olduğu, durumlarının güven vermediğini, içlerini burkanın kaledeki gencecik insanların öldürölmesi olduğunu, yerlerinden kalkar kalkmaz Nazım'ın gürlediğini ve "Soyunun" dediğini, velhasıl bir don bir gömlek kaldıklarını ve asilerin tükürükleri altında kendilerini eski hükümet konağındaki reis odasına soktuklarını, bir süre sonra Nazım'ın yanlarına geldiğini, bir kolunun yaralı olduğunu, muvazzaf subaylara karşı oldukça nazik kendilerine küfürle söylendiğini, hakaretin bininin bir para olduğunu, bir ara Amasya Kuva-yı Milliyesi'ne mensup Kahveciođlu adında birinin boğazına ip takıp sürükleyerek öldürdüklerini gördüğünü, kendilerini de buğday pazarındaki hapishaneye naklettiklerini, hapishanede Amasya Kuva-yı Milliyesinden olanlarla birlikte yirmi üç kiři olduklarını, umutsuzluk, acı ve perişanlık içinde günleri sayamaz olduklarını, bir sabah karşılarında darağaçları kurulmaya başlandığını, bütün ümitlerinin söndüğünü, dudaklarından duadan başka

çevrede bir ses duyulmadığını ve kapının açıldığını, önce Hacı Müezzür'ün görüldüğünü ve kendilerine “Tövbe istiğfar edin, helalleşin” dediğini, kendisinin cephelerde altı yara aldığını, Çanakkale'nin o akıl almaz ateşi, süngüsü karşısında irkilmediği hâlde, kendi ulusunun, kendi dininin bu gözü dönmüş hangi amaca hizmet ettiklerini bilmeyen kişilerce uğradığı zulme yandığını ve böyle acı bir gün daha yaşadığını hatırlamadığını, saatlerin geçtiğini ve sabaha asılacaklarını bildiklerini, ortalık ağardığını, yine saatlerin geçtiğini, ikindiye aştıklarını, meğer Müftü Hamdi Efendi'nin asılmalarına engel olmak için çok çabaladığını, ancak Nazım'ı kandıramadığını, sadece “Cuma günü adam asmak dinimizce yasaktır. Bir gün daha bekleyin” dediğini ifade ettikten sonraki gelişmeleri şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ertesi sabah ezan okunmamıştı ki bir gümbürtü koptu. Diz üstünde dua ediyorduk. Biraz sonra kapı açıldı ve ayaklarımıza kelepçe vuranlar müjdecimiz oldular. Bu sefer de onlarda sararma başladı. Cemil Cahit (Toydemir)'in toplanmış patlayan. Ve Mustafa Kemal'in nefesini duyuyorduk artık.”¹⁸⁴

Zile'deki isyanın bastırılması sırasında Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey öncelikle asileri ikna yolu ile teslim olmalarını sağlamaya çalışmış, ancak asilerin isyanı devam ettirmek hususunda kararlı oldukları ve teslim olmayacakları ortaya çıkınca en sert tedbirlere başvurmaktan geri durmamıştır ki bu tedbirler arasında Zile'yi bombardıman etmek de yer almıştır. Sonuçta Cemil Cahit (Toydemir) Bey teslim olmaya ikna edilemeyen asileri silah gücüyle birebir muharebeler sonucunda ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur.

Zile'de ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Zile'den ayrılmasının üzerinden on dört gün geçmiş, bu süreçte Zile'de yakalanmalarını müteakip askerî ve adli kurullara sevk edilen 150 asinin tahkikatı yapılmıştır.¹⁸⁵ Bunlar arasında gerçek suçlu olanlar bir dereceye kadar tespit edilebilmiştir. Sıra bunların

¹⁸⁴ S. H. Şehidoğlu, a.g.e., s. 28-30.

¹⁸⁵ Ertuna'nın eserinde bu sayı 50 olarak verilmektedir. H. Ertuna, 1974, s. 166.

tasfiyesine ve icap edenlerin cezalarının tatbik edilmesine gelmiştir. Bu noktada Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve Refet (Bele) Bey'in fikir ayrılığına düştükleri görülmüştür. Refet Bey “Bunları ne diye muhakemeye lüzum görüyorsun Niçin hepsini idam etmedin?” diyerek Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i eleştirmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey ise Refet Bey ile aynı görüşte olmadığını belirterek kendi düşüncelerini belirtirken kendilerinin bu 150 vatandaşı şunun bunun ihbarı ile yakaladıklarını, hapse tıktıklarını, azılı ve elebaşı olanların çoğunun kaçabildiklerini ve hâlen de ele geçirilemediklerini, herhangi bir şahsın ihbarı üzerine “asidir” diye her yakalanan adamın hemen idam edivermenin milli hareketin hedef ve gayesiyle uygun olamayacağını, böyle ihtilal ve intikal devrelerinde cahil halkın hınç ve intikam duygularını yenemeyerek ara bozuculuklarıyla birçok masum vatandaşın mahv ve helakına sebep olunabileceğini belirtmiştir.¹⁸⁶

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre böyle rastgele verilen ölüm cezalarının önemli mahzurları mevcuttu. Birincisi cezalandırılan şahıs masumsa memleket bir Türk evladını kaybetmenin yanı sıra, bir yuva sönecek ve bu şahsın evlat ve torunları nihayete dek millî mücadeleye ve yüksek inkılabımıza lanet okuyan bir memnuniyetsizler zümresini oluşturacaktı. İkincisi ise Mustafa Kemal TBMM'yi açmış ve “Vatana İhanet Kanunu” yayımlanmıştır. Bu kanuna göre suçluların yargılanacağı ve cezalarının muhakeme yoluyla tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük Şef'in ve inkılap hükümetinin icra kuvveti ve elemanları olan kendilerinin her şeyden evvel bu yüksek hükümetin kanunlarına riayet etmesi esastır. Şimdi asi ile günahsız ayırmak imkânına sahip bulunulduğu halde rastgele yakalanan 150 babayiğit Türk vatandaşı neden asılacaktı?

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu noktadaki düşüncelerini belirtirken bu münakaşada Büyük Şef'inin yüksek manevi varlıklarından kuvvet ve ilham alarak dayandığını, bu suretle yalnız halka ve Hakk'a karşı değil, halkın ve Türklüğün öz atası

¹⁸⁶ A. Kehale, 1997, s. 116.

olan Atatürk'e karşı vazife borcunu ödemiş olduğunu düşünerek, bugün dahi vicdanen müsterih olduğunu yazmakla kıvanç bulduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

21 Haziran'da Zile ayaklanmasının elebaşlarından Uvan Ali, Şeyh Abdüsselâm ile Aynacıoğullarından Mehmet, Zile etrafında ölü olarak ele geçirilmişlerdir.¹⁸⁸

Neticede kabahatli olan 150 şahıstan 22 kişinin hakikaten vatana ihanet suçu işledikleri hukukî deliller ve vicdani kanaatlerle ortaya çıkarılmış olduğundan bunların cezaları derhal verilmiştir. Bu kişilerin cezaları alenen tatbik edilmiştir. Ancak suçları az veya şüpheli olanların ibret almaları, bunların herkesle beraber inkılap hükümetine ve onun Büyük Şef'ine en samimi kanaatle inandırılması için 150 kişinin hepsi ceza görecekmış gibi Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından sıraya dizdirilmiş ve bu dizilişte gerçek suçlu olan 22 kişiyi en başta sıraya koydurulmuştur. Bu 22 kişinin cezaları verildikten sonra¹⁸⁹ sıra bekleyen diğer şahıslara karşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey tüm halkın gözü önünde aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

*“Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin başkanlık ettiği Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve aziz milletimizin hedefi memleketi kurtarmak, yaşam ve istiklalimizi korumaktır. Yoksa sizler gibi haydutların kanı ile elini kirletmek değildir. Mustafa Kemal Paşa ve O'nun büyük milleti namına hepinizi affediyorum. Gidin, ellerinize silah alın ve yine kötülük yapın, sizleri yine yakalar ve böylece cezanızı veririm.”*¹⁹⁰

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu sözlerinden sonra Zile'de en küçük bir eşkıyalık belirtisi görülmemiştir. Affa uğrayanlarla bunların yakınları bütün Zilelilerle birlikte asilere büyük bir kin ve şiddetle karşı koymuşlardır.¹⁹¹

Cemil Cahit (Toydemir) Bey Azerbaycan'da Ermenilere gösterdiği devletin şefkatli yüzünü bu kez Zile'de isyana katıldıkları gerekçesiyle tutuklananlara göstermiş ve onlardan suçunun derecesi az olanları ya da suçsuz olanları gerçek suçlulardan ayırarak

¹⁸⁷ A. Kehale, a.g.e., s. 117.

¹⁸⁸ H. Ertuna, 1974, s. 166.

¹⁸⁹ H. Ertuna, a.g.e., s. 166.; TİTEA, Kutu No: 28, Gömlek No: 123, Belge No: 2.

¹⁹⁰ A. Kehale, 1997, s. 117.

¹⁹¹ A. Kehale, a.g.e., s. 117-118.

bu kişileri affetmiştir. Bu davranışı kendisinin ileri görüşlü bir insan olarak Zilelilerin ileride millî harekete düşmanlık beslemelerini engellemiş, ileride birçok kişinin suça karışmasının önü alınmıştır.

2.3.3. Asker Firarileri Sorunu

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre genel surette ayaklanma bölgesinde nispeten bir sükûn olmuşsa da hakikatte isyan çıbanı basit şekilde deşilmiş, ancak oldukça derinde yer alan kökü temizlenememişti. Çünkü isyancıların elebaşları ve bunlardan bilhassa Postacı Nazım henüz yakalanamamıştı. Nitekim o günlerde Postacı Nazım'ın Vezirköprü mıntıkasında bulunduğu haber alınmıştır. Diğer taraftan da Pontus Rumlarının teşkilat ve hazırlıklarının devam etmekte olduğu anlaşılmıştır. Bu sırada Tavşan dağı'nın kuzey eteklerinde, Bafra ile Vezirköprü arasında ve Gümüşhacıköy mıntıkasında Rumların ufak tefek harekâtı da baş göstermiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu durumla ilgili olarak

“Netice olarak anlaşılıyordu ki bu mıntikalarda benim ve 5'inci Kafkas Tümeninin vazifesi henüz bitmiş değildi” sözlerini sarf etmiştir.¹⁹²

Ancak bu dönemde 14 Mayıs'tan Temmuz'un başlarına kadar bir buçuk ay devam eden ve birlikler ile subayların anormal şartlar altında dağınık gruplar hâlinde çalıştırılmasını zorunlu kılan harekât nedeniyle tümenin birliklerinin sayısı azalmış ve tümen zayıflamıştı. Bu nedenle bu birliklerle her hangi yeni bir harekâta girişmek imkânı yoktu. Bununla birlikte önce tümen birliklerine bir çekidüzen vermek, firarileri toplayıp boşalan kadroları doldurmak mecburiyeti vardı. Bu işler Zile'den yürütülemeyeceği için esasen Zile'de kalmak için bir sebep de kalmadığından Cemil Cahit (Toydemir) Bey Turhal üzerinden Amasya'ya gitmek üzere Zile'den hareket etmiş ve asker toplamaya

¹⁹² A. Kehale, a.g.e., s. 118.

buralardan başlamıştır. Ancak Cemil Cahit (Toydemir) Bey henüz Zile ayaklanması ile meşgul olduğu günlerde Tokat Mutasarrıfı tarafından 12 Mayıs 1920 tarihinde gönderilen bir telgrafta Ezine Pazar bucağında halkın bir kısmının Kuva-yı Milliye katılmak istemedikleri gerekçesiyle bazı köyleri kuşattıkları, durumun sonradan nispeten sakinleştiği bildirilmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre bu durum kendisinin Amasya'dan Tokat'a geçerken uğrayıp bir miktar asker topladığı ve sükûnet ve asayiş muhafaza edeceklerine dair kendilerinden söz aldığı Ezine Pazar'ı kuzey köyleri halkının sözlerinde durmadıklarını, kendisinin Zile'yle uğraşmasını fırsat bilerek başkaldırdıklarını göstermekteydi. Cemil Cahit (Toydemir) Bey Zile ile meşgulken bu grupla ilgilenmesi mümkün değildi; ancak şimdi Zile'deki isyan bastırılmıştı ve Cemil Cahit (Toydemir) Bey bundan sonra bunların cezasının verilmesi için her türlü çareye başvurulmasını Mutasarrıftan istemiştir. Şimdi bunlara sıra gelmiştir.¹⁹³

Cemil Cahit (Toydemir) asker firarilerini itaat altına almak için Ezine Pazarı nahiye merkezinden sonra Beldağı, Kalkalı, Karaali, Efte, Abacı, Tatar, Kalaköy ve Uygur köylerine bizzat giderek millî harekete itaat etmeyen, asker firarilerini iade etmeyen ve isyankâr gösteriler yapan kişileri yola getirmekle beraber bütün asker kaçaklarını toplamıştır. Bunlardan temerrüd eden ve kaçanlardan bazılarının evlerini ve köylerini yakmak mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e göre bunlara etkili bir gözdağı verilmezse müteakiben yapılacak Pontus Harekâtı sırasında- tekrar başkaldırarak- kendisini zor durumda bırakmaları çok muhtemeldi. Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu şekilde mıntıkadan mıntıkaya geçerek kâh tehdit, kâh uyarı ve nasihatle asker firarilerini toplaya toplaya Havza ve Vezirköprü mıntıkalarına kadar gitmiştir. Bu sayede kısa sürede birliklerin kadrolarının seferî kadroya yakın bir miktara ulaşabilmesini sağlamıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey Köprü bölgesine gidişini ise gizli

¹⁹³ A. Kehale, a.g.e., s. 119-120.

tutmuştur. Bu suretle bölgeye ani bir baskın yaparak buralarda saklandığını öğrendiği Postacı Nazım'ı yakalamak ve bu bölgede zaman zaman eşkıyalık yapmaktan vazgeçemeyen bazı Çerkez ve Rum köylerini yola getirmeyi hedeflemiştir. Gerçekten de bir taraftan birçok firarının toplanması imkânı sağlanmışken diğer taraftan da hâlâ isyan ve mukavemette ısrar eden Ersandık Rum köyü ile Alanbaşı Çerkez köyünü yakmıştır. Bu şekilde şiddetli ve yıldırıcı davranışlarla kısa sürede Vezirköprü bölgesi sindirilmiştir. Bu dehşetin tesiri altında kalan hiç kimse tarafından saklanmak istenmeyen Postacı Nazım ve üç arkadaşı 1920 yılı sonlarına doğru Samsun'da bir Rum köyünde ele geçirilmiş, Amasya Divan-ı Harbinin aldığı karar uyarınca idama cezasına çarptırılmışlar ve cezaları infaz edilmiştir. ¹⁹⁴

Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in isyanı bastırmasını müteakip bölgede Cemil Cahit Bey komutasındaki kuvvetlerce 11 Haziran'da Zile'nin top ateşine tutulduğu, Cemil Cahit Bey kuvvetlerinin isyanı bastırma girişimi sırasında asilerin çekilmelerini temin etmek için Zile'yi yaktıkları, Zileli "Kılıylan"ın eline verdikleri yağlı bezle odun pazarının başında yangın çıkardıkları, rüzgârın yardımıyla yangının süratle ilerlediği, hemen hemen Zile'nin yarısının bu yangında yandığı, Dutlupınar Mahallesi, Hacı Mehmet Mahallesi, Şeyhali mahallesinin bir bölümü, Uzunçarşı, eski hamamın yerindeki mahkeme, Sakiler mahallesinin yandığı, Zile'nin topa tutulması sonucu Alacalıların evleri dâhil birçok evin de yıkıldığı iddia edilmiştir. ¹⁹⁵ Nitekim takip eden süreçte TBMM'de Tokat Mebusu olan Nazım Bey 24 Temmuz 1920 tarihinde verdiği soru önergesinde Zile kasabasının 4 Temmuz'da kasten yakıldığını ve bu harikin gayet feci olduğunun alınan haberlerden anlaşıldığını, heyeti icraiyenin bu babta izahat vermesini teklif ettiklerini belirtmiştir.

¹⁹⁴ A. Kehale, a.g.e., s. 120-121.; H. Ertuna, 1974, s. 169.

¹⁹⁵ Kemal Türker, "Zile'yi Ele Geçiren İsyancılara Karşı Kalede Savunma Yapan Zileli Süvari Binbaşı Hilmi Bey", **Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim 2011 Bildiriler**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Yardımcı, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 419.

Bu soru önergesine karşılık, Dahiliye Vekili Dr. Adnan Bey verdiği cevapta “Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi ile Mutasarrıfçılıkla icra edilen tetkikata nazaran 24-25 Temmuz 1920 sabahı Çapanoğlu Halit Bey’in beş yüz kişi ile Zile kasabasına taarruz ederek akşam üzeri kasabaya girmeye muvaffak olduğunu ve bilahare kale civarındaki Kuva-yı Askeriyye ve Milliye ile vuku bulan müsademedен münhezimen firar ederek bu esnada asilerin kasabaya ateş verdiklerini ve asilerin bir hile yapmaları ihtimaline binaen askerin ihtiyatlı hareket ederek kasabaya biraz geç yetişmesi ve memlekette su bulunmaması ve rüzgârın şiddetle vezanı gibi sebepler maatteessüf bin dört yüz hane ve sekiz dükkân ve sekiz cami ve bir medrese ve altı mektep ve yirmi beş kahvehane ve altı gazino ile Hükümet, Düyun-u Umumiye, telgrafhane ve reji binasının muhterik olduğu anlaşıldığını belirtmiştir.”¹⁹⁶

Bu iddialar, isyanın bastırılmasını müteakip bölgede TBMM’nin meşruiyetinin önüne geçme amaçlı girişimler olarak değerlendirilmiştir. ¹⁹⁷ Nitekim bu iddialar hakkında soru önergesi veren Tokat Mebusu Nazım Bey¹⁹⁸ için TBMM’de yapılan oturumda “Zile Ayaklanmasının örgütlenmesinde rol aldığı” da iddia edilmiştir.¹⁹⁹

Cemil Cahit (Toydemir) Bey asker firarileri sorununun o sırada Kurtuluş Savaşı’nı idare eden kadroların en büyük sorunlarından biri olmasının verdiği bilinçle bu sorunu kökünden çözmeye karar vermiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu kapsamda gerektiğinde en sert tedbirleri uygulamaktan geri durmamış, bu şekilde firar eden askerlerin Kurtuluş Savaşı kadrolarına kazandırarak birliğinin tam mevcutla ilerideki muharebelere katılıp başarı sağlamasında önemli rol oynamıştır.

¹⁹⁶ İsmet Türkmen, Yunus Emre Tekinsoy, “TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarına Göre Postacı Nazım ve Zile İsyanı”, **Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim 2011 Bildiriler**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Yardımcı, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 430.

¹⁹⁷ İ. Türkmen, Y. E. Tekinsoy, a.g.m., s. 430.

¹⁹⁸ Tokat Mebusu Nazım Bey, ilk TBMM’de Halk Zümresi desteğiyle Dahiliye Vekilliğine seçilmiş; 4–6 Eylül 1920 tarihleri arasında, çok kısa süre Dahiliye Vekilliği görevinde bulunmuş, ancak TBMM Reisi Mustafa Kemal’in muhalefetiyle görevine devam edememiş ve daha sonra Sovyet Rusya yanlılığı ithamlarıyla yargılanmıştır. M. Yümlü, 2011, s. 419.

¹⁹⁹ M. Yümlü, a.g.m., s. 419.

2.4. Koçgiri İsyanı

Cemil Cahit Bey Zile'deki ayaklanmanın başarılı bir şekilde bastırılmasından sonra bu kez de Sivas ve çevresinde çıkan ayaklanma için görevlendirilmiştir. Bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla Sivas'ın İmranlı ilçesinde bulunan Koçgiri aşireti isyan etmiştir. İsyanın hızla büyümesi üzerine TBMM Hükümeti tarafından, 10 Mart'ta Elazığ, Erzincan, Sivas'ın Divriği ve Zara ilçelerinde örfi idare kurulmuştur. İlk etapta yapılan uyarılar ve alınan tedbirlerle bu işin çözülemeyeceğini değerlendiren Genelkurmay Başkanlığı Merkez Ordusu Komutanlığına gönderdiği yazıda özellikle İmranlı olayının yeni ve önemli bir başkaldırmanın başlangıcı olmak durumunu gösterdiğini, yeni kurulan Süvari Tümeninin ayaklanma için ne dereceye kadar etkili olacağını kestirilemeyeceğini, bastırma işi için parça parça gönderilecek kuvvetlerin uğrayacağı başarısızlıkların ise, hem isyancıların morallerini artıracaklarını, hem de bu işe katılmayan köylülerin de bunlara katılmasına yol açacağını, iç tehlikelerde tecrübe ve başarısı görülmüş olan 5'inci Kafkas Tümeninin ve Komutanı Yarbey Cemil Cahit'in kendi süvari birlikleri ve civarındaki birliklerden de faydalanarak bu göreve verilmesinin uygun olacağını" tavsiye etmiştir.²⁰⁰

Ancak Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) rahatsızlığı dolayısıyla söz konusu vazifeyi kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Ancak her ne kadar Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu görevi yerine getiremese de vatan topraklarında bir ayaklanma baş gösterdiğinde akla ilk gelen ismin Cemil Cahit (Toydemir) Bey olması, o'nun bu görevlerdeki başarılarının somut bir göstergesidir.

²⁰⁰ H. Ertuna, 1974, s. 264.; Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan Koçgiri, Pontus, Bir Paşa Nurettin Paşa**, Babil Yayınları, Ankara, 2003, s. 143.

2.5. Pontus Ayaklanmasının Başlaması

Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar dış güçlerin yardımlarıyla Karadeniz'in doğu kesiminde bir Pontus Devleti kurmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin zor şartlar içinde bulunmasını lehlerine kullanarak çeteler kurmuşlar ve bu çetelerle Müslüman ahaliye zulmetmeye başlamışlardır. Mondros Mütarekesi ile Türk ordu birliklerinin terhis edilmesi ve ordunun elindeki silahların toplanması Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların cesaretini artırmıştır. Bu durumda Müslüman ahali yerli Rumlara karşı direniş hareketlerine başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne müracaatı üzerine durumun araştırılması için Mustafa Kemal Paşa 9'uncu Ordu Müfettişliğine getirilmiş 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştır.

Anadolu'nun batısında Yunan işgalinin başlamasıyla birlikte 1920 yılında Rum çetecilerinin Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyetleri daha da artmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okullar arasında en etkin Pontusçuluk faaliyetleri Merzifon Amerikan Kolejinde yürütülmüştür.²⁰¹

Merzifon Amerikan Kolejinin bu tutumu üzerine Nurettin Paşa tarafından Karargâhı Merzifon'a nakledilen 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Cahit'e (Toydemir) verilen talimat doğrultusunda mektep ve Amerikan Hastanesinin bir heyet hâlinde araştırılması ve suç teşkil eden tüm unsurların ortaya çıkarılması istenmiştir. Heyet, İstiklal Mahkemesi Heyeti, Amasya Mutasarrıfı ve Cemil Cahit (Toydemir) Bey'den oluşmuştur. Bu heyet tarafından Merzifon Amerikan Kolejinde yapılan aramada Pontus davasına hizmet edecek nitelikte pek çok belge ve harita ele geçirilmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu durumda bir yandan millî hareket devam ederken diğer taraftan Pontusçuların ayaklanarak milli hareketi arkadan hançerleyebileceklerini öngörmüş ve

²⁰¹ Hadiye Yılmaz, **Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. VIII, 62.

Pontusçulara karşı yapılacak harekâtın birinci sıraya alınması gerektiğini takdir etmiştir. Diğer taraftan da durumu ayrıntılı bir şekilde üst makamlara arz etmiş ve alınan emir üzerine hastane ve kolej kapatılmış, buranın direktörü haricindeki bütün memur ve hekimler sınır dışı edilmiştir. Bu suretle Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ifadesi ile:

*“Pontus hareket ve teşkilatının mütefekkir dimağı ve sevk ve idare merkezi ezilip körletilmiş oldu”.*²⁰²

İstanbul'daki Amerikan mümessili Bristol'e de Merzifon Amerikan Kolejinde yapılan aramalar ve elde edilen belgeler hakkında bilgi verilmiş ve aramanın geçen 16 Şubat tarihinde 5'inci Fırka Kumandanının huzurunda yapıldığı belirtilmiştir.²⁰³

Buradaki durumun önemini gören Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda 9 Aralık 1920'de Pontus isyanını bastırmak ve Pontusçuların elindeki silahları toplattırmak üzere Nurettin Paşa'nın Komutanlığında kurulan Merkez Ordusuna bağlı birliklerden birisi de Cemil Cahit'in (Toydemir) komutanı olduğu 5'inci Kafkas Tümeni olmuştur. 5'inci Kafkas Tümeni bölgede silah arama-toplama işleri ile meşgul olmuştur. Ancak bu sırada Batı Cephesi'nde de olaylar da gelişmekte idi.²⁰⁴

Cemil Cahit (Toydemir) Bey, yukarıda da değinildiği gibi Pontusçu Rumların ayaklanacağını ve bölgede asayişin bozulacağını henüz Zile isyanı devam ederken tespit etmiş ve bu ayaklanmanın fikir yuvası olan Merzifon Amerikan Koleji'nin kapatılması bu ayaklanmanın önemli bir sacayağının ortadan kaldırılmasını sağlamıştır.

²⁰² Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.

²⁰³ Necdet Sevinç, **Pontus'ta Hesaplaşma**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 431.

²⁰⁴ H. Ertuna, 1974, s. 290.; M. Balcıoğlu, 2003, s. 100.; Kenan Esengin, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 205.

2.6. İkinci İnönü Muharebesi ve Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi'nin Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e İlişkin Anıları

Bu dönemde Batı Cephesi'nde Yunanlar ileri harekâtını hızlandırmışlardır. 6 Ocak 1921'de başlayan Birinci İnönü Muharebesi Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu muharebeden sonra 23 Mart 1921'de başlayan İkinci İnönü Muharebesi Batı Cephesi'nin yeni birlikler ile takviye edilmesini gerektirmiştir. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanlığının emri doğrultusunda Merkez Ordusunu teşkil eden birliklerden 5'inci Kafkas Tümeni ve bağlılarının Batı Cephesi'ni takviye etmesi emredilmiştir. Bu emir doğrultusunda Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in birlikleri Merzifon'a gelerek burada toplanmış ve Mart ayı başında gruplar hâlinde Batı Cephesine yürüyüşe başlamıştır.²⁰⁵ Bu kapsamda Cemil Cahit (Toydemir) Bey de 24 Mart 1921'de Merzifon'dan hareket ederek Çorum-Yozgat-Yahşihan üzerinden 28 Mart'ta Ankara'ya ulaşmıştır. Doğruca TBMM'ye giderek Mustafa Kemal'e saygılarını bildirmiş ve müteakiben Mustafa Kemal ile birlikte eski Ziraat Mektebi binasında bulunan Genelkurmay Karargâhına gitmişlerdir. Burada Mustafa Kemal Paşa, Meclis Muhafız Taburunu da Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in emrine verdiğini bildirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasında 5'inci Kafkas Tümenini ve Meclis Muhafız Taburunu demir yolu hattı üzerinden Eskişehir'e göndermiştir. Bu yolculuk için Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki Tümene bir tren tahsis edilmiş ve tren Ankara'dan hareket ederken Mustafa Kemal Paşa da istasyona kadar gelmiş ve tren hareket edene kadar istasyondan ayrılmamıştır.²⁰⁶

29 Mart'ta Batı Cephesi Komutanlığından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazıda

“Yarbay Cemil Cahit emrine verilen birliklerin Poyra'dan bu gece İnönü'ye hareket edeceği ve bu geceden bir kısmı ile Yörükayla'yı

²⁰⁵ H. Ertuna, a.g.e., s. 292.; M. Balcıoğlu, a.g.e., s. 36, 100.; H. Yılmaz, 2010, s. 146.

²⁰⁶ Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları.

*tutacağı, yarın cephe kanadından da şimdiye kadar geç kalmış olan Yunan taarruzu kesin olarak gelişirse, Kafkas grubunun ya cepheyi pekiştireceği veya süvari tümeni ile beraber bu kanatta faaliyete geçeceği” bildirilmiştir.*²⁰⁷

Nitekim Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve emrindeki birlikler kararlaştırılan şekilde hareket ederek 29 Mart günü cepheye (Yörükayla) ulaşmışlardır.²⁰⁸ Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey bir suretini Başkomutanlığa gönderdiği cephe emrinde 29 Mart 1921’deki durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Afyon Cephesi’nde vaziyette ehemmiyetli bir değişiklik ve düşman harekâtında gelişme yoktur. Yarın Batı Cephesi’nin her muntikasında kati muharebeler cereyan edecektir. Ordu elinde bulunan mevzileri kati surette müdafaa edecektir. 1’inci Süvari Tümeni ile 4’üncü Piyade Tümeni ihtiyat olarak elimdedir. Bunlardan başka 5’inci Kafkas Tümeni’nden Cemil Cahit Bey kumandasında olarak bir piyade alayı ile bir hücum taburu ve Büyük Millet Meclisi Muhafız taburu batıya nakil olunmaktadır. Bütün kumandan, subay ve askerlerden mevzilerini suret-i katiye de muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mevzilerinde hâsıl olacak dalgalanmaları derhal mukabil taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.”*²⁰⁹

31 Mart 1921’de Meclis Millî Muhafız Taburundan Batı Cephesi Komutanlığı tarafından seri bir şekilde Yörükayla’ya hareket ederek Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in komutası altına girmesi talep edilmiştir.²¹⁰

İkinci İnönü Muharebesi’ne 5’inci Kafkas Tümeni emrinde 1’inci Süvari Tümeninin 10’uncu Alayına mensup 3’üncü Bölüğün Komutanı olan Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) Efendi anılarında²¹¹ 28 Mart 1921 günü kendisine 5’inci Kafkas

²⁰⁷ Rahmi Apak, Kâzım Önalp, **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 389-390.

²⁰⁸ Selami Türker, **Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 126-127.

²⁰⁹ İbrahim Tavukçu, **Milli Mücadele’de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 236, 237.

²¹⁰ **BCA**, Kol.: İSH, Kutu. 947, Gömlek: 165, Bel: 165-1.

²¹¹ Serpil Sürmeli, “Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) Bey’in Hatıralarında II. İnönü Savaşı ve 5. Kafkas Tümeni ile Dört Gün”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi** S 47, Bahar 2011, s. 634. (Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) anılarını 1935 yılında Babalık Gazetesinde yayımlamış ve bu anılarını 5’inci Kafkas Tümeni Komutanı olan ve 1935 yılında Korgeneral rütbesinde bulunan Cemil Cahit Toydemir’e atfetmiştir.)

Tümeninin cepheye yeni katıldığı, ancak süvarisinin henüz cepheye gelmediği için kendisinden süvari bölüğü ile 5'inci Kafkas Tümenine katılmasının ve Tümenin bulunduğu Poyra köyüne gitmesinin istendiğini belirtmiştir. Poyra köyüne ulaşan Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi hemen Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i sormuş, kendisine Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in ileriye, ateş hattına gittiği bildirilmiştir. Kendisi de ileri hatta giden Mustafa Nazım Efendi, Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile ilk karşılaşmasını aktarırken karşıdan gelen makineli tüfek ateşinin yağmuru içinde biraz daha ilerledikten sonra, yakın bir hedefe top atışı yapan bir topçu bataryasına rastladığını, bu bataryanın yanında arkası kesilmeyen düşman makineli tüfek ateşinin yağmuru içinde at üstünde malumat alan bir kişinin olduğunu, bu kişinin kumandan olduğunu anladığını, konuşmayı kesmemek için, bir selam verip, karşılarında durduğunu, bu dakikada topçu subayının vaziyet hakkında malumat verdiğini, kumandanın vakar ve sükûnetle dinlediğini, kendisinin de bu alaca karanlıktan düşman makineli tüfek ateşi altında, atından inmeden yeni geldiği cephe hakkında malumat alan bu kahraman kumandanın vakar ve sükûnetini resmeden bu tarihi manzaranın unutulmaz anılarını zihninde not ettiğini ifade etmiştir.²¹²

Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi, Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) ile tanıştıktan sonra, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in kendisine ilk görevini vermiştir. Buna göre Mustafa Nazım Efendi sabahın ilk saatleriyle beraber bulundukları sırtların bir krokisini çıkaracak ve tepeler ile vadileri isimlendirecekti. Gece yarısı hareket emri alan Mustafa Nazım Efendi gece yürüyüşüyle ilerleyerek sabaha karşı İnönü'ye geldiklerini, Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile birlikte İsmet Bey'in karargâhına gittiklerini ve burada Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e Kurmay Başkanı Yarbay Naci (Tınaz) Bey tarafından kroki üzerinde izahat verildiğini belirtmektedir.²¹³

²¹² S. Sürmeli, a.g.m., s. 634.

²¹³ S. Sürmeli, a.g.m., s. 635-637.

Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi 29 Mart sabahı itibariyle cephe muharebenin başladığını, üç gün süreyle cephedeki farklı noktalara düzenlediği taarruzlardan netice alamayan düşmanın son müdafaa hattı üzerinde son kozlarını bugün oynayacaklarını ifade etmektedir. Cephe Komutanı İsmet Bey, 5'inci Kafkas Tümenini kısa bir denetlemeye tabi tuttukten sonra uğur ve başarılar dileyerek cephenin sol tarafına Yörükayla'ya görevlendirmiştir.

Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey ile Mustafa Nazım Efendi'nin bölüğü önde olmak üzere Yörükayla'ya hareket edilmiş ve 15 dakika sonra Yörükayla'ya ulaşılmıştır.²¹⁴Cemil Cahit (Toydemir) Bey burada geri çekilmekte olan 11'inci Tümen Komutanı Albay Mehmet Arif Bey (Ayıcı) ile görüşmüştür. Bu sırada Kavalca sırtlarından Yörükayla'ya geçen güçlü bir Yunan müfrezesi, önündeki zayıf süvari kuvvetlerini atarak (11'inci Tümene ait) Yörükayla'dan İnönü istikametine ilerliyordu. Bu tehlikeli gidiş engellenmezse, bütün cephenin durumunun kritik bir hâl alması ve muhtemel bir geri çekilme söz konusu olabilirdi. Bu sırada şu ana dek zayıf süvari kuvvetlerini önüne atarak ilerleyen düşman bu kez 5'inci Kafkas Tümeninin 10'uncu Alayıyla karşılaşmıştır. Yapılan muharebenin sonucunda düşmanın hücum durumundan savunma durumuna geçmesi sağlanmıştır. Bu suretle ileride müdafaa ve taarruza uygun hâkim mevziler kazanıldığından, Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey şu an için elde bulunan mevzilerin tahkimine başlanmasını, düşmanın taarruzu artarsa ve gerekirse iki taraflı taarruzlar ile karşı konulması emrini vermiştir. Mustafa Nazım Efendi bu sırada Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve Tümen karargâhıyla avcı hattının arkasında İnönü'nün karşısında, topçu bataryasının hemen yanında durduklarını ve burada tümenin durumuna ilişkin olarak Cephe Kumandanlığına rapor yollandığını belirttikten sonra sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

²¹⁴ R. Apak, K. Önalp, 1999, s. 410.

“Tümen kumandanı cebinden çıkardığı bir kâğıda bulunduğumuz yerlerin mükemmel bir krokisini çizerek vaziyeti bunun üzerinde tespit etti. Tümen kumandanının bu derece mükemmel bir krokici olduğunu hiç düşünmemiştim. Bu vazifeyi bana verseydiler, bu kadar kısa bir zamanda böyle mükemmel bir kroki yapmayı süvari subayı olduğum halde, beceremeyeceğime kanaat getirdim.”²¹⁵

11’nci Tümeni ve cephesinde yer alan süvarileri çekilmek zorunda bırakan ve Kavalca’dan Yörükayla’ya kadar yaklaşık 6 km’lik bir alanda, sol cenaha düzenlediği bir çevirme ile İnönü’ye on beş dakika kadar kısa bir yürüyüş mesafesi kalan düşmanın Türk Ordusunun sol cenahına yaptığı taarruzlar 5’inci Kafkas Tümeninin karşı taarruzlarıyla etkisiz hâle getirilmiştir. Yeni teşekkül eden bu durumda genel kumanda Cemil Cahit’e (Toydemir) verilmiş, Cemil Cahit (Toydemir) de emrindeki kuvvetlere gerekli emirleri vermiştir. 29 Mart günü akşam olduğunda cephede sükûnet sağlanmıştır. Gurup zamanı Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey Emir Subayı ile birlikte batarya Komutanı ve Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi’yi yanına alarak cephenin sağ ve solundaki cenahlara hâkim avcı hatlarının yer aldığı sırta götürmüştür. Cemil Cahit (Toydemir) Bey geceyi burada geçirmek, ertesi sabah gerçekleştirilecek harekâta ilişkin lüzumlu emirleri vermek ve bizzat arazi üzerinde yapılacak olan harekâtı değerlendirmek için tümenin emri altındaki birliklerin komutanlarını çağdırtmıştır. Bu sırada o anda orada hazır bulunanlar tepenin arkasından düşman topçu ateşinin başlaması üzerine tepenin arkasına çekilmişlerdir. Ateşin sona ermesiyle birlikte Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in gerekli emirleri vermiş ve Yörükayla’ya geri dönmüştür.

Ertesi gün 30 Mart sabahı Cephenin sol kanadında yer alan 10’uncu Alayın 3’üncü Taburu, karşısındaki düşmana bir taarruz icra edecekti. Nitekim 30 Mart sabahı yapılan bu taarruzla düşmana çok ağır zayıat verdirilmiştir. Düşman bu kesimde artık hiçbir faaliyette bulunamamış, sağ ve sol kanatlarda yer alan 1’inci ve 2’nci Süvari Tugayları düzenledikleri keşif taarruzlarıyla mütemadiyen düşmanı hırpalamışlardı. Sonrasında

²¹⁵ S. Sürmeli, 2011, s. 640.

cephede hâsıl olan sükûnet gün boyunca devam etmiş ve gece olmuştu. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in emri doğrultusunda geceleyin düşman mevzilerine yaptırılan keşif hareketlerine hiçbir karşılık verilmemesi düşmanın geri çekildiği şüphesini artırmıştı. Saatler gece yarısını gösterirken Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey, büyük bir mutlulukla düşmanın geri çekildiğine dair görüşünü ifade etmiş, bu görüş Tümen karargâhında büyük bir sevinç yaratmıştı. O sırada karargâhın yer aldığı köyün telgraf hattının tesadüfen açık olması, mutluluk verici bu zafer haberinin ilk kez Cemil Cahit (Toydemir) Bey tarafından Eskişehir ve Ankara'ya iletilmesini sağlamıştır. Nitekim bu sırada Albay Refet Bey'in karargâhı da Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in karargâhına gelmiştir.

Mustafa Nazım Efendi'nin anlatımına göre 31 Mart günü cephede olaylar şu şekilde cereyan etmiştir:

31 Mart sabahı 5'inci Kafkas Tümeninin zafer kazanan 10'uncu Alayının Mehmetçikleri ele geçirdikleri tepelerde takip hazırlıkları yapmaya başlamışlardır. Saat 08.00'de Refet Bey ve Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in karargâhları 12 saat önce düşman işgalinin yaşandığı tepeler istikametinde harekete geçmiştir. Bu tepelerde terkedilen sandık sandık cephe ve diğer teçhizat düşmanın gecenin zifiri karanlığında çok müşkül bir durumda geri çekildiğini gösteriyordu. İnegöl istikametinden Bursa yönüne çekilmekte olan düşmanı ele geçirmek için takibe başlanmıştır. Takip, düşmanın gece çekilmesi nedeniyle bir karşılaşma olmadan sona ermiştir. 31 Mart gecesi boşaltılmış bir köyde geçirilmiştir.²¹⁶

Genelkurmay Başkanlığı yayınında ise 31 Mart 1921 tarihine ilişkin 5'inci Kafkas Tümeninin muharebeleri şu şekilde kaleme alınmıştır:

²¹⁶ S. Sürmeli, a.g.m., s. 643-644.

Yunanların çekilmeye başlaması ile birlikte 31 Mart 1921’de saat 09.45’te verilen Cephe emriyle Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki birlikler Yörükayla ve Çokçalar civarında Türk ordunun sol cenahını muhafaza ile düşmanın gerilerini tehdit etmekle görevlendirilmiştir.²¹⁷

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasında Yörükayla’daki Sol Kanat Grup karargâhı Yörükayla’da bulunuyordu. Grup birlikleri Topçutepe-Kovalca-Kandilli’nin doğusu - Kandilli bayırı hattında mevzide yer alıyordu. Grup emrindeki 3’üncü Süvari Tümeni de Seyitali’de idi. Sol Kanat Grubunun karşısında yer alan 7’nci Yunan Tümeni, Akpınar’ın güneyinden Kandilli bayırı ve güneybatısındaki sırtlar hattında mevzilenmişti.²¹⁸

Yunanlar, Sol Kanat Grubuna Kandilli’nin güneybatısı istikametinden 10’uncu Alayın konuşlandığı tepeye taarruza başlamışlardır. Kuvvetlerinin iki tabur kadar piyade kuvveti olduğu anlaşılmıştır. Aynı anda iki dağ ve iki obüs topu Kandilli-Çokçalar hattına ateş açmasıyla piyade muharebesine başlanmış, saat 09.45 sularında düşman piyade birlikleri hücum mesafesine girdiğinden topçu birlikleri ateşi sona erdirmiştir. Türk birlikleri bu fırsattan istifade ederek karşı taarruza yeltenmişler; fakat bu durum üzerine Yunan topçusu yeniden piyadelere ateş etmeye başlamıştır. Bu sırada Cephe Komutanlığının saat 09.45 sularında yayınladığı Grubun, ordunun sol yanını temin etmesi ve düşman arkadan tehdit etmesine ilişkin emri alınmıştı. Muharebe devam ederken Yunanların topçusu grubun sağ kanadında fazla etkili olmaya başlamıştı. Bu durumda 3’üncü Tümen topçu birlikleri ateşlerini Yunan topçusuna yönelterek onları susturmaya başarmıştır. Bu sıralarda 10’uncu Piyade Alayının önündeki düşman birlikleri, bulundukları yerde çok büyük güçlkle tutunabiliyorlardı. Kafkas Tümenine mensup topçu birlikleri de ileri mevzilerini değiştirmişti. Birliklerin kayıpları çok az, moralleri

²¹⁷ R. Apak, K. Önalp, 1999, s.422.

²¹⁸ R. Apak, K. Önalp, a.g.e., s.426.

çok yüksekti. Bu nedenle muharebe muvaffakiyetle sürmekteydi. Saatler 13.15'i gösterirken 10'uncu Alay fedakâr bir şekilde, çok yakın mesafeden muharebeye başlamış ve siperlerde bulunan bazı erler siperlerinden fırlayarak düşmana süngü ile karşı hücumla geçmişlerdir. Yunanlar hangi istikametten ilerleme girişiminde bulunurlarsa o istikametten geri atılmışlardır. Ancak 100 atımla muharebeye giren dağ topçu takımının cephanesi bitmişti. Sabahtan bu yana muharebeyi sürdüren süvari birlikleriyle 10'uncu Alayın cephanesi de bitme noktasındaydı. Durumun kritik bir hâl alması üzerine cephane ve vasıtaların ikmali tekrar Batı Cephesi Komutanlığından talep edilmiştir. Saat 13.30 sıralarında 10'uncu Alayın düzenlediği taarruz neticesinde düşman kuvvetleri Saraycık istikametinde dağılmış bir surette çekilmişlerdir. Arazi piyadenin ilerlemesine olanak sağlamadığından, bu kuvvetler kuşatılarak esir veya imha edilememiştir. Bu sırada bir Yunan süvari alayının Karaağaç istikametinde ilerlemekte olduğu ve bu süvari alayını bir alay kadar piyadenin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu yürüyüş kolunu, muhtemelen topçu veya makineli tüfekten oluşan bir mekkâre kolu izliyordu. Bu yeni Yunan birliklerinin Batı Cephesindeki birliklerini takviye etmek için geldikleri düşünülüyordu. Sol Kanat Grup Komutanı Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey, 10'uncu Alayın sağ kanadındaki kuvvetlerini toplayarak ortaya çıkan yeni durum karşısında karşı tedbir almanın yanı sıra diğer taraftan da Grup emrindeki 11'inci Tümeni de ihtiyat olarak Yörükayla'ya toplamıştı. Yunanların zayıflığı fazlaydı. Esirlerin verdiği bilgilere nazaran 500 kişilik düşman taburlarının mevcudu 300 kişiye düşmüştü. Kayda değer miktarda araç-gereç ile silah ele geçirilmişti. Grup komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey grubun takviyesi için Meclis Taburunun emrine verilmesini, 11'inci Tümene mensup kuvvetlerin birliklerine iade edilmesini Cephe Komutanlığından defaten talep etmiş ve grubun kesin zaferini temin etmek için takviye kuvveti ve bilhassa cephane gönderilmesini önemle arz etmiştir. Bu sırada 10'uncu Kafkas Alayı karşısında dağınık bir şekilde geri çekilen bir Yunan taburu, Darıdere'de arkası çevrilerek yakalanmış, tabur 250 ölü vererek ve bütün

teçhizatını bırakarak teslim olmuştur. Büyük bir yenilgiye uğrayan Yunanlar, Türk birliklerinin karşı taarruzlarına mukavemet edemeyerek 31 Mart akşamı Afyon'dan geri çekilmeye başlamışlardır. Bu suretle Batı Cephesi Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki Sol Kanat Grubu önemli bir başarı elde etmiştir.²¹⁹

Abidin Daver tarafından kaleme alınan ve 1 Nisan 1939 tarihinden itibaren beş gün süreyle Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanan İkinci İnönü Muharebesi'nin yıl dönümü yazısında:

*“İkinci İnönü meydan muharebesinin hepsi aslanlar gibi dövüşen kıtaatı arasında kahramanlıkları ile bilhassa teferrüd eden kıt'alar, 1. 61. piyade fırkaları, 5. Kafkas fırkası ve 40. piyade alayı ile Meclis muhafız taburudur”*²²⁰

sözleriyle Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeninin başarıları bir kez daha övmüştür.

1 Nisan günü sabah saatlerinde Mezit Boğazı'na girilmiştir. Gece karanlık basıncaya dek boğazda yürünerek Mezit Köyü'ne gelinmiş ve burada birkaç saat mola verilmiştir. Gece tekrar harekete geçilmiş 2 Nisan günü sabah saat 09.00'da Hamamlı'ya gelinmiştir. Süvariler ise Hamamlı'ya daha önce gelmişler ve ovaya inmişlerdir. Daha sonra cebri bir yürüyüş düzeniyle İnegöl'den çekilmekte olan Yunan birliklerini takip ederek temas kurmayı başarmışlardır. Süvariler Yunanları ele geçirmek ve onları İnegöl Ovası'nda dağıtmak için en uygun zamanda ovaya inmişlerdi. 5'inci Kafkas Tümeni Hamamlı sırtlarını ele geçirerek, süvarilerin harekâtının sonucunu beklemeye başlamıştır. İnegöl yolunda ilerleyen 1'inci Süvari Tümeninin 10'uncu Alayı (Mustafa Nazım Efendi'nin bölüğünün mensup olduğu alay) İnegöl'ün doğusunda Yunanları yakalamış, onların artçılarıyla muharebeye başlamış ve Yunanların İnegöl'ü yakmasına fırsat

²¹⁹ R. Apak, K. Önalp, a.g.e., s.426-428

²²⁰ **Cumhuriyet**, 1-5 Nisan 1939'dan aktaran Gül Çakır, “Milli Şef Dönemi Ulusal Basında İnönü Zaferlerinin Yıldönümleri (1938-1950)”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD)**, Cilt: 21, Sayı: Özel Sayı; Yıl: 2021, s. 182, 183.

tanımayarak oradan atmıştır. Diğer taraftan İnegöl’de 10’uncu Alay ile karşılaşan Yunan bataryaları, İnegöl’ü bombalamışlardır. Bu sırada Yunanların tamamı Kazancı Bayırları istikametinde seri bir yürüyüşe geçmiş, Türk süvarileri de arkalarından takibe başlamıştır. Ancak süvarilerin takibinin bir yan yürüyüşünden ibaret kalması, Yunanların Kazancı’yı ele geçirmelerine imkân vermiştir. Gece Hamamlı köyünde geçirilmiştir. Mustafa Nazım Efendi 2 Nisan sabahı, dört gün boyunca gece-gündüz silah arkadaşlığı yaptığı 5’inci Kafkas Tümeninden ayrılmış ve Alayına katılmıştır. Mustafa Nazım Efendi’nin Alayı ise Afyonkarahisar Cephesi istikametinde ilerlemiştir.²²¹

Mustafa Nazım Efendi’nin yukarıdaki anıları 5’inci. Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) komutasında 10’uncu Kafkas Alayı ve Meclis Muhafız Taburunun İnönü mevzilerine gönderilmesi ve Mustafa Nazım Efendi’nin komutanı olduğu 3’üncü Süvari Bölüğünün Poyra Köyü’nde 5’inci Kafkas Tümenine katılmasıyla başlayan dört günlük süreci ihtiva etmektedir.²²²

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey İkinci İnönü Muharebesi sırasında kendisi ile kısıtlı bir süre emir-komuta ilişkisi içine giren Yüzbaşı Mustafa Nazım Efendi’nin dimağında iz bırakmış, nitekim Mustafa Nazım Efendi bu muharebeden yıllar sonra tefrika hâlinde gazetede yayımlanan anılarını Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey’e ithaf etmiştir.

2.7. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

Büyük bir felakete uğrayan Yunanlar, Türk birliklerinin karşı taarruzları karşısında dayanamayarak 31 Mart akşamı Afyon istikametinden geri çekilmeye başlamışlardır. Genelkurmay Başkanlığı Yunanların geri çekilme yolunu kesmek amacıyla Uşak genel doğrultusunda Yunan gerilerine bir taarruz yapılmasına ve birliklerin bu amaçla Kütahya

²²¹ S. Sürmeli, 2011, s. 644, 645.

²²² S. Sürmeli, a.g.m., s. 645.

kesiminde toplanmasına karar vermiştir. Bu harekât Refet Paşa'nın komutasına verilmiş ve Paşa'nın süvarileriyle birlikte en kısa sürede Kütahya mevkiine gelmesi istenmiştir. Bu kapsamda 4'üncü Piyade, 5'inci Kafkas ve 8'inci Piyade Tümenlerinin trenle, süvari tümenlerinin karadan Kütahya kesimine toplanması için gerekli önlemler alınmıştır.²²³

2 Nisan'da Genelkurmay Başkanlığından Batı Cephesi Komutanlığına gelen emirde 4'üncü ve 11'inci Tümenlerden sonra aralıksız olarak güneye taşınmak üzere hangi tümenlerin ne mevcutla hazırlanmasının mümkün olacağını bildirilmesi ve 5'inci Kafkas Tümeninin Ankara'ya gelmekte olan kademelerinin doğrudan Döğür kesimine yollanacağından, 10'uncu Kafkas Alayı ile bu tümene bağlı bataryaların ve Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit Bey'in 4'üncü Tümeni takip ederek hemen güneye hareket ettirilmesinin sağlanması ve bildirilmesi istenmiştir.²²⁴

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı emrine saat 12.15'te verdiği cevapta durumlarına ve vasıtalarına göre 5'inci Kafkas Tümeninin kısımları ile Meclis Muhafız Taburu ve süvari tümenlerinin takibe memur edildiğini, Yunanların Bilecik - Pazaryeri hattını geçtiklerini ve Dimboz'da hazırlanmış mevzilerine intikal ettiklerini, piyade tümenleriyle bu mevzii zorlamanın düşünülmediğini ve artırılacak kuvvetlerin güneye taşınacağından, güneye taşınmakta olan 11'inci Tümeninden sonra 4'üncü Tümenin de (40 ncı Alay beraber) taşınacağını, bu tümeninden sonra 5'inci Kafkas Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit Bey komutasında 10'uncu Kafkas Alayının taşınmasını daha uygun buluyorsa da; bu konuda Refet Paşa'nın takibi sonucu ve ondan alacağı cevabı beklemek zorunda olduğunu belirtmiştir.²²⁵

Bu yazışmayı müteakip Refet Paşa'ya Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşleri iletilerek aşağıdaki sorulara cevap vermesi istenmiştir:

²²³ S. Türker, 1997, s. 128, 131.; R. Apak, K. Önalp, 1999, s. 505.

²²⁴ R. Apak, K. Önalp, a.g.e., s. 490.

²²⁵ R. Apak, K. Önalp, a.g.e., s. 491.

“Ne zaman dönebileceği ve hangi süvari tümenlerinin ne vakit ve hangi yol ile Kütahya’ya hareket ettirileceği; 5 nci Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit ve 10 ncu Kafkas Alayı da beraber Kütahya’ya hareket ettireceğine, süvarilerin çoğunun geriye alınacağına göre İnegöl kesiminde ne kadar kuvvet bırakılması gerekeceğinin” de açıklaması istenmiştir. .²²⁶

4 Nisan 1921’de 5’inci Kafkas Tümeninin birlikleri Mizal ve civarında bulunuyordu.²²⁷

5’inci Kafkas Tümeninin karargâhıyla istihkâm bölüğü ve topçu taburu 5 Nisan 1921’de Kütahya’ya ulaşmıştır. Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in Çukurhisar’da olup hemen Eskişehir’e ve oradan Çekürler’e hareket ederek bugün (6 Nisan 1921) tümeninin emir-kumandasını üstlenerek hücumu bizzat tanzim etmesi istenmiştir.²²⁸

Refet Paşa Yunan kuvvetleri üzerine taarruzunu 8 Nisan’da başlatmış, ancak bu taarruz Aslıhanlar’da bulunan Yunan birlikleri tarafından durdurulmuştur. Yunanlar bu sırada çok zaman kazanmak suretiyle Afyonkarahisar istikametinden geri çekilmekte olan birliklerini karşılamışlardır. Refet Paşa, emrinde diğer birliklerle beraber 5’inci Kafkas Tümenini de çok uzak yollardan dolaştırarak 12 Nisan’da Yunanların gerisindeki Banaz’a göndermiştir. Bu birliklerin yaptığı taarruz başarılı olamadığı gibi zayıat da verilmiştir. Düşman Dumlupınar mevzilerini ele geçirerek burada kalmıştır. Refet Paşa’nın kuvvetleri ise Dumlupınar’ın 10 km. kuzeydoğusu istikametinde Aydemir-Çalköy-Selkisaray hattına çekilmiş ve burada durmuştur. İç hat manevrasının başarısız bir şekilde icra edildiği Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri Türk birliklerinin yenilgisi ile son bulmuştur.²²⁹

²²⁶ R. Apak, K. Önalp, a.g.e., s. 506.

²²⁷ R. Apak, K. Önalp; a.g.e., s. 503.

²²⁸ **BCA**, Kol.: İSH, Kutu: 605, Gömlek: 83, Belge: 83-1.

²²⁹ S. Türker, 1997, s. 131-132.

2.8. Sakarya Meydan Muharebesi

İkinci İnönü Muharebesi'ni müteakip yeni yapılan teşkilat kapsamında birlik sayıları artırılmıştır. Bu durum cephe emrindeki tümenlerin doğrudan sevk ve idaresini zorlaştırdığından tümenlerden gruplar oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 4 Mayıs 1921 tarihinde Grup Teşkilatına geçilmiş ve 5'inci Kafkas Tümeni, beraberindeki 8'inci Piyade Tümeni ve 2'inci Süvari Tümeni ile birlikte 4'üncü Grubu oluşturmuştur. 4'üncü Grup Komutanlığına Kemalettin Sami (Korgeneral Gökçen) getirilmiştir.²³⁰

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Ağustos ayı ortalarında Orduda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 4'üncü Grupta değişikliğe gidilmekle beraber 5'inci Kafkas Tümeni yine 4'üncü Gruba bağlı kalmış ve Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey komutasında Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır.²³¹

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Tümeni Polatlı'nın güneyinde yer alan Toydemir Tepe ve çevresinde mevzilenmiş ve 23 Ağustos 1921'de başlayan ve 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin merkez cephesinde çarpışmıştır.

Cephenin orta kesiminde Sakarya nehri ve Ankara çayı porsuğunun birleşip batıya doğru aktığı bölgenin tam karşısında Yıldız dağı yer almaktadır. Cephe bu kısımda L harfi şeklinde bir kırılma noktası yapmıştır. Bu kırılma noktası olan yerin kuzeyinde Kazım Bey'in (Özalp) mürettep Kolordusu yer almıştır. Bu kırılma noktasında ve buranın biraz daha güneyinde Yunanlar başlangıçta oyalama taarruzu yapmışlardır. Ancak sonradan muharebenin sertleşmesi ile 27-28 Ağustos'tan sonra cephenin orta kesimi yani 5'inci Kafkas Tümeninin de savunduğu Yıldız Dağı bölgesindeki Toydemir köyü başlangıçta Yunanların kesin sonuç alacakları yer olmasa da sonradan giderek önem kazanmış ve bu

²³⁰ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu**, (Yay.Haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 5, 7.

²³¹ Kâmil Önalp, **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi V nci Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)**, (Güncelleyen: Özden Çalhan), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 49, 52.

nedenle Yunanlar buraya daha şiddetli bir şekilde taarruz etmeye başlamışlardır. Burayı savunan 5'inci Kafkas Tümeni ile 61'inci Tümen herhangi bir takviye birlik almamalarına rağmen burada canla başla direnmişlerdir. Savundukları bu kesimde Yunanların herhangi bir şekilde Baraközü mevkiini geçip Çal Dağına ulaşmasına izin vermemişlerdir. 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümen diğer birlikler gibi intizam içinde yavaş yavaş çekilerek Çal Dağı eteklerinde Sivri bölgesine yerleşmişlerdir. Çal Dağında artık Yunanların son sonuç aradığı taarruzlar bu hat üzerinde yapılmıştır. 5'inci Kafkas Tümeni de Çal Dağı bloğunun hemen üzerinde değil ama onun kuzey eteklerinde Sivri köy ve kuzeyinde eski Polatlı arasındaki mevzileri kahramanca savunmuş ve bu süreçte çok ağır zayıat vermiştir.²³²

Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) muharebeler devam ederken bir ara rahatsızlanmış, yerine kimin geçirilmesi gerektiği Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa'ya sorulmuş ve müteakiben Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in yerine geçici olarak Yarbay Halil Rüştü Bey getirilmiştir.²³³

Cemil Cahit (Toydemir) Sakarya Meydan Muharebesi'nin son günlerine denk gelen 12 Eylül 1921 tarihinde Albay rütbesine terfi etmiştir. Cemil Cahit Bey bu terfiyi:

“Benim Sakarya'daki naçiz hizmetlerim üstlerimce takdir edilmiş ve Albaylığa terfiim suretiyle taltif edilmişti.” sözleriyle yorumlamıştır.²³⁴

Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Sakarya Meydan Muharebesi takip harekâtına da katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kritik döneminde gösterdiği olağanüstü müdafaa örneğiyle muharebenin galibiyetle sonuçlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu başarısı soyadı kanunu çıktığında Toydemir çevresinde gösterdiği başarılarla ithafen hayatı boyunca gururla taşıyacağı “Toydemir” soyadını almasına vesile olmuştur. Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Sakarya Meydan Muharebesi'nde göstermiş

²³² Dr. Selim Erdoğan ile Bilim Ekstra, <https://www.youtube.com/watch?v=zv13BIkNDLg>, (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024). S. Erdoğan, 2024, s. 154, 155.

²³³ **BCA**, Kol.: İSH, Kutu: 1113, Gömlek: 104, Belge: 104-1.; G. Çaykiran, a.g.m., s. 160.

²³⁴ **Cemil Cahit Bey'in Yayımlanmamış Anıları.**

olduğu başarı onun muharebenin sonunda yarbaylıktan albaylığa terfi ettirilmesiyle taçlandırılmıştır.

2.9. Pontus Ayaklanmasının Bastırılması

Sakarya Meydan Muharebesi'nin sona ermesi ile birlikte Cemil Cahit (Toydemir) Bey uzun zamandır devam eden dizanteri rahatsızlığından dolayı hastalanmıştır. Ziyaretine gelen İsmet Paşa, dönüşünde Cemil Cahit (Toydemir) ile birlikte Akşehir'deki Batı Cephesinin Karargâhına gelmiş ve burada Cemil Cahit'in (Toydemir) tedavi olmasını sağlamıştır. Cemil Cahit (Toydemir) Bey 18 Aralık'ta Tümeninin komutasını Mümtaz Bey'e devrederek 22 Aralık'ta Konya'ya gelmiştir. 23 Aralık'ta hava değişikliği olarak Konya'dan Amasya'ya hareket etmiş ve 16 Ocak 1922'de Amasya'ya ulaşmıştır.

235

Karadeniz bölgesindeki Rumların bir Pontus devleti kurmak amacıyla başlattıkları ayaklanmaya karşı girişilen Pontus harekâtı sürdürülürken, TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda Nurettin Paşa 3 Kasım 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alınmış, 8 Şubat 1922 tarihinde de Merkez Ordusu lağvedilmiştir. Bundan sonra Pontus Harekâtını idare etme vazifesi Dahiliye Vekili Fethi Bey'in denetiminde olmak üzere 10'uncu Tümene devredilmiştir. 19/20 Ocak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emir doğrultusunda Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey– hastalığına rağmen – “Pontus” bölgesini kontrol altına alma göreviyle 21 Ocak'ta 10'uncu Tümen Komutanlığına getirilmiştir.²³⁶

Dahiliye Vekili Fethi Bey'in 10 Şubat 1922'de Samsun'a gelmesiyle Pontusçu Rumlara yönelik tenkil harekâtına başlanmıştır. Mayıs 1922'de 10'uncu Tümenin Batı Cephesi'ne katılma emri geldiyse de bölgedeki durumun çok kritik olması nedeniyle

²³⁵ <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2024)

²³⁶ M. Balcıoğlu, 2003, s. 126.; H. Yılmaz, 2010, s. 171.

10'uncu Tümen bölgeden ayrılamamış, nitekim Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta ciddi takibatın 18 Şubat'ta başladığını, önemli sonuçlar alındığını, ancak daha iki aylık bir tenkilin gerektiğini belirtmiş ve 10'uncu Tümenin bölgeden alınmaması gerektiğini ifade etmiştir.²³⁷

Bu arada 10'uncu Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey 2 Mayıs 1922 tarihinde Pontus tenkil harekâtı hakkında üstlerine verdiği bilgide son iki ayda ölü ve canlı olarak 15 binin üzerinde asinin ele geçirildiğini, ancak bölgede bir o kadar daha asi bulunduğunu, mesele daha süreceği için bölgeden silah alınmamasını, mevcudun 7.840 olması gerekirken 4.998 olduğunu, daha askere olduğu gibi hayvan ve arabaya da ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir.²³⁸

Nitekim Mustafa Kemal Paşa da Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 14 Temmuz 1922 tarihli telgrafta Pontus takibinin yarım ya da sürüncemede kalmasının uygun olmadığını, bu nedenle 10'uncu Fırkanın Batı Cephesi'ne gönderilmesinin ertelendiğini, ancak Batı Cephesi'nde büyük muharebelerin başlaması halinde 10'uncu Fırkanın buraya gönderileceğini, şimdilik Merkez Ordusu mıntikasından çok miktarda hayvan gönderileceğini bildirmiştir.²³⁹

Devam eden süreçte 10'uncu Tümen Komutanlığına Albay Mustafa Bey getirilmiş ve Pontus sorunu 1923 yılı Şubat ayında tamamen çözülmüştür..²⁴⁰

Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Pontus ayaklanmasının bastırılması sırasında etkin bir şekilde rol alması Pontusçu Rumların oklarını üzerine çekmesine sebep olmuştur. Nitekim 22 Aralık 1922'de Genelkurmay Başkanlığına yazılan bir yazıda İstanbul'daki Pontuscuların Trakya Jandarma Müfettiş-i Umumisi Albay Cemil Cahit

²³⁷ H. Yılmaz, a.g.e., s. 171-173.; <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 3 Nisan 2024). H. Toker, N. Aslan, 2009, s.274.

²³⁸ H. Yılmaz, a.g.e., s. 175.

²³⁹ H. Yılmaz, a.g.e., s. 175.

²⁴⁰ H. Yılmaz, a.g.e., s.177.

(Toydemir) Bey aleyhinde bir suikast tertip etmekte olduklarının haber alındığı bildirilmiştir.²⁴¹

Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Pontus Harekâtı nedeniyle Büyük Taarruz'a katılamamıştır. Ancak ateşkes antlaşmasının imzaladığı gün Mudanya'ya gelmiştir. Mütarekenin imzalandığı evden çıkan İsmet Paşa Albay Cemil Cahit(Toydemir) Bey'i görünce:

“Ne uğurlu adamsın, burada da karşıma çıktın”

şeklinde iltifat etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise

“Seni hasta hasta yorduk, şimdi nasılsın?” diye hatırını sormuştur.²⁴²

Cemil Cahit (Toydemir) Bey askerlik hayatında en çok isyan bastırma görevi alan komutanlardan biridir. Azerbaycan'da Ermenilere, Zile'de ve iki kez Pontus ayaklanmasında görevlendirilmiştir. Paşa bir taraftan asileri yola getirmek için mücadele verirken diğer taraftan da üstleri ile daime irtibat hâlinde bulunarak onları bilgilendirmiş ve ihtiyaç duyulan araç-gereç konusunda destek istemiştir. Bu durum üst makamların da isyanlar konusu ile yakından ilgilendiklerini göstermekle birlikte, Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bu konuda –kendisine Batı Cephesi'nde şiddetle ihtiyaç duyulmasına rağmen- tenkil harekâtlarındaki başarıları nedeniyle bu görevde kalmasının istenmesi açısından da dikkate değerdir.

2.10. Trakya'nın Devir-Teslimi

Yunanların başlattıkları taarruz sonucu Doğu Trakya 25 Temmuz'da işgal edilmiş bu süreç 15 Ekim 1922'ye kadar sürmüştür.²⁴³ Büyük Taarruz sonunda Yunanların büyük

²⁴¹ BCA, Kol.: İSH, Kutu: 1756, Gömlek: 5, Belge: 5-1.; TİTEA, Kutu No: 55, Gömlek: 129, Belge No: 2.

²⁴² <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 3 Nisan 2024).

²⁴³ Mehmet Çanlı, "Yunan İşgal Kuvvetlerinin Tahliyesi Sonrasında Doğu Trakya'da Hilal-ı Ahmer'in Sağlık Hizmetleri (1922-1924)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 44, 2009, s. 639.

bir yenilgiye uğramasıyla yapılan Mudanya Mütarekesi sonrasında Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı tahliye etmesi hükme bağlanmıştır. Bu süreçte Refet Paşa (Bele) Trakya'yı TBMM adına Yunanlardan teslim almakla görevlendirilmiştir. Yine Mudanya Mütarekesi'ne göre Türk Mülkî idaresi de dâhil olduğu hâlde 8.000 kişiyi geçmeyecek şekilde Türk Jandarması da Doğu Trakya'da asayiş sağlamaya görevlendirilmiştir. Ancak elde hazır jandarma birlikleri olmadığı için Batı Cephesi'nin Tümenlerinin Hücum Taburları (18 tabur) Jandarmaya dönüştürülerek Gemlik, Bandırma ve Mudanya'dan Ereğli ile Tekirdağ'a sevk edilmişlerdir. Bir kısmı da Sirkeci üzerinden gönderilmiştir. Bu birliklerle Doğu Trakya'da –toplanacak barış konferansının sonuna kadar devam edecek şekilde- dört adet jandarma müfettişliği kurulmuştur. Merkezi Tekirdağ'da bulunan müfettişliğin komutasını Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey üstlenmiştir.²⁴⁴ Tekirdağ Jandarma Mıntika Müfettişliğinin sorumluluk alanı Silivri, Çorlu, Hayrabolu, Saray, Malkara, Mürefte ve Tekirdağ'ı kapsamaktadır. 1, 2, 3 ve 4 numaralı taburlar ile muhabere bölüğü ve telsiz müfrezesi de bu müfettişliğe bağlanmıştır.²⁴⁵ Cemil Cahit (Toydemir) Bey, 19 Ekim 1922'de yanında Refet Paşa olduğu hâlde Mudanya'dan İstanbul'a Gülnihal vapuruyla hareket etmiştir.²⁴⁶

Yunanlar 10 Kasım itibarıyla Tekirdağ'ı tahliye etmeye başlamıştır. 13 Kasım 1922'de Tekirdağ'da düzenlenecek devir teslim törenine gitmek üzere Tümen komutanı Salih (Omurtak), jandarma müfettişi Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Trakya Paşaeli Cemiyeti temsilcileri Şakir (Yorulmaz) Bey ile Avukat Hüseyin Rahmi (Ertin) Bey yola çıkmışlardır. Tekirdağ halkı da tören kapsamında zafer takları kurmuş, bando ve mızıkacı heyeti karşılamaya hazırlanmıştır. Zafer takının hemen yanında siyah elbiseler giydirilmiş ve yüzü örtülmüş küçük bir kız çocuğu yer almıştır. Bu sırada silah sesleri duyulmuştur.

²⁴⁴ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955, s. 451, 452, 458-460, 530.

²⁴⁵ Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 103.

²⁴⁶ T. Bıyıklıoğlu, 1955, s. 458.; **Cemil Cahit Toydemir'in Yaşılanmamış Anıları**.

Silah seslerinin hazırlanan sembolik savaş sahnesinde temsili olarak Türkler tarafından Yunan askerlerinin teslim alınmaları sırasında çıktığı anlaşılmıştır. Bu savaş sahnesi gösteriminden sonra halk arasından bir ses yükselmiştir: “Geliyorlar!” Nitekim gelen heyet otomobillerinden inmiştir. Salih (Omurtak); “Tekirdağlılar geçmiş olsun” sözleriyle, küçük kız çocuğunun yüzündeki siyah örtüyü kaldırmıştır. Bando ve mızıkacı takımı bu sırada “Ankara’nın taşına bak” marşını çalmıştır. Salih (Omurtak), Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve arkadaşları bir kortej oluşturmuştur. Hükümet binası önüne gelindiğinde Yüzbaşı Arif Efendi’nin Türk bayrağını göndere çekmesiyle 2 yıldan fazla bir süredir devam eden Yunan işgali nihayete ermiştir.²⁴⁷

Cemil Cahit (Toydemir) Bey, Tekirdağ’daki Jandarma Müfettişliğinin komutanı olarak Tekirdağ’ın teslim alınmasında yer almış, her zaman cepheden cepheye, isyandan isyana koşan halkın en zor günlerine şahit olan Cemil Cahit (Toydemir) Bey bu kez vatanının bir köşesinde halkın en mutlu gününe bizzat tanıklık etmiş, bu kez üstlendiği görev onun Yunanların çekilmesi ve şehrin teslim alınmasında etkin rol oynayarak bu mutlu güne vesile olmasına imkân sağlamıştır.

²⁴⁷ <https://www.tekirdagyenihaber.com/2023/11/12/83370/> (Erişim Tarihi: 03 Kasım 2024)

3. BÖLÜM: CEMİL CAHİT (TOYDEMİR) BEY'İN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ (1923-1956)

3.1. Cumhuriyet Dönemindeki Askerî Faaliyetleri (1923-1946)

Bu bölümde Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in Cumhuriyet döneminde katıldığı askerî manevralara, Erciyes Dağı Zirvesine gerçekleştirdiği tırmanışa, yüksek kademedeki bir ordu mensubu olarak katıldığı protokol görevlerine, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenindeki faaliyetlerine, İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Almanya seyahatinde Hitler ile görüşmesine, emekliliğini müteakip siyasete atılıp Millî Savunma Bakanlığına atanmasına ve Millî Savunma Bakanı olarak TBMM'deki faaliyetleri ile vefatı ve eserlerine değinilmiştir. .

3.1.1. İzmir Harp Oyunları (15-22 Şubat 1924)

İzmir'de Sarıkışla'nın salonlarında 15-22 Şubat 1924 tarihlerinde İzmir Harp oyunları düzenlenmiştir. Bu oyunlar bizzat Mustafa Kemal tarafından yönetilmiştir. İzmir Harp Oyunlarının düzenlenmesinde üç husus etkili olmuştur. Bu hususlardan ilki Mustafa Kemal Paşa'nın cephelerde birlikte muharebe ettiği ancak sonrasında görüşme fırsatı bulamadığı arkadaşları ile birlikte savaş günlerini tekrar yad ederek hasret gidermek olmuştur. İkinci husus, gelişen silah teknolojilerinin ışığında düşmanın Batı Anadolu kıyılarında bir çıkarma yapması olasılığına karşı bir savunma planı ortaya koymak ve bu planın uygulanabilirliğini incelemek olmuştur. Üçüncü husus ise, Mustafa Kemal Paşa'nın alınacak bir takım siyasi kararlara ilişkin harp oyununa iştirak eden üst düzey komutanlarla fikir teatisinde bulunmak istemesidir. İzmir harp oyununa Kurtuluş Savaşı'nda yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın tüm silah arkadaşları ile beraber Cemil Cahit (Toydemir) Bey de katılmıştır. Oyun sırasında hilafetin ilgası ve hanedanın yurt dışına

ıkarılması konusu da ele alınmış, nitekim burada alınan kararlar doğrultusunda Cumhuriyet'in devamlılığı yolunda ilk ve önemli adımlar atılmıştır.²⁴⁸

Cemil Cahit (Toydemir) Bey de Kurtuluş Savaşına katılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde görev alan bir komutan olarak İzmir harp oyunlarına katılmıştır. Bu vesileyle her zaman büyük bir saygıyla andığı ve anılarında "Büyük şef" diye zikrettiği Mustafa Kemal (Atatürk) ile bir kez daha görüşme fırsatı elde etmiştir.

3.1.2. Erciyes Dağı Zirvesine Tırmanışı

Cemil Cahit (Toydemir) Bey 31 Ekim 1923'te Niğde'deki 41'inci Tümenin Komutanlığına getirilmiştir. 41'inci Tümenin bir alayı da Kayseri'de bulunuyordu. 28 Ağustos 1924 tarihinde 41'inci Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey maiyetindeki askerlerle beraber Erciyes'e doğu cephesinden bir tırmanış gerçekleştirmiştir. Bu tırmanışta yer alanlarının adlarının yazıldığı bir pusula metalden yapılmış bir sigara kutusuna konularak zirveye bırakılmıştır. Bu tırmanış Türk dağcılık tarihinin başlangıç noktası olarak kayıtlara geçmiştir. Bu tırmanışta yer alan kişilerden biri olan Teğmen Cevdet Efendi ise 5'inci Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dır. Bu tırmanışın üzerinden dört yıl geçmesinin ardından 1928'de E.J. Ritter'in başkanlığında bir Alman Dağcı Ekibi de Erciyes Dağına zirve tırmanışı gerçekleştirmiş, burada buldukları sigara kutusunu yanlarında bulunan zirve defterine kaydetmişlerdir.²⁴⁹

Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey ve ekibinin tırmanışının 100'üncü yıl dönümünde, 28 Ağustos 2024'te, aynı saatlerde ve aynı rotadan, Türk Dağcılığının başladığı yer olan Erciyes zirvesine bir tırmanış gerçekleştirilmiştir. Tırmanışa sabah

²⁴⁸ Fatih zkurt, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 71, 73, 74.

²⁴⁹ Kansu şarman, "Seyyahlardan Kayak Birliklerine Dağcılar, Erciyes'e İlk Tırmanış", **Aylık Coğrafya Turizm Keşif Dergisi Atlas**, Sayı: 368, şubat 2024, s. 30, 31.

saat 03.00’de başlanmış, saat 07.35’de zirveye ulaşılmıştır. 100’üncü yıl dönümü nedeniyle hazırlanan bir anıt da zirveye yerleştirilmiştir.²⁵⁰

Türkiye Dağcılık Federasyonu bu etkinlik ile ilgili olarak paylaştığı yazısında şu ifadeler yer vermiştir:

“...hazırlanan 100. Yıl anıtının zirveye montajı yapılmış, gerçekleştirilen tören duygusal anlara sahne olmuş, 100 yıl önce aynı saatlerde zirvede olan dağcılarla aynı duygular hissedilmiştir. Bu vesileyle Türk dağcılığının başlangıcına imza atan merhum Albay Cemil Cahit Toydemir ve ekibini, aramızdan ayrılan ve özlemlerini dağlarda gidermeye çalıştığımız tüm dağcılarımızı rahmetle anıyoruz. Nice 100 yıllara...”²⁵¹

Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in Erciyes Dağı zirvesine gerçekleştirdiği bu tırmanış dönemin şartları göz önüne alındığında o zamana dek yapılmayanı yapmak, denemeyeni denemek olarak vasıflandırılabilir. Nitekim bu davranışı ile Cemil Cahit (Toydemir) Bey’in kişilik özellikleri arasında vizyon sahibi olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

3.1.3. Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait isyanı, Anadolu’nun doğusunda, merkezi otoriteye yönelik gerçekleşen bir gerici hareketidir. Nakşibendî tarikatına mensup Şeyh Sait’in elebaşılığında başlatılmıştır.²⁵²

Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey karargâhı Niğde’de bulunan 41’inci Tümenin Komutanı olarak Şeyh Sait İsyanını bastırmakla görevli birlikler arasında yer almıştır. 41’inci Tümen 6.665 insan, 1.746 hayvan mevcudu ile 19 Mart’ta trenle Mardin-Diyarbakır istikametinde hareket etmiştir.²⁵³ Tenkil harekâtının başlaması ile 24 Mart’ta 41’inci Tümen mensup 19’uncu Alay Pirinçil ve Telalo’daki isyancıları dağıtmış ve

²⁵⁰ <https://tdf.tr/42269/zirvelerde-100-yil-turk-dagciliginin-100-yili-buyuk-cosku-ile-kutlandi/> (Erişim Tarihi: 02 Kasım 2024)

²⁵¹ <https://tdf.tr/42269/zirvelerde-100-yil-turk-dagciliginin-100-yili-buyuk-cosku-ile-kutlandi/> (Erişim Tarihi: 02 Kasım 2024)

²⁵² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seyh-sait-ayaklanmasi/> (Erişim Tarihi: 02 Kasım 2024)

²⁵³ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s.125.

burada bulunan köyler ele geçirilmiştir. 24/25 Mart 1925 günü gecesi isyancılar Telalo'ya saldırı girişiminde bulunmuşlar, ancak bir başarı elde edemeyerek geri çekilmişlerdir. Bu çatışmada asilerden 10 ölü verilmiştir. Bu saldırıyı gerçekleştiren ve sayıları 700'ü geçen isyancıların büyük kısmı Lice, Çapakçur ve Haniliydi. Asilerin uğradıkları yenilgi, moral güçlerini tamamen kırmıştır. 26 Mart'ta Büyük Kadıköy ve Somahi 41'inci Tümen tarafından ele geçirilmiş ve bölgedeki yaklaşık 300 asi kuzey istikametinde çekilmiştir. 27 Mart'ta 41'inci Tümenin 16'ncı Alayının takviye edilmesi ve Lice'ye hareket etmesi, Tümenin geri kalan birliklerinin Hani istikametine hareket etmesi 5'inci Kolordu Komutanlığı tarafından Tümene emredilmiştir. 1 Nisan 1925'te 41'inci Tümen Hani istikametinde hareket etmiştir. 2 Nisan 1925'te 41'inci Tümen Sumanhan sırtlarında asilerle çarpışmış ve bu çarpışmada 50 şehit ve yaralı vermiştir. Asilerin kaybı 74 ölüdür. Bu çarpışma sonunda Hani'ye giren 41'inci Tümen tarafından asilerin öncesinde el koydukları teçhizat tekrar geri alınmıştır. 41'inci Tümenin bu başarısı karşısında Hani halkı itaat etmek zorunda kalmış, asiler ise Büyükşel istikametinde kaçmışlardır. 41'inci Tümen 3 Nisan 1925'te 5'inci Kolordu Komutanlığının emri üzerine Lice-Posur (Kulp) üzerinden Genç'e hareket etmiştir.

4 Nisan 1925'te yayımlanan Resmi Tebliğ'de harekât hakkında:

“Asiler dağlık bölgeye sığınmaktan başka çare bulamamışlar, kaçamayan asiler ise ya dağılmakta yahut da teslim olmaktadır” sözlerine yer verilmiştir.²⁵⁴

5 Nisan 1925'te 5'inci Kolordu bölgesindeki harekât Lice-Piran hattına ulaşmış ve bu kesimdeki asilerin büyük kısmı Genç-Darahani istikametinde çekilmişlerdir. Asiler tüm istikametlerden çember içine alınarak Genç'e yaklaşmıştır. 41'inci Tümen Nisan'ın 8'inde Kulp'a ulaşmıştır. 9 Nisan'da 41'inci Tümen Şin üzerinden Genç'e yürüyüş hâlinedir. 11 Nisan'da Piran'da bulunan Şeyh Abdurrahim'in (Şeyh Sait'in kardeşi)

²⁵⁴ R. Hallı, a.g.e., , s.132.

beraberindeki isyancılarla tekrar eşkıyalığa başladığı haber alınmıştır. Bu gelişme üzerine 41'inci Tümene Şeyh Abdurrahim'in yakalanması için, oluşturacağı bir müfreze ile Hani-Piran istikametine gitmesi emredilmiştir. Ayrıca Tümeden Şeyh Şemsettin ve iş birlikçilerinin Silvan'ın kuzeyinde olduğu öğrenildiği için Kulp'taki taburun takviye edilerek Darakol'a gönderilmesi talep edilmiştir. 13 Nisan 1925'te 41'inci Tümen Karargâhı ve bağlıları Sebhezen-Bahur üzerine yürüyüş hâlinde, Tümenin bir kısmı da Lice'de idi.

14 Nisan'da Şeyh Sait ve 25 avanesi teslim olmak zorunda kalmışlardır. Şeyh Sait soruşturmada verdiği ifadesinde

“Kürt emellerini ve Kürt bağımsızlığını sağlamak bakımından bu hareketi yaptığını” belirtmiştir.²⁵⁵

Şeyh Sait'in yakalanmasına rağmen tedip harekâtında görevli birlikler, 41'inci Tümen de dâhil olduğu hâlde, bölgelerinin tamamen temizlenmesi ve silahların toplanması için harekâta devam etmişlerdir.

41'inci Tümenin Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in bölgesinde yarattığı baskı ve bizzat aldığı önlemler kısa sürede etkisini göstermiş ve asiler teslim olmak istediklerini bildirmişlerdir. Asilere hükümetin emrine kayıtsız şartsız uymak, tüm silah ve esirleri iade etmek, telgraf ve telefon hatlarının korunması karşılığında teslimiyetlerinin kabul edileceği cevabı verilmiştir. Asiler hükümetin tüm şartlarını kabul ettiklerini bildirerek esasen Şeyh Sait ile bir bağlantılarının olmadığını ve Şeyh Sait'in hareketlerini tasvip etmediklerini, kendilerini bu duruma itenlerin Ramanlı Emin olduğunu bildirmişlerdir.

41'inci Tümenin Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir):

“Silvan ilçesi halkının öteden beri Cumhuriyet Hükümetine sadık olduklarını ve fakat cahil olmaları hasebiyle Ramanlı Emin ve Şeyh Şemsettin tarafından kandırıldıkları için hata işlemiş olduklarından, başta Şeyh Şemsettin olmak üzere hepsinin affedilmelerini” teklif etmiştir.²⁵⁶

²⁵⁵ R. Hallı, a.g.e., s. 138.

²⁵⁶ R. Hallı, a.g.e., s. 141.

Albay Cemil Cahit'in (Toydemir) bu teklifi 5'inci Kolordu Komutanlığı ile 3'üncü Ordu Müfettişliği tarafından da uygun bulunmuştur. Bu suretle Silvan'daki olaylar özellikle 41'inci Tümenin Komutanı Cemil Cahit'in (Toydemir) aldığı yerinde önlemler sonucunda yeni bir müdahaleye gerek görülmeden çözülmüş, müteakiben mıntıkadaki silahların toplanması faaliyetlerine girişilmiştir.

13 Şubat'tan 15 Nisan 1925'e kadar devam eden askerî harekât 62 gün sonra son bulmuş, askerî temizlik harekâtı bir ay kadar daha devam etmiştir. 31 Mayıs'ta seferberliğin kaldırılmasıyla silahaltına alınanların terhisine başlanmış ve harekâtta görevlendirilen birlikler de garnizonlarına geri dönmeye başlamışlardır.²⁵⁷

41'inci Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey 6 Mayıs 1925'de Silvan'dan bağlı bulunduğu 5'inci Kolordu Komutanlığına gönderdiği Şeyh Sait isyanına ilişkin raporunda “diğer bölgelerde detaylı inceleme yapmaya vakti olmadığından o havalideki haleti ruhiyenin ne şekilde olduğunu kesin bir şekilde arz edemeyecekse de Silvan kazası ve çevresinde bulunan aşiretlerin ruh durumlarını hatasız olarak özetleyebileceğini belirttikten sonra bu havalideki gericilik söylemleri ile başlayan hareketin hakikatte bir demokrasi kalkışmasından başka bir şey olmadığını, pek ziyade emniyetlerini kazandığı bazı köylülerin pek gizli olarak kendisine ne şariat istediklerini, ne de siyasi bir başka emel ve gayelerinin olduğunu, şimdiye kadar mütegalibeye elinde ezildiklerini ve hâlâ ezilmekte olduklarını, hükümetin daima mütegalibeye yardımcı olduğunu ve kendilerini mütegalibeye ile ezdiklerini, kendilerinin ne evi ne tarlasının olduğunu, arazinin beylerin ve köy ağalarının olduğunu, kendilerinin de bunların esir ve kölesi olduğunu ve müştereken ezdiğini, istedikleri zaman kendilerini boğaz tokluğuna çalıştırdıklarını, istemezlerse kovduklarını, açlıktan ölseler kimsenin yüzlerine bakmayacağını ve hükümet kapısının kendileri için kapalı olduğunu, en meşru haklarının ağalar elinde ayaklar altına alındığını, isterlerse değer verdiklerini, keyif ve hesaplarına

²⁵⁷ R. Hallı, a.g.e., s. 142.

gelmezse kendilerini tekmeleyip kovduklarını, bunların nezdinde oturmak ve bir söz söylemenin haklarını aramalarının en büyük ayıp ve kabahat olduğunu, her zaman hayatlarının bunların tehdidi altında olduğunu, diledikleri zaman kendilerini öldürttüklerini, kendilerine kimsenin hesap soramadığını, çünkü öldüren kimsenin beyin bir çobanı olduğunu, beyin onu ya himaye ettiğini veya bir surette kurtardığını, kazada binlerce mahkûm bulunduğunu, hepsinin beylerin adamı ve himayesindeki kabadayılar olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir) Bey sözlerine devamla “halkın o kadar dolgun bir hâle gelerek mütegalibe aleyhinde silaha sarılmak için bir kıvılcımı beklediklerini, bunların aleyhinde hareket edecek güç kazanmış asilere itaat eder hâle geldiklerinin anlaşıldığını, eskiden beri gördükleri gibi bugün de halk nazarında bey, ağa ve hükümetin aynı şeyler olduğunu, bunların birbirinin ayrılmaz parçası olduğunu, esasen hükümet memurlarının bey ve ağaların ekmeği ile beslenmiş olageldiğinden, hükümetin daima bunların etkisi altında kaldıklarını, bu konunun çok aşikâr görüldüğü gibi bazı memurların itirafları ile de sabit olduğunu belirtmiş ve bu yüzden halk nazarında hükümet memurları ve dolayısıyla hükümetin, bey ve ağaların yardımcısı ve desteği olarak görüldüğünü, kendisinin hali hazırda ayağa düşmüş olan sözdeki gibi bu derebeylerinin ortadan kaldırılmasıyla meselenin tamamen halledileceğini zannetmediğini, ancak Hükümet-i Cumhuriyetimizin esas ilkesi olan halkçılığın gaye ve maksadının laikiyle açıklanır ve bilfiil gösterilirse buradaki ahalinin kolaylıkla idare edilebilir kabiliyette olduğunu sözlerine eklemiştir. Cemil Cahit (Toydemir) Bey sözlerine devam ederek özetle ne yapacağını şaşırmış ve bunalmış kalmış olan bu halkın arzularının, kendileri tarafından talep edilmesine gerek kalmadan hükümetçe anlaşılmış ve tatmin edilmiş bulunursa aşamalarla doğal hâllerine geri döneceklerinden şüpheyi yer olmadığını düşündüğüne yer vermiştir. Takip edilecek bu siyaset tarzı sayesinde hâlen bağımlı bir isyan ocağından ibaret olan bu geniş ve yoğun nüfuslu ülkenin yeniden fethedilmişçesine mukaddes

Cumhuriyet hükümetine gönülden bağlanacaklarına ve ciddi ıslahatla memleketin en kuvvetli ve esaslı bir unsuru olacağına iman ettiğini belirtmiştir. Özetle halkın hükümeti ile halkın hedefinin bir iken araya girmiş olan parazitlerin bu iki vücudu birbirine hasım bir vaziyette tuttuğunu, çünkü halkın hükümetin bakış açısını bilmediğinden gerçekleri anlayabilecek durumda olmadığını, hükümetin ise halkın gerçek arzularını bilmediğinden sadakat gösteren derebeylerini himaye eder bir hâlde bulunduğunu, bu sebeplerle vücut bulan ihtilal yangınının silah kuvvetiyle geçici olarak söndürülse bile için için yanarak bir gün tekrar alevleneceğinin muhakkak olduğunu ve bu maruzatını memleketin öz bir evladı sıfatıyla izah eylemeyi sorumluluk addettiğini ifade ederek raporunu sonlandırmıştır.²⁵⁸

Görüldüğü gibi 41'inci Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey Şeyh Sait isyanının görünen sebepleri dışında, olayın kökenine inerek sosyolojik bir tahlilde bulunmuş ve askerî harekâtın olayın sadece görünen yüzünü örteceğini, daha esaslı tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir.

41'inci Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey siyatik rahatsızlığı nedeniyle bir müddet sonra İstanbul'a geçmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁵⁹ 14 Şubat 1926'da kaplıcalardan da faydalanabileceği gerekçesiyle Bursa'daki 11'inci Tümenin Komutanı Kurmay Albay Mustafa Bey ile becayiş yapmış ve Kurmay Albay Mustafa Bey 41'inci Tümen Komutanlığına ve 41'inci Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey de 11'inci Tümen Komutanlığına atanmıştır.²⁶⁰

Cemil Cahit (Toydemir) Bey 30 Ağustos 1927'de tümgeneral rütbesine terfi etmiştir. 18 Ocak 1932 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığı görevine getirilmiştir. 30 Ağustos 1933 tarihinde Korgeneralliğe terfi etmiştir. Konya'daki 5'inci

²⁵⁸ **Cemil Cahit Toydemir'in Yayımlanmamış Anıları.** (Günümüz Türkçesine çevirisi Cemil Cahit Toydemir'in torunu A.Cemil Bezmen tarafından yapılmıştır.)

²⁵⁹ **BCA**, 30-11-1-0 / 22-6-12.; <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/> (Erişim tarihi: 3 Nisan 2024).

²⁶⁰ **BCA**, 30-11-1-0 / 22-6-12.

Kolordu Komutan Vekilliğine getirilmiş, 8 Mayıs 1934 tarihinde bu göreve asaleten atanmıştır.²⁶¹ Konya'daki görevi sırasında kendi olanaklarıyla Alaaddin Tepesi'nde yer alan Şehitlik Anıtı'nı yaptırmıştır.

3.1.4. Soyadı Kanununun Kabul Edilmesi ile Cemil Cahit Bey'in Toydemir Soyadını Alması

21 Haziran 1934 tarihinde soyadı kanunu kabul edilmiş ve bu kanun Resmi Gazete'de 2 Temmuz 1934 tarihinde yayımlanmıştır. Cemil Cahit Bey de özellikle Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Toydemir mevkiinde önemli yararlılıklar göstermiş olup bu duruma atfen soyadı kanunu çıktığında "Toydemir" soyadını almıştır.

Selim Erdoğan, İstiklâlin Kumandanları adlı eserinde Cemil Cahit Toydemir ve Toydemir köyü hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

*"Bugün Polatlı'daki bu köye giderseniz köyde kiminle karşılaşsanız karşılaşın, hepsinin yapacağı şey Cemil Cahit Bey'den gururla bahsetmek olacaktır. Hayatını, muharebedeki rolünü bilirler ve köylerinde Cemil Cahit Bey adına bir anıt istediklerini mutlaka söylerler."*²⁶²

Cemil Cahit Toydemir 1936 yılında Ankara'ya tayin olmuş ve 4 Nisan 1936 tarihinde Askerî Temyiz Mahkemesi İkinci Başkanlığına atanmıştır.²⁶³

Cemil Cahit Toydemir'in "Toydemir" soyadını almasında Sakarya Meydan Muharebesi'nde Toydemir mevkiinde gösterdiği üstün başarıları rol oynamıştır. Bu soyadını alması kendisinin kişisel tercihi mi yoksa bir tavsiye miydi bu konuda elimizde bir veri olmasa da bu soyadını askerlik hayatının bir zafer nişanesi olarak gururla taşımış olsa gerektir.

²⁶¹ BCA, 30-11-1-0 / 86-12-6.

²⁶² S. Erdoğan, 2024, s. 155, 156.

²⁶³ BCA, 30.18.1.2 / 63.26.4.

3.1.5. Trakya Manevraları (19-23 Ağustos 1935)

Türkiye Cumhuriyeti Ordusu, 1934 yılına dek birçok manevra tertip etmekle birlikte Trakya’da bir manevra düzenlememişti. Bu kapsamda Trakya’da bir manevra yapılması kararlaştırılmıştır. Manevrasının amacı, 1935 yılı Eylülünden bu yana özel kadro yerine normal kadroya indirilen Trakya’da konuşlu birliklerin mevcudu henüz azaltılmadan geniş çapta bir tatbikat yapmak olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan da Trakya’da, farklı bölgelerde bulunan komutanların araziye etüt etmeleri ile ordu envanterine yeni giren zırhlı araçların nasıl kullanıldığını görmek ve bunların kapasitelerine dair bir fikir edinmek de manevranın düzenlenmesinde etkili olmuştur.²⁶⁴

Balkan Antantı ve Sadabad Paktı üyesi devletlerin askerî heyetleri Tekirdağ’da düzenlenecek Trakya Manevralarını izlemek üzere Türkiye’ye davet edilmişlerdir. Bu kapsamda Irak, Romanya, Yugoslavya ve Yunan heyetlerine Genelkurmay Başkanları, Afgan ve İran heyetlerine birer general başkanlık etmiştir. Söz konusu heyetlerden Afgan Askerî Heyeti Başkanı Şahi Tümeni Komutanı General Esedullah Han 16 Ağustos 1937’de sabah saat 07.30’da Semplon Ekspresi ile İstanbul’a gelmiş ve Sirkeci Garında kendilerini Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak adına İstanbul Mevki Komutan Vekilliği görevinde bulunan Korgeneral Cemil Cahit Toydemir ile birlikte Tümgeneral Veysel Ünüvar, Tuğgeneral İhsan Ilgaz, Hariciye Protokol Şef Muavini Kudret ile Afgan sefir ve konsolosu karşılamıştır.²⁶⁵

19 Ağustos 1937’de başlayan Trakya Manevralarına 5’inci Kolordu Komutanı Korgeneral Cemil Cahit Toydemir de katılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı’nın emirleri doğrultusunda Korgeneral Cemil Cahit Toydemir ile birlikte 1’inci Kolordu Komutanı Korgeneral Mustafa Paşa bu manevrada başhakemlik vazifesini üstlenmişlerdir. Manevra bölgesi olarak Kadıköy-İnece hattı ikiye ayrılmış, doğu kısmının hakemi Korgeneral

²⁶⁴ F. Özkurt, 2017, s. 180,

²⁶⁵ **Ulusal Birlik**, 17 Ağustos 1937, s.1.

Cemil Cahit Toydemir, batı kısmının hakemi Korgeneral Mustafa Paşa olarak belirlenmiştir.²⁶⁶

Cemil Cahit Toydemir'e Trakya Manevraları sırasında tevdi edilen başhakemlik görevi onun askerlik hayatında gösterdiği başarıların reel hayata bir yansımasıdır. Nitekim Cemil Cahit Toydemir aktif bir asker olarak askeri harekâtlarda her daim akla gelen ilk isim olmasının bir göstergesi de bu manevrada başhakemlik görevini üstlenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

3.1.6. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Töreni

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı üzerine dönemin 1'nci Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay, Atatürk'ün cenaze törenine komutan olarak atanmış, Cemil Cahit Toydemir de yardımcılığına getirilmiştir.²⁶⁷

Atatürk'ün naaşı, tahnit işlemlerinin tamamlanmasının ardından kurşun galvanizli tabuta yerleştirilerek, tabut katafalka konulmuş ve üzerine Türk bayrağı örtülmüştür. Katafalk Dolmabahçe Sarayı'ndaki muayede salonuna alınmıştır. Muayede salonunda yer alan katafalkın çevresinde, sürekli yanan meşalelerin altında Atatürk'ün silah arkadaşlığı yaptığı komutanlar ihtiram nöbetine durmuşlardır. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda Kolordu ve Tümen seviyesinde komutanlık yapan dört general arkadaşı ilk nöbeti tutmuştur. Bu kişiler arasında Cemil Cahit Toydemir de yer almıştır. Nöbet 24 saat ara verilmeden sürmüş, bu sırada dört komutan da gözyaşlarını tutamamıştır.²⁶⁸

Atatürk'ün naaşının 19 Kasım 1938 tarihinde Ankara'ya nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Naaş, Dolmabahçe Sarayı'ndan alınmadan önce cenaze namazı

²⁶⁶ F. Özkurt, 2017, s. 183, 184.

²⁶⁷ Fahrettin Altay, **Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1919-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 501.

²⁶⁸ Ali Güler, **Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni ve Defin İşlemi Sonsuza Yolculuk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 75, 85, 86. Mustafa Toker, **Dolmabahçe'den Etnografya Müzesi'ne, Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e Atatürk'ün Cenaze Törenleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017, s. 10.

kılınmıştır. Ancak bu hususta bir anlaşmazlık yaşanmıştır.²⁶⁹ Bu duruma Fahrettin Altay'ın yanında bulunan Cemil Cahit Toydemir de tanıklık etmiştir. Bu anlaşmazlığı Fahrettin Altay anılarında belirtirken programa göre cenazenin İstanbul'dan alınacağını Ankara'ya gönderileceğini, Ankara'ya cenaze namazının İstanbul'da mı yoksa Ankara'da mı kılınacağını sorduğunu, akşama kadar bir cevap alamadığı için akşam tekrar sordurduğunu, yarın sabah Başbakan Celâl Bey'in Genel Sekreter Hasan Rıza Bey'le İstanbul'a geleceğini ve orada görüşebilecekleri cevabını aldığını ve hayret ettiğini, acaba bunda görüşecek ne var diye düşündüğünü, ertesi sabah geldiklerini, Dolmabahçe Sarayında Toydemir le beraber buluştuklarını, gelenlerin düşüncelerinin İstanbul'da veya Ankara'da cenaze namazı esnasında bazı dinî olayların meydana gelmesinden lâik Hükümetin çekindiği ve namazın kılınmamasının uygun olacağı şeklinde olduğunu, kendilerine hitaben bir şey olacağını sanmadığını, mutlaka namazın kılınmasının şart olduğunu, bunun gelenek olmuş dinî bir vecibe olduğunu, namaz kılınmazsa bu milletin elli sene sonra yüz sene sonra mezardan çıkarıp namazını kılacağını, onun için namaz kılınmayacaksa kendisini vazifesinden affetmelerini rica ettiğini, Toydemir'in de kendisine katıldığını, bu defa, namazın kılınmasını kabul ettiklerini, ancak mutlaka bir camide kılınmasının zorunlu olup olmadığını sorduklarını, kendisinin namazın her yerde kılınabileceğini, burada içeride veya dışarda namazın kılınıp cenazenin götürülebileceğini, böylece muvafakat hâsıl olduğunda Celâl Bey'in Vakıflar Müdürü Şerafettin Efendi'nin [Şaltkaya] davet edilmesini ve namazı onun kıldırmasını istediğini ifade ettiğini ve bu suretle toplantıya son verildiğini belirtmiştir.²⁷⁰

Kurun Gazetesinde cenazenin Ankara'ya getirilmesinden sonra Ankara'daki tören hakkında aşağıdaki satırları yazmıştır:

“Merasim nasıl oldu ? Ankara, 21. Bugün Ankaralılar, hayatlarının en acı ve kederli günlerinden birini yaşadılar. Saat dokuz. Bütün ecnebi

²⁶⁹ Tunç Boran, “Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, Bahar 2011, s. 506.

²⁷⁰ F. Altay, 1970, s. 501, 502.

kıtaat Bankalar caddesinde sıralanıyorlar. Temiz ve yeknesak elbiselerini giymişler, komutanları tarafından son bir teftiştan daha geçiyorlar. Mebuslar Meclis'te ve Halk Partisi umum merkezinde yavaş yavaş toplanmağa başlıyorlar. Atatürk'ün başucunda dört büyük general nöbet bekliyor, Fahrettin Altay, Asım Gündüz, Hüsnü Kalkış, Cemil Cahit Toydemir... Saat dokuzu 10 geçiyor.”²⁷¹

Kılıç Ali anılarında Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninde Cemil Cahit

Toydemir'in hizmetlerine şu sözlerle vurgu yapmaktadır:

“Bu hazırlıklar sırasında Cemil Cahit Paşa'nın yaptığı hizmetleri şükranla anmak isterim. Paşa, Atatürk'ün aziz naaşının büyük bir özenle nakli için neler yapmadı, nasıl didinmedi ki...Atatürk'ün mübarek tabutunu sırtında götürdü denebilecek derecede gayret gösterdi.”²⁷²

Cemil Cahit Toydemir anılarında her daim büyük bir saygıyla ve övgüyle bahsettiği “Büyük Şef”inin cenazesine katılmak durumunda kalmış ve bir asker olarak da bu cenaze töreninin sorumluluğunu Fahrettin Altay ile paylaşmıştır. İstanbul ve Ankara'da Atatürk'ün naaşının başında bizzat nöbet tutan ve bu acı günün en yakın tanığı olan Toydemir'in gösterdiği olağanüstü çaba Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı Kılıç Ali'nin de dikkatinden kaçmamıştır.

3.1.7. Cemil Cahit Toydemir'in Yeni Atamaları

Askerî Temyiz Mahkemesi II'nci Başkanlığındaki iki senelik görev süresi dolan Korgeneral Cemil Cahit Toydemir'in yine bulunduğu görevde kalması Millî Müdafaa Vekilliğinin 7 Nisan 1938 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince onanarak uygun bulunmuştur.²⁷³

²⁷¹ Kurun, 22 Birinciteşrin 1938, s.1.

²⁷² Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, 2005, s. 661.

²⁷³ BCA, 30.18.1.2 / 83. 32. 12.

Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Naci Tınaz'ın emekliye ayrılması ve Bursa milletvekilliğine seçilmesi üzerine ondan boşalan bu mevkiye 12 Ocak 1939'da Askerî Temyiz Mahkemesi II'nci Başkanı Korgeneral Cemil Cahit Toydemir atanmıştır.²⁷⁴

Korgeneral Cemil Cahit Toydemir 13 Temmuz 1940'da 20'nci Kolordu Komutanlığına atanmıştır.²⁷⁵

30 Ağustos 1942'de Orgeneralliğe terfi eden Cemil Cahit Toydemir aynı tarihte Askerî Temyiz Mahkemesi Reisliğine atanmıştır.²⁷⁶

1'inci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay'ın Âli Askerî Şura Azalığına atanması üzerine Ondan boşalan 1'inci Ordu Müfettişliğine 1 Aralık 1943 tarihinde Orgeneral Cemil Cahit Toydemir atanmıştır.²⁷⁷

Cemil Cahit Toydemir'in arka arkaya aldığı bu görevler ve rütbeleri onun geçmişindeki askerî başarılarını Cumhuriyet döneminde de devam ettirdiğini göstermektedir. Toydemir'in art arda Jandarma Genel Komutanlığı, Kolordu Komutanlığı, Askerî Temyiz Mahkemesi Reisliği ve 1'inci Ordu Müfettişliği görevlerini deruhte etmesi her bir görevini başarıyla yerine getirdiğinin işaretidir.

3.1.8. İkinci Dünya Savaşı ve Hitler ile Görüşme

Orgeneral Fahrettin Altay, 1'inci Ordu Müfettişliğinin son günlerinde bir gece Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından çağırılmış ve İnönü yanında Şükrü Saraçoğlu, Orgeneral Asım Gündüz ve Orgeneral Cemil Cahit Toydemir olduğu hâlde Fahrettin Altay'a Roosevelt ile Churchill beni Kahire'ye çağırıyor, gideyim mi?" diye sormuştur. Altay bu soruya olumlu cevap vermiştir. Bu kez İnönü'nün "Ya harbe girmeye zorlarsa" şeklindeki sorusuna Altay bu kez:

²⁷⁴ BCA, 30.11.1.0 / 128.2.5.

²⁷⁵ BCA, 30.11.1.0 / 140, 21, 1.; H. Toker, N. Aslan, 2009, s.274.

²⁷⁶ H. Toker, N. Aslan, 2009, s. 273.; BCA, 30.18.1.2. / 99.82.6.

²⁷⁷ BCA, 30.11.1.0 / 164.28.7.

“O sizin elinizdeki birşey girmek istemedikten sonra nasıl zorlayabilirler?” cevabını vermiştir.

Bu sırada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün yanında bulunan Orgeneral Cemil Cahit Toydemir söze girerek:

“Ben bu yüzden bir suikasta uğrar korkusu ile gitmelerine taraftar olmadım” şeklinde görüş beyan etmiştir.

Bu sırada İnönü’nün davet ettiği Mareşal Fevzi Çakmak gelmiş ve Çakmak’a da aynı soru sorulmuştur. Çakmak parmağını şakağına dayar vaziyette bir müddet düşündükten sonra:

“Gitmeyiniz.” cevabını vermiştir. Bu cevabın sebebi sorulduğunda:

“Sizi zorlar, harbe sokarlar.” şeklinde fikir beyan etmiştir.

Mareşal in bu cevabı üzerine Asım Gündüz Mareşal ile aynı görüşü paylaştıklarını belirtmiştir. İnönü: *“Yarın Meclis te görüşür, bir karar veririz.”* sözleriyle görüşmeyi sonlandırmıştır.²⁷⁸ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde toplanan II. Kahire Konferansına katılmıştır.²⁷⁹

Cemil Cahit Toydemir İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği ve Türkiye’nin mukadderatının söz konusu olduğu bu kritik günlerde devlet ricali arasında yer almış, kendisine önemli konularda fikri sorulmuştur. Bu durum Toydemir’in üstlendiği görevleri büyük bir başarı ile yerine getirmesinin bir sonucudur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın Ankara büyükelçiliği görevinde bulunan Franz von Papen Türkiye’yi yanına çekmek ve Almanya’nın müttefiki yapmak için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Almanya’nın askerî gücünü Türklere gösterip onları etkilemek düşüncesiyle 1940 yılının haziran ayında Türk

²⁷⁸ F. Altay, 1970, s. 503, 504.

²⁷⁹ Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı’na ikna etme çabalarının devam ettiği II. Kahire Konferansı sonucunda İsmet İnönü, herhangi bir tarihe dek savaş yükümlülüğünün altına girmeksizin ve 15 Şubat 1944’e kadar süre kazanarak Kahire’den ayrılmayı başarmıştır. Böylece Müttefiklerin Moskova Konferansı’nda aldıkları “Türkiye’yi en geç 1 Ocak 1944’e kadar savaş sokma” kararı da başarısız olmuştur.(Sezen Karabulut, “Kahire Konferansları (15-16 Kasım/4-7 Aralık 1943)” , <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kahire-konferanslari-15-16-kasim-4-7-aralik-1943/?pdf=6194> (Erişim Tarihi: 03 Kasım 2024)

Komutanları büyükelçilikte düzenlenen bir filmin gösterisine davet etmiştir. Söz konusu, filmde savaş meydanlarındaki harekâtların ön saflardan çekilmiş sahneleri izletilmiştir. Von Papen’in ifadesinde, davete icabet eden komutanların bu filminden etkilendikleri belirtilmiştir. Von Papen bu gösterimden yaklaşık bir yıl sonra 1941’in Ekim ayı sonunda Türk komutanlarına Doğu Cephesi’ni denetleme ve Hitler ile buluşma fırsatı sunacağını belirtmiştir. Nitekim Türk komutanlarını Almanya’nın gücü karşısında etkilemek için yapılan bu girişim gerçekleştirilmiş ve Orgeneral Ali Fuat Erden’in başkanlığında Türk askerî heyeti Doğu Cephesi’ni ve Hitler’i ziyaret etmiştir.²⁸⁰

Türk komutanlarının İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’ya düzenlenen ikinci ziyaretleri yine von Papen’in ön ayak olmasıyla Temmuz 1943’de gerçekleşmiştir. Bu kez heyette yer alan kişiler Askeri Temyiz Mahkemesi Reisi Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, 12’nci Tümen Komutanı Tümgeneral Salih Erkuş, Genelkurmay Başkanlığı 2’nci Şube Müdürü Kurmay Albay Hilmi Oray, istihbarattan Binbaşı Tahsin Berkman ve 20’nci Kolordu Karargâhından Faik Yüngül’dür.²⁸¹

Bu ziyaret gizli tutulmuş, Nitekim Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Hariciye Vekâletine gönderdiği 10 Haziran 1943 tarihli yazıda, “Çok saydığım Orgeneral Toydemir’i heyetle beraber Berlin’de selamlamaktan müstesna zevklerinden birisini daha duyacağımı” belirttikten sonra müteakiben “heyetin ne için geldiğini ve Berlin büyükelçisi sıfatıyla kendisinin vazifesinin ne olacağını” sorarak, bu hususlarda aydınlatılmasını talep etmiştir.²⁸² Hariciye Vekâleti, Berlin Büyükelçiliğine gönderdiği cevapta söz konusu ziyaretin Orgeneral Salih Omurtak’ın başkanlığında bir heyeti Alman sefaretinin davet etmesi ile söz konusu olduğu, ancak böyle bir ziyaretin Hükümetin tasarrufu sonucu Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in başkanlığında yapılmasına karar verildiği

²⁸⁰ Reiner Möckelmann, **Franz von Papen Hitler’in Türkiye Büyükelçisi**, Çeviren: Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 110, 148.

²⁸¹ **BCA**, 30-18-1-2 / 102-59-10.

²⁸² **BCA**, 501 / 32196-128505-4.

bildirilmiştir.²⁸³ 24 Haziran 1943’de Londra Büyükelçiliğine yazılan yazıda da General Cemil Cahit Toydemir’in başkanlığı altında dört kişiden oluşan bir heyetin Almanya’nın özel surette vaki olan davetleri üzerine cepheleri gezip görmek üzere Almanya’ya gönderileceği ve başka bir maksat olmadığı belirtilmiştir.²⁸⁴ Bu suretle İngiltere’nin olası bir tepkisinin önüne geçilmek istenmiştir.

Bu ziyaret hakkında ilk haber The New York Times’ın 20 Haziran 1943 tarihindeki Ankara çıkışlı bir haberinde yer almıştır. Haberde Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığını yaptığı bir heyetin Almanya’yı ziyaret edeceği belirtilmiş, aynı gazetede çıkan 25 Haziran tarihli haberde ise Hitler’in davetlisi olarak Almanya’ya giden heyetin Berlin’e ulaştığı ve gezi kapsamında Doğu Cephesi’nin bazı bölümleri ile Atlantik Duvarı’nın gezileceği ifade edilmiştir.²⁸⁵

Rıfat N. Bali Alman Arşivlerinde bulunan ve bu geziye ilişkin kayıtları içeren bilgileri de aktarmıştır. İlk belge Alman Büyükelçisi Franz von Papen’in Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgraf olup içeriğinde Reisicumhurun subaylardan oluşan bir heyet için gönderilen ve Albay Schuchardt tarafından iletilen davetiye için Führer’e samimi teşekkürlerini sunduğunu, Orgeneralin kısa bir süre öncesine kadar Trakya’da bir kolorduya komuta ettiğini ve Numan’ın kendisine söylediğine göre, bir ordu komutanlığı için düşünüldüğünü, Sivas’taki 12. Tümenin Komutanı olan Korgeneral Salih Erkuş’un uzun süre General Mittelberger’in en önde gelen çalışma arkadaşı olduğunu, Albay Hilmi Oray’ın II. Büro’nun şefi olduğunu, Reisicumhurun kendisinden General Salih Omurtak’ı inzibati nedenlerden dolayı gönderemeyeceği için üzgün olduğunu iletmesini istediğini, çünkü yüksek komuta kademelerine seçilmiş diğer generallerin de cepheyi ziyaretten istifade edebilmesi gerektiğini, heyetin, öngörüldüğü üzere, 23 Haziran günü özel uçakla İstanbul’dan hareket edeceğini, Türk hükümetinin gezinin sadece propaganda amacıyla

²⁸³ BCA, 501 / 32196-128505-6.

²⁸⁴ BCA, 501 / 32196-128505-8.

²⁸⁵ Rıfat N. Bali, “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi Hitler İle Görüşme”, **Toplumsal Tarih**, Eylül, 2007, Sayı: 165, s. 39.

düzenlendiği intibasına kapılmaması için basın açıklamasının daha sonra yapılacağını ifade etmiştir. ²⁸⁶

Franz Von Papen, Türk komutanlarının yola çıkışlarını Almanya'ya haber vereceği ileri tarihli bir başka telgrafta Türk askerî heyetinin dün kendisinde kahvaltı ettikten sonra akşam İstanbul'a hareket ettiğini, generallerin hepsinin ve Reischumhur'un yaverinin gari geldiğini, hatta temel aşınması olduğundan, trenin gece geri geldiğini, bu nedenle heyetin bugün öğlen özel trenle tekrar hareket edeceğini, bu gecikmeden dolayı uçağın da İstanbul'dan muhtemelen bir gün gecikmeyle kalkacağını, tarafsız misyon şefinin kendisine askerî heyetin gönderilmesinin Müttefik çevreleri çok kızdırdığını söylediğini, bu çevrelerin Türkiye'nin yavaş yavaş ve zımnen giderek daha kararlı bir şekilde Müttefiklerin tarafına meyledeceğini ümit ettiyse de, bu konuda çok yanıldıklarını şimdi yavaş yavaş anladıklarını belirtmiştir. ²⁸⁷

Franz Von Papen daha sonra bir telgraf daha göndererek Türk askerî heyetinin Doğu cephesine gönderilmesinin madem ki Müttefikler'i kızdırdığını, kendisinin de Türk askerî heyetinin Führer tarafından da kabul edilmesini kesinlikle uygun bulduğunu ifade etmiştir. ²⁸⁸

Gezi kapsamında Hitler ile görüşen Cemil Cahit Toydemir, dönüşünde bu görüşme hakkında bir rapor hazırlayarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunmuştur. Cemil Cahit Toydemir bu raporunda “Öncelikle Hitler'in masanın başında ayakta beklediği ve yanında Mareşal Keitel ve büyük sefir (hariciyenin Hitler nezdindeki mümessili sefir Hevel) ve harekât şubesi müdürü Korgeneral Smunt olduğu hâlde kendilerini kabul ettiğini, kendisinin hemen selam vaziyetini alarak Reischumhur İsmet İnönü'nün selam ve hürmetlerini kendilerine arza memur edildiğini, bu görevi yerine getirmekle onur duyduğunu belirtmesi üzerine Hitler'in çok teşekkür ettiğini ve elini tutarak ve

²⁸⁶ R.N. Bali, a.g.m., s. 41.

²⁸⁷ R.N. Bali, a.g.m., s. 42.

²⁸⁸ R.N. Bali, a.g.m., s. 42.

bırakmayarak Türkiye'nin başkanlığındaki değerli askerî heyetini burada görmenin kendisini çok memnun ettiğini belirttiğini buna karşılık kendisinin de cevaben III. Reich'in kudretli ve kıymetli ordusunu Almanya'nın arzusu üzerien görmekten duyulan zevk ve iftihar duyduklarını ve bunun çok büyük olduğunu ifade ettiğini, Hitler'in başını memnuniyet ifade eder bir tarzla eğdiğini ve sonra sırasıyla arkadaşlarının kendisine takdim edildiğini ve orada bulunan diğer zevatın ellerinin sıkıldığını, bu takdimin ardından kendisinin Hitler'in yanında olduğu hâlde ve arkadaşlarının da kendilerini takip ederek oturulan binadan 50 metre kadar uzakta diğer bir pavyona gidildiğini ve burada sofraya geçildiğini, sofraya geçildikten sonra Hitler'in alçak bir sesle büyük harbin ardından Türkiye'nin muahedeleri ilk evvel yırtan bir devlet olmakla kendilerine örnek teşkil ettiğini belirttiğini, bir süre sonra da harbe girmeden evvel her şeyi hesapladıklarını, ancak bir noktada aldandıklarını, bu harpte Rusya'nın tek sürpriz olduğunu, bütün bir milletin güç ve kuvvetinin silahlanmaya ayrıldığını ve çok büyük olduğunu belirttiğini, sonrasında Hitler'in bir süre düşünceli bir sessizliğin ardından cephede dünden beri harekâtın başladığını dünkü günün tayyareleri için mutlu bir gün olduğunu ifade ettiğini bunun üzerine Keitel'in kendisine hitaben bahsedilen mıntıkanın bizim gezdiğimiz mıntıka olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Daha sonra Hitler bütün cephe boyunca muhtelif kesimlerde diye ekleme yapmıştır. Kendisinin cevaben başlanan harekâta şüphesiz yakın zamanda başarı haberleri alacaklarını ifade ettiğinde Hitler'in harbin bir piyango olduğunu, Rusların cephedeki tank kayıplarını büyük rakamlarla ve çok abartılı gösterdiklerini, günde 600 tank tahrip ettiklerini bildirdiklerini, gerçekte harbe girilmeden önceki bu zayıtın ancak bütün Almanya'nın tank fabrikası olsa karşılanabileceğini ifade ettikten sonra devam ederek Büyük Harp'te düşman tankları karşısında Almanya'nın baskına uğradığını, bunun gerçek bir baskın olduğunu, çünkü hem tank hem de tank defî silahlarının mevcut olmadığını ifade ederek ve Fransızlarla tanklardan yararlanılması hususunda fikir ayrılığının olduğunu belirterek bu fikir ayrılığına ilişkin olarak

Fransızların tankları piyadeye yardımcı olarak kullanma tarzını kabul ettiklerini, Almanya'nın ise tankların müstakil ve büyük birlikler şeklinde kullanılmasını uygun bulduğunu ve bununla birlikte bu harpte usul ve tabiye ile muvaffak olduklarını ve tabiyelerinde haklı olduklarının olaylar ile tahakkuk ettiğini, bugün tankla def silahları arasında mücadele olduğunu, her ikisinin de eşit olması hâlinde galibiyetin bu silahları iyi kullananlarda olacağını, Rus tanklarının İngiliz, Fransız ve özellikle Amerikan tanklarından üstün olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Hitler'in Keitel'e hitaben Türkiye'ye tank teslimatının sürüp sürmediğini sorduğunu, Keitel'in olumlu cevap vermesi üzerine Hitler'in merakla kendisine döndüğünü, kendisinin de olumlu cevap vererek ilk partinin geldiğini bildiğini ifade ettiğini, bu cevap üzerine Hitler'in edinilen tecrübeye nazaran en iyi ve kullanışlı tankların bunlar olduğunu, daha büyüklerinin o kadar pratik olmadığını, nakil durumlarının yol ve köprü gibi nedenlerle zor olduğunu, cephede üç tip tank üzerinde edinilen deneyimlerden en uygun bunları bulduklarını ifade ettiğini belirtmiştir. Hitler daha sonra sözü Türk heyetinin seyahatine getirerek heyetin gezdiği garp cephesinde nereleri gördüklerini sorduğunu kendisinin de Kale (Calais) ile Le Havre arasındaki tahkimatı gördüklerini, çok kuvvetle ve iyi hazırlandığını belirttiğini Hitler'in de cevaben bu tahkimatın henüz inşasının devam ettiğini, 8-10 ay sonra çok farklı olacağını, ancak düşmanın da buradan saldırıya geçmeyeceğini, çünkü tahkimatın kaderinin böyle olduğunu, Çatalca'da da böyle olduğunu belirttiğini ifade etmesi üzerine kendisinin de düşmanın kuvvetli tahkimata çatmak istemeyip başka yönden ilerlemek isterse bu tahkimata dayanan seyyar ve kuvvetli ordunun da diğer noktalarda istihdam edilerek düşmanı karşılayabileceği görüşünü kabul buyuracaklarını belirtmiştir. Hitler'in Garp arazisinin iyi olduğu şeklinde cevap vermesi üzerine kendisinin Fransa'da arazi ve yol vaziyetini çok uygun bulduklarını ifade ettiğini Hitler'in buna cevaben Fransız muharebe cephesinin kolay muharebe cephesi olduğunu, Alman askerlerinin Rus cephesinde muharebe etmektense Fransa'da on sene muharebe etmeyi seçeceklerini,

askerlerinin bilselerdi harbi altı haftada bitirmeyip devam ettireceklerini, yağmurdan kaçanın kovaya düşeceğini, Alman askerlerinin de Fransız harekâtını hızla sonlandırıp çamura saplandığını, şark cephesinin Bolşeviklerin cenneti, garp cephesinin kapitalistlerin çölü olduğunu ifade etmesi üzerine kendisinin Rus cephesinde yol vaziyetinin çok müsait olmadığını, özellikle yağmur yağdığında Rusların yollardan hareketi engellediklerini ifade ettiğini ve Hitler’in de her tarafın çamur ve bataklık olması nedeniyle birçok kez bu gibi bataklıklarda harekât yapılamadığını, bataklıktan sadece Rus askerinin hoşlandığını, ama şimdi kendilerinin de öğrendiğini, çamur içinde hızla ilerlemek isteginden çok çamurun kurummasını beklemenin daha hızlı hareket etmeyi sağlayacağını, nitekim kendilerinin de bunu öğrendiklerini, iki sene önce Rusya’ya karşı harekete geçmelerinden memnuniyet duyduğunu, ancak altı ay geç kaldıklarını, bu altı ay gecikmenin büyük rolü olduğunu, 1940 yılında eğer Rusya’ya karşı harekete geçmiş olsalardı Avrupa’nın büyük bir felaket yaşayacağını dile getirdikten sonra sözlerine devam ederek Türkiye’de ekonomik durumun nasıl olduğunu sorduğunu “biraz sıkıntılı değil mi” diye devam etmiş olduğunu kendisinin de cevaben harbin her yerde az veya çok etkisini gösterdiğini belirtmesi üzerine Hitler’in bu kez nakliyat konusunda zorluk çekilip çekilmediğini sorduğunu kendisinin de cevaben deniz nakliyatında zorluk bulunduğunu belirttiğini, Hitler’in bu cevap üzerine bir hayli düşündükten ve derin derin iç çektikten sonra konuşmasına devam ederek olayların neler yaptığını, bir zamanlar Türkiye’den ne kadar uzakta bulunduklarını, dört yıl önce Türkiye ile bu kadar yakın olacaklarını kimsenin tahmin edemeyeceğini ifade ettiğini ve müteakiben Yarın doğrudan İstanbul’a mı gidileceğini, başka bir yerde durulup durulmayacağını sorduğunu kendisinin de doğrudan İstanbul’a gidecekleri şeklinde cevap vermesi üzerine Hitler’in uçuşun kaç saat sürdüğünü sorduğunu, kendisinin 6-8 saat şeklinde cevap verdiğini, Hitler’in ise dünyanın çok küçüldüğünü, tayyare hızlarının büyük bir süratle arttığını, yeni tayyarelerdeki süratin dünyanın devir süratinin yarısını bulduğunu, nerede ise bu süratin kürenin devir süratini

bulacağını ancak kendilerinin bunu göremeyeceğini, bir gün Berlin'den Moskova'ya iki saatte ulaşılacağını, fakat saat farkı dolayısıyla hareket saatinden önce hedefe varılacağını, bu suretle saat farklılığından dolayı dünya için yeni anlaşmazlık konuları çıkacağını ifade ettiğini belirttikten sonra Hitler'in saat 16.30'da ayağa kalkarak kendisine döndüğünü ve bir ricasının olduğunu, Reisicumhur Ekselans İnönü'ye kendisinin en özel ve içten selamlarını arz etmesini istediğini kendisinin de bu görevi yerine getirmekle şeref duyacağını belirttiğini ifade etmiştir.²⁸⁹

Heyet, Hitler tarafından kabul edildikten sonra ertesi sabah saat 07.00'da uçakla Berlin'den ayrılmıştır.²⁹⁰ Türkiye'ye dönüş yolunda Sofya'da Heyet Başkanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir tarafından Utro gazetesi muhabirine bir demeç verilmiştir. Fransızca olan bu demecin D.N.B. Ajansı tarafından 8 Temmuz 1943 tarihindeki yayınında Orgeneral Toydemir ve Tümgeneral Erkuş'un sevk ve idaresinde Almanya'yı ve harp cephelerini ziyaret eden Türk askerî heyetinin Çarşamba günü Türkiye'ye dönüşleri esnasında Sofya'ya ulaştığını, heyetin Bulgar Harbiye Nezareti ve Bulgar Ordusu Genelkurmay Başkanlığının bir temsilcisi olan Albay Petkoff tarafından karşılandığını, General Toydemir'in, "Utro" gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada Doğu ve Batı cepheleriyle ilgili Ankara'ya ileteceği çok enteresan şeyler gördüklerini, iyi izlenimler edindiklerini, askerlerin genelde açıklama yapmadıklarını, ancak dönüşlerinde Sofya'da kısa bir mola verebildikleri için özellikle memnun olduklarını, kalıcı bir barış içinde yaşadıkları Bulgar komşularına saygı duyduklarını ve değer verdiklerini, bu barışın iki halkın da çıkarına sürdürülmek istedikleri bir barış olduğunu ifade etmiştir. Ajans tarafından daha sonra General Toydemir'in cephelere yaptıkları yolculuk sırasında kendilerine gösterilen ihtimamdan dolayı Alman ordusu temsilcisine teşekkür ettiğini,

²⁸⁹ R.N. Bali, a.g.m., s. 40, 41.

²⁹⁰ **BCA**, 501 / 32196-128505-2.

hemen akabinde özel uçağın, kısa bir ara verdikten sonra tekrar kalktığını ve geçen süre zarfında önceden duyurulduğu üzere İstanbul'a vardığını bildirmiştir.²⁹¹

Askerî Heyet'in Türkiye'ye dönüşünde Büyükelçi von Papen gösterişli bir karşılama töreni düzenlemiştir.²⁹² Cemil Cahit Toydemir'in kızı Ceyadet Perin anılarında bu törenden bahsederken Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'in de heyeti karşılamaya gelenler arasında bulunduğunu, o kalabalık arasında Von Papen'in babasını "Paşam bu akşam birlikte yemek yiyebilir miyiz?" diyerek yemek davetinde bulunduğunu, babasının ise "Acele Ankara'ya gitmem gerekiyor," diye cevap vererek bu daveti nazikçe geri çevirdiğini, eve döndükleri zaman babasının üniformasını değiştirerek sivil giysilerini giydiğini görmesi üzerine kendisine "hani Ankara'ya gidecektiniz?" diye sorduğunu, babasının ise "yarın sabah gideceğim" şeklinde cevap verdiğini ve ertesi sabah da trenle Ankara'ya hareket ettiğini ifade etmiştir.²⁹³

Berlin'deki Türk Büyükelçiliği Türk askeri heyetinin geri dönmesi üzerine Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda Doğu cephesini ve Atlantik'teki istihkâmları görmek için Büyük Alman Rayhı'nın Führeri'nin özel daveti üzerine Orgeneral Toydemir başkanlığında Almanya'ya gelen Türk askerî heyetinin biraz önce Türkiye'ye döndüğünü, askerî heyetin bütün gezi boyunca Alman askerî makamları tarafından candan karşılandığını ve kendilerine büyük güven gösterildiğini, Büyük Alman Rayhı'nın Führer'inin Türk askerî heyetini genel karargâhta müstesna bir nezaketle ve özel olarak huzura kabul ettiğini, Cumhuriyet Hükümeti'nin Türk heyetine gösterilen bu samimi teveccühten ve büyük güvenden ziyadesiyle hoşnut olduğunu, Ankara'dan biraz önce gelen talimatlar gereğince Rayh hükümetine Cumhuriyet hükümetinin samimi

²⁹¹ BCA, 30-10-0-0 / 243-645-7.

²⁹² R. Möckelmann, 2019., s. 178.

²⁹³ R.N. Bali, 2007, s. 39.

teşekkürlerini ve Numan Menemencioğlu'nun şahsi teşekkürlerini takdim etmenin kendisi için keyifli bir görev olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

Franz von Papen söz konusu ziyaret hakkındaki izlenimlerini Alman makamlarına gönderdiği telgrafta Büyükelçi ve Askerî Ataşenin beyanlarına ve Reisicumhur ile Genelkurmay Başkanı'na Orgeneral Toydemir ile heyet üyeleri tarafından verilen raporlardan şu ana dek öğrenilenlere nazaran, Türklerin Almanya'ya gerçekleştirdikleri ziyaretin sonucu hakkında şunları söyleyebileceğini ifade ederken Reisicumhur, Genelkurmay ve Orgeneral Kâzım Orbay ve Salih Omurtak gibi üst düzey komutanların heyetin dönmesini büyük bir heyecanla beklediklerini, heyetin gezinin tamamı süresince bilhassa da istihkâm tesislerinin ve yeni silahların gösterilmesi sırasında kendilerine gösterilen dostça kabulden ve büyük samimiyetten, Alman kuvvetlerinin ve komutanlığının zindeliğinden ve ruhundan ve Führer'in kendilerini kabul etmesinden çok etkilendiklerini, bu hususta beyan edilen ifadelerin oradaki raporlarda yazılanları teyit ettiğini, Almanya'nın Rusya'ya yenilmesinin artık mümkün olamayacağına, aksine Almanya'nın Rusya'nın hakkından gelecek güçte bulunduğu, Almanya'nın Rusya'da ve Kuzey Afrika'da verdiği personel ve malzeme telefâtını telafi ettiğine, Atlantik'te düşmanın istila girişiminde bulunmayacağını beklendiği, ama yine de vaki olursa sağlam Alman savunması nedeniyle daha başından başarısızlığa mahkûm olduğuna ve çok sayıda kurban verileceğine dair izlenimleri olduğunu, Almanya'ya yapılan cephe ziyareti dolayısıyla düşmanın Türklere hâlâ kızgınlık duyduğu, sonucun umumiyetle olumlu olduğunu, istenilen amaca varıldığı, Reisicumhurun, gösterilen ilgiye muameleye müteşekkîr olduğunu cuma akşamı Hariciye Vekili aracılığıyla ilettiğini bildirmiştir.²⁹⁵

Franz von Papen'in Türk subaylarının izlenimleri hakkında bilgi verdiği raporda subayların, tahkimat tesislerinin mükemmel olduğunu söylediklerini, Alman

²⁹⁴ R.N. Bali, a.g.m., s. 42.; **BCA**, 501_32196-128505-1

²⁹⁵ R.N. Bali, a.g.m., s. 42.

birliklerindeki taze ruhun çok takdir edildiğini, Führer ile buluşmalarından çok etkilendiklerini, Almanya'nın Rusya'yı yenecek güçte olduğu kanaatine vardıklarını belirttiklerini bildirmiştir.²⁹⁶

“Franz von Papen Hitler'in Türkiye Büyükelçisi” adlı eserin yazarı Reiner Möckelmann Stalingrad Savaşı'nın üzerinden henüz altı ay, mihver güçlerinin Afrika yenilgisinin üzerinden henüz iki ay geçmişken ve müttefiklerin Sicilya çıkarmasından hemen devamında bir askerî strateji uzmanının [Franz von Papen] böyle bir değerlendirmede bulunmasını çok şaşırtıcı bulmuştur.²⁹⁷ Möckelmann Churchill ve Roosevelt'in altı ay kadar önce, 1943'ün Ocak ayı ortasında Kazablanka'da savaşın sona erdirilmesi için mihver devletlerinin kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etmeleri gerektiğini açıkladıktan sonra, Papen'in Berlin'e bu telgrafi çekmesinin, muhtemelen hem meslektaşlarına hem de kendine cesaret verme niyetinden kaynaklandığını, Papen'in hatıralarında “eski savaş arkadaşları”nın Almanya'ya yaptıkları bu yolculuktan hiç söz etmediğini, hiç kuşkusuz onların savaşın gerçeklerini kendi gözleriyle görüp anlamış olduklarından, yenilgiye götüren bu yolda mihver devletlerine eşlik etmeyi Türk siyasetçilerine tavsiye etmelerinin beklenemeyeceğini ifade etmiştir.²⁹⁸

Nitekim Cemil Cahit Toydemir'in kızı Ceyadet Perin'de anılarında von Papen'in aksine babasının Almanya seyahatine ilişkin edindiği olumsuz izlenimlerini aktarırken babasının Almanya'dan döndükten sonra bir gün aile toplantısında, çok ayrıntıya girmeden bu olaydan bahsettiğini ve Almanya'nın savaşı artık kaybettiğini anladığını söylediğini, babasının Fransa cephesinden sonra Rus cephesini de gezdiğini, daha doğrusu gezdirildiklerini, babasının kendilerine naklettiğine göre, cephede asker elbiseleri giydirilen 15-16 yaşlarında çok fazla çocuk olduğunu, ordunun bitkin, Hitler'in çaresiz durumunu hissettiğini, babasının naklettiklerini ve izlenimlerini dönemin

²⁹⁶ R. Möckelmann, 2019, s. 178.

²⁹⁷ R. Möckelmann, a.g.e., s. 178.

²⁹⁸ R. Möckelmann, a.g.e., s. 179.

reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir rapor hâlinde arz ettiğini, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmemesinin çok isabetli bir karar olduğunu, bunun herkes tarafından da kabul edildiğini, diğer taraftan rapordan da anlaşılacağı üzere Führer'in Türk ordusundan çekindiğini ve savaşın ilk zamanlarındaki gibi kendisinden emin, kararlı durmadığını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁹⁹

Cemil Cahit Toydemir, Almanya'ya gitmesi kararlaştırılan heyetin başkanlığına seçilmiştir. Bu durum onun temsil yeteneğinin çevresi tarafından da takdir ve kabul edilmesinin bir sonucudur. Cemil Cahit Toydemir, Almanya gezisinden ve Hitler ile görüşmesinden son derece isabetli görüş ve yorumlarla dönmüş, bu izlenimlerini Reisicumhur İsmet İnönü'ye sunarak gerisinde devlet kademesinde önemli bir belge bırakmıştır.

3.1.9. Cemil Cahit Toydemir'in Askerlik Döneminde Basında Çıkan Haberler

30 Ağustos 1937 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen 30 Ağustos törenleri kapsamında Üniversite meydanına bir kürsü kurulmuş ve saat tam 09.05'te tören meydanına gelen Korgeneral Cemil Cahit Toydemir maiyetinde 61'inci Tümen Komutanı General Osman Tufan, İstanbul Merkez Komutanı General İhsan, Deniz Harp Okulu Komutanı Deniz Albay Ertuğrul olduğu hâlde birlikleri teftiş etmiş, teftiştten sonra kürsünün yanına gidilmiştir. Burada ordu adına, İstanbul'da bulunan en kıdemsiz subayın konuşma yapması için 61'inci Tümen Komutanlığında görevli asteğmen kürsüde yerini almıştır. Daha sonra sırayla üniversite ve gençlik adına tıp fakültesi öğrencisi Zeki Erataman, şehir ve parti adına Şehir Meclisi azasından Adalı Avni de birer konuşma yapmışlardır. Bu konuşmaların bitmesinin ardından kürsüye Korgeneral Cemil Cahit Toydemir gelmiş ve halkı heyecana sürükleyen aşağıdaki konuşmasını yapmıştır:

“Arkadaşlar;

²⁹⁹ R.N. Bali, 2007, s. 39-40.

Genç subay arkadaşımın destanını heyecanla anlattığı büyük Türk zaferi bugün kutluladığımız milli bayram çok kudretli varlığımızın başlangıcıdır. O gün Türk ordusu koca dünya tarihinin dik ve yalçın alnını top ateşleri ile ve şanlı süngüleri ile oraya derin ve ebedi izler halinde şu nurlu damgayı vurdu: 30 Ağustos Türk zaferi. Bu zafer ve bu Zafer Bayramı yüce Türk milletinin hilkatı beşerle başlayan şeref ve zaferlerle dolu tarihinin en parlak bir ışığıdır.

...Büyük kurtarıcının açtığı zafer ve medeniyet yolunda onun peşinde ve onun izinde yürüyen sizler yurdumuzun güvenliği ve dayandığı en kudretli varlıksınız. Sizler biricik yurdumuzun her şeyden üstün ve her tehlikeden masun bulunduran vatanseverlersiniz, bahtiyarsınız, bahtiyar olun. Bunları size hatırlatmakla ben de bahtiyarlık hisleri ile dolu olarak büyük zafer bayramını hepimize kutlularım.

Bu yapıcı zaferin yaratıcısı ulu başbuğumuz Atatürk'ün yüksek varlığını tebcil ederken mukaddes şehitlerimize ebedi saygılar sunarım.”
300

Kutlamalar, tören alayının resmigeçidinin ardından kortejin Beyazıt'tan Taksim Meydanı'na intikal etmesiyle burada devam etmiştir.

Korgeneral Cemil Cahit Bey 7 Ekim 1937'de İzmir [Ege] manevralarına katılmak üzere vapurla İzmir'e hareket etmiştir.³⁰¹

Askerî Temyiz Mahkemesi II'nci Başkanlığındaki iki senelik süresi dolan Korgeneral Cemil Cahit Toydemir'in yine bulunduğu görevde kalması Millî Müdafaa Vekilliğinin 7 Nisan 1938 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince onanarak uygun bulunmuştur.³⁰²

Cemil Cahit Toydemir yüksek rütbeli bir komutan olarak çeşitli protokol görevlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda katıldığı İstanbul'daki 30 Ağustos 1937 törenindeki konuşması, 30 Ağustos 1922'de ülkesinin büyük zaferle tanıştığı gün kendisi her ne kadar Pontus asilerinin peşine düşmüş ise de o dönemin ruhuna yakından hissetmiş, o dönemin havasını teneffüs etmiş bir subay olarak hissedilerek ve içtenlikle yapılmış

³⁰⁰ **Son Telgraf**, 30 Ağustos 1937, s.2.

³⁰¹ **Son Telgraf**, 8 Ekim 1937, s. 2. Ancak Korgeneral Cemil Cahit Toydemir'in ismi Ege (İzmir) Manevralarına katılan komutanlar arasında yer almamaktadır. İzmir Manevrasına katılan komutanların isim listesi için bk. F. Özkurt, 2017, s. 226-228.

³⁰² **BCA**, 30.18.1.2 / 83. 32. 12.

olsa gerektir. Nitekim Cemil Cahit Toydemir müteakiben birçok önemli askerî görevleri deruhte ederken ve rütbe alırken askerî geçmişi kendisine büyük bir referans olmuştur.

Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Cemil Cahit Toydemir 5 Mart 1940 tarihinde Ankara'dan İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.³⁰³

Korgeneral Toydemir 29 Ekim 1941'de Cumhuriyet'in ilanının 18'inci yıl dönümünde İstanbul'da yapılan kutlamalarda diğer askerî erkân ile birlikte tribünlerde yerini almış ve töreni izlemiştir.³⁰⁴

10 Şubat 1943 tarihinde Jandarma Gedikli Okulu'nun ikinci sınıfının 14'üncü devresini bitirenler için Ankara'da düzenlenen diploma törenine Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Dahiliye Vekili Recep Peker ile birlikte katılmıştır.³⁰⁵

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir 11 Mart 1943 tarihinde saat 22.15'te İstanbul'da Radyoevinde Radyo Senfoni Orkestrasının Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından düzenlenen konsere katılan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye refakat etmiştir.³⁰⁶

8 Mart 1943 tarihinde yedinci TBMM döneminin ilk toplantısı yapılmış ve bu toplantıda Askerî Temyiz Mahkemesi Başkanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir de yer almıştır. Bu oturumda Millî Şef İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.³⁰⁷

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir 1'inci Ordu Müfettişliği görevi sırasında 12 Haziran 1945'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Ankara'dan İstanbul'a gerçekleştirdiği seyahatte kendisini Haydarpaşa Garında karşılamıştır.³⁰⁸

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir 15 Haziran 1946'da kendi isteği ile emekliliğini talep etmiş ve 17 Haziran 1946'da 1'inci Ordu Müfettişliğinden emekliye ayrılmıştır. 1

³⁰³ **Tan**, 6 Mart 1940, s. 4.

³⁰⁴ **Vakit**, 30 Ekim 1941, s. 2.

³⁰⁵ **Vakit**, 11 Şubat 1943, s.1.

³⁰⁶ **Ulus**, 12 Mart 1943, s. 1.

³⁰⁷ **Vakit**, 9 Mart 1943, s. 1.

³⁰⁸ **Akşam**, 13 Haziran 1945, s. 1

Temmuz 1946 tarihinde aylık 400,40 t1 emekli maaşı almaya hak kazanmıştır. Emekli maaşını almak üzere “İstanbul Beylerbeyi 30 Numaralı Yalı” yı adres göstermiştir.³⁰⁹

Cemil Cahit Toydemir 1902 yılında Harp Okulundan mezun olmasıyla Osmanlı Devleti’nin çok farklı coğrafyalarında askerlik mesleğini tam 44 yıl boyunca icra etmiştir. Bu süre zarfında birçok muharebede bulunmuş, isyanlar bastırmış, önemli makamları işgal ettikten sonra kendi isteği doğrultusunda emekli olmaya karar vermiştir. Harp Akademisi mezunu olmayan Cemil Cahit Toydemir’in askerlikten Orgeneral rütbesi ile emekli olması birkaç istisna dışında teamüllerin dışında bir uygulamadır. Ancak Cemil Cahit Toydemir askerlikte gösterdiği başarıların karşılığını bu istisnai uygulama ile görmüştür.

3.2. Cemil Cahit Toydemir’in Siyasî Faaliyetleri (1946-1950)

Bu kısımda Cemil Cahit Toydemir’in milletvekili seçilmesi ve bu seçime yapılan itirazlar, Toydemir’in Milletvekili sıfatıyla TBMM’de katıldığı güven oylamaları ve yer aldığı komisyonlar, Toydemir’in Millî Savunma Bakanı olarak TBMM’de yaptığı konuşmalara yer verilmiştir.

3.2.1. Millî Savunma Bakanlığına Atanması

Cemil Cahit Toydemir 21 Temmuz 1946’da yapılan seçimlerde İstanbul’dan 166.577 oyla (Ek-3) 8. Dönem CHP milletvekili seçilmiştir.³¹⁰ 6 Ağustos 1946’da Başbakan Recep Peker tarafından kurulan kabinede Millî Savunma Bakanlığına getirilmiştir. Aynı gün Başbakan Recep Peker saat 20.00’ye kadar yeni kabineyi oluşturan bakanlarla ayrı ayrı görüşmüştür.³¹¹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Başbakan ve yeni

³⁰⁹ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi Şahsi Dosyası.

³¹⁰ Akşam, 24 Temmuz 1946.

³¹¹ Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946, s.1.

kabine üyelerini Çankaya Köşkünde kabul etmiş ve bir yemek tertip etmiştir.³¹² Cemil Cahit Toydemir de bu görüşmelere katılmıştır. Cemil Cahit Toydemir 8 Ağustos'ta makamında fotoğraf çektirmiş, bu fotoğraf gazetelerde yer almıştır. (Bk. Ekler-Fotoğraflar)

Askerlik mesleğinden Orgeneral rütbesi ile emekli olan Cemil Cahit Toydemir, muhtemelen meslek hayatı boyunca yaşadığı mesleki deneyimlerini değerlendirmek ve halk yararına kullanmak amacıyla siyasete atılmıştır. Nitekim Cemil Cahit Toydemir'in askerî görgü ve bilgisi göz önüne alınarak kendisi Millî Savunma Bakanlığına getirilmiştir.

3.2.2. İstanbul Milletvekilliğine Seçilmesi ve Seçimlere Yapılan İtirazlar

21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde İstanbul milletvekili seçilen Cemil Cahit Toydemir ve birçok milletvekili için seçimlere itirazda bulunulmuştur. Seçim Kanununa göre, bir kişinin milletvekili olabilmesi için TBMM'nin bu kişinin seçim tutanağını onaylaması zorunluydu. Bu kapsamda Meclis Başkanlığı, güven oylamasının ardından 12 Ağustos 1946 tarihinde milletvekillerinin seçim tutanaklarının onay sürecine geçmiştir. Ancak Cemil Cahit Toydemir ile birlikte birçok milletvekili hakkında “milletvekillerinin seçimleri hakkında şikâyet ve itiraz” olduğundan seçim tutanakları incelenmek üzere “Tutanakları İnceleme Komisyonu”na gönderilmiştir.³¹³

Milletvekili seçim sonuçlarına yönelik itiraz ve şikâyetler üç nedene dayanıyordu. Bunlardan ilki seçim tarihinden önce CHP'liler ile kamu personeline Demokrat Partililere yönelik tehdit, hakaret, dayak ve hapis gibi serbest seçimlerin ihlaline sebep olan davranışlarda bulunulduğu; ikincisi seçimlerin yapıldığı gün seçmenlerin oylarını

³¹² **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1946, s.3.

³¹³ **Vakit**, 13 Ağustos 1946, s.3.; Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) I. Cilt: Döneme Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları**, TBMM Yayınları, Ankara, 2012, s. 29, 30.

CHP'lilerden yana kullanmaları ya da DP'lire oy vermemelerine yönelik yapılan zorlama veya baskıların olduğu ve üçüncüsü ise seçim tutanaklarında tahrifler yapıldığı şeklinde idi.³¹⁴

Tutanakları İnceleme Komisyonunun hazırladığı raporlar, 26 Ağustos'tan itibaren TBMM Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. Genel Kurul'da İstanbul'da CHP'nin kazandığı beş milletvekilliği için uzun ve hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Fevzi Çakmak'ın çok kısa bir şekilde oylarının çalındığı şikâyetinde bulunmasının ardından DP İstanbul milletvekili Salamon Adato söz almıştır. Adato seçimlerde CHP lehine hile yapıldığını belirtmiş ve seçim tutanaklarının, komisyon başkanlarının evlerine götürülerek burada üzerinde oynandığını, netice itibarıyla DP'nin adaylarına verilen 649.905 oyun CHP'nin adaylarına geçirildiği iddiasında bulunmuştur. Ayrıca muhtarların seçim tarihinden önce mühürlü oy zarfları dağıttıklarının, bağımsız adayların temsilciliklerini yapan kişilerin seçim sandıklarından uzaklaştırıldıklarının kanıtlarla tespit edildiğini ifade etmiştir. Seçmenlerin oyları ile birlikte oy sayısını gösteren zabıtların yakıldığını, kısmen yanmış durumdaki zabıtların Hazırlık Komisyonuna sevk edildiğini, ancak bu durumun üzerinde durulmadığını, bu zabıtlarda yer alan oy miktarının DP'lilerin tuttuğu miktarla aynı olduğunu belirtmiştir. DP'li Adato'nun ardından söz isteyen CHP İzmir milletvekili Münir Birsell yaptığı konuşmada, hakkında şikâyetle bulunulan kişilerin adlarını zikretmiş, bu kişiler arasında Milli Savunma Bakanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir de yer almıştır. Bu kişilere ait tutanaklarının iptal edilerek bu beş kişinin yerine geçirilecek kişilerin adlarını da zikrettikten sonra yapılan itirazların hukuken de sayısal olarak da sonucu etkilemeyeceğini, bu nedenle TBMM üyelerinin vicdanen müsterih bir şekilde karar aldıklarını belirtmiştir. Isparta milletvekili Kemal Turan da seçim tutanaklarına ilişkin ileri sürülen iddialar hakkında Komisyon adına söz almış ve İstanbul seçimleri konusunda komisyonuna şimdiye kadar seçim

³¹⁴ M. Çufalı, a.g.e., s. 30.

sırasında yapılan tehdit, tahkir ve tazyik şikâyeti gelmediğini, böyle bir şeyin de İstanbul gibi bir şehirde olamayacağını, müşahitlerin dövuıldığı iddiasını da burada duyduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

DP'lilerin ortaya attığı iddiaların aksini savunan CHP Balıkesir milletvekili Süreyya Örgcevren de söz alarak DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair basın-yayın organlarında ileri sürülen iddiaları sert bir tavırla eleştirmiştir. Hükümetin İstanbul'da yapılan seçimlerde hile yapacak olsa bunun neden yalnızca 5 milletvekili ile sınırlı kalacağını, 12 veya 15 milletvekili için de hile yapılması için hiçbir engel bulunmadığını ifade etmiştir. Bu görüşmelerden sonra oylamalara geçilmiş ve oylama sonucunda CHP İstanbul milletvekillerinin seçim tutanakları kabul edilmiştir.³¹⁶

03 Temmuz 1948 tarihinde TBMM'de gerçekleşen oturumda CHP Siirt Milletvekili Ali Rıza Esen sözü 21 Temmuz seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı iddialarına getirmiş ve bu iddiaları reddetmiştir. Esen sözlerine devam ederek eğer yolsuzluk olsaydı DP'nin hiçbir yerde milletvekili çıkaramayacağını, İstanbul'da CHP milletvekillerinin Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cemil Cahit Toydemir ve Recep Peker gibi bu ülke için değişik alanlarda hizmet etmiş kişilerin seçimleri kazanamamış olsalardı demokratik hayata uyum sağlanamayacağına inanacağı görüşünü ifade etmiştir.³¹⁷

Cemil Cahit Toydemir'in milletvekilliğine seçildiği 1946 seçimlerine yönelik birçok iddiada bulunulmuştur. Çok partili bir seçime giren Türk demokrasisi bir sınav vermiş, ancak bu sınav hakkında birçok kez hile yapıldığına dair yorumlarda bulunulmuştur. Cemil Cahit Toydemir de bu olumsuz yorumlardan payına düşeni almış, ancak TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra milletvekilliği onanmıştır.

³¹⁵ M. Çufalı, a.g.e., s. 33, 34

³¹⁶ M. Çufalı, a.g.e., s. 33, 34.

³¹⁷ M. Cufalı, a.g.e., s. 79.

3.2.3. TBMM’de Katıldığı Güven Oylamaları ve Komisyonlar

CHP’nin 21 Temmuz 1946 seçimlerini kazanması ile birlikte Mehmet Recep Peker tarafından kurulan 15’inci Hükümetin (07.08.1946–10.09.1947) programının güven oylaması 14 Ağustos 1946 tarihinde yapılmış ve İstanbul Milletvekili Cemil Cahit Toydemir kabul oyu kullanmıştır. Hükümet programına 378 kabul oyu, 53 ret oyu verilmiş, 30 milletvekili oylamaya katılmamıştır.³¹⁸

Hasan Saka tarafından kurulan 16’ncı Hükümetin (1’nci Saka Hükümeti) (10.09.1947-10.06.1948) programının güven oylaması 13 Ekim 1947’de yapılmış ve İstanbul Milletvekili Cemil Cahit Toydemir kabul oyu kullanmıştır. Hükümet programına 362 kabul oyu, 49 ret oyu verilmiş, 54 milletvekili oylamaya katılmamıştır.³¹⁹

Hasan Saka tarafından kurulan 17’nci Hükümetin (İkinci Saka Hükümeti), (10.06.1948-16.01.1949) programının güven oylaması 18 Haziran 1948’de yapılmış ve İstanbul Milletvekili Cemil Cahit Toydemir oylamaya katılmamıştır. Hükümet programına 308 kabul oyu, 40 ret oyu verilmiş, 104 milletvekili oylamaya katılmamıştır.³²⁰

Şemsettin Günaltay tarafından kurulan 18’inci Hükümetin (16.01.1949-22.05.1950) programının güven oylaması 24 Ocak 1949’da yapılmış ve İstanbul Milletvekili Cemil Cahit Toydemir kabul oyu kullanmıştır. Hükümet programına 349 kabul oyu, 42 ret oyu verilmiş, 68 milletvekili oylamaya katılmamıştır.³²¹

Cemil Cahit Toydemir, Hasan Saka tarafından kurulan 16’ncı hükümette 05 Kasım 1947 tarihinde Ulaştırma Komisyonunda, Hasan Saka tarafından kurulan 17’nci

³¹⁸ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)**, TBMM Basımevi, 2013, s.409-411, 477, 479.

³¹⁹ İ. Neziroğlu, T. Yılmaz, a.g.e., s. 485-486, 578, 580.

³²⁰ İ. Neziroğlu, T. Yılmaz, a.g.e., s. 587, 668, 673, 674.

³²¹ İ. Neziroğlu, T. Yılmaz, a.g.e., s. 677, 738, 740.

hükümette tekrar Ulaştırma Komisyonunda, Şemsettin Günaltay tarafından kurulan 19'uncu hükümette Millî Savunma Komisyonunda yer almıştır.³²²

3.2.4. TBMM'deki Konuşmaları

Bu kısımda Cemil Cahit Toydemir'in Millî Savunma Bakanı sıfatıyla TBMM çatısı altında kendisine yöneltilen sorulara cevaben yaptığı konuşmalara yer verilmiştir.

TBMM Genel Kurulunda 1947 yılına ait genel ve katma bütçeleri 4 Aralık 1946 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. TBMM'de 19 Aralık 1947'de Millî Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken CHP Rize Milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş söz alarak Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir'e yönelttiği soruda bir nokta üzerinde de Sayın Bakandan bir ricada bulunacağını, kıta sıhhiye sandıklarının mevcut olduğunu, bunların umum sıhhiye deposundan çıkarıldığını, bu sırada içlerindeki malzemenin miktarı ve ilaçların çeşidine ilişkin bir cetvelin tutulmadığını, kendisi gibi doktor olan arkadaşlarının devir sırasında büyük zorluk çektiklerini, bu nedenle söz konusu cetvellerin sıhhiye sandıklarının içinde yer almasının zorunluluk arz ettiğini, devir yapıldığı sırada devir alan arkadaşının ilâcın ismini, çeşidini bilmedikleri için büyük zorluk çektiğini, Sayın Bakandan lütfen Sıhhiye Müfettişliğine emir vermesi suretiyle bundan sonra bütün sıhhiye sandıklarının içinde cetvel bulunmasını istemiştir.³²³

Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir bu konuşmaya cevaben yaptığı konuşmada Millî Savunma Bakanlığının bütçesi tespit edilirken Bütçe Komisyonunun çok ince ayrıntısına dek ve en ince hususlar üzerinde ciddi bir şekilde durarak Bütçelerinin düzenlenmesinde gösterdikleri lûtuftan dolayı kendilerine teşekkür etmiş ve Fahri Kurtuluş arkadaşının sıhhiye sandıkları hakkında ifade ettiği şeylerin

³²² M. Çufalı, 2012, s. 521, 526, 527, 532, 533, 536.

³²³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946), s.310.

araştırılacağını, bunda gerçekten eksiklik varsa onun ikmaline çalışılacağını arz etmiştir.³²⁴

Cemil Cahit Toydemir Bakanlığını ilgilendiren en küçük meselelere dahi ilgi göstermiş, sıhhiye sandıklarının içine ilaçların dökümü hakkında bilgi veren cetvellerin konulması hususu ile ilgileneceğini belirtmiştir.

19 Aralık 1947'deki aynı oturumda söz alan Rize Milletvekili Saim Ali Dilemre, yaptığı konuşmada Şimdiki hava hatlarının, herkes tarafından bilindiğini, bunu bilmek için uzman olmaya gerek olmadığını, muharebe usullerinde birçok değişiklik olduğu için durumun çok karışık bir hâl aldığını, burada yaralılar mevzusuna değinmek istediğini, kendisinin hoca olduğunu, aynı zamanda askerlik de yaptığını ve hatta bu sırada esir de düştüğünü, o dönem kendisinin (Elbasan) seyyar hastanelerinin birisinde başhekim olarak görev yaptığını, bu geri hizmetler sırasında o dönem hava harbinin henüz olmadığını, şimdi ise çok olduğunu, bir buçuk sene önce bir albümde gördüğünü, harp geri hizmetleri için, tıpla ilgili bazı projeler, hatta yapılmış şeyler olduğunu, son derece güzel otobüslerin ve büyük otokarların mevcut olduğunu, özellikle Savunma Bakanının dikkatini çekmek istediğini, o otokarın içerisinde hekimin, küçük bir masanın, rafların ve çeşitli ilaçların olduğunu, sonra hekimlikteki yeni bir noktaya göre mermilerle veya çeşitli sebeplerle oluşan yaraların tentürdiyot gibi ilaçlar sürüp sarmakla iyileştirilemeyeceğini, bunun sakıncaları ile ilgili büyük çalışmalar olduğunu, o yaraları «azıcık teknik oluyor amma kusura bakmayın» diyerek söz konusu yaraların kenarlarının temizlenmesi ve oradan et çıkarılması ameliyatı olduğunu, bu ameliyata ekserez ameliyatı adı verildiğini, bu ameliyat yapılmadığı takdirde yaraların kokacağını, ne kadar tentürdiyot sürülse de ne kadar çok şey yapılsa da fayda sağlamayacağını, bu yöntemin doğru olmadığını, kemiklere de sirayet ederse, Allah korusun, çok fena sonuçlar doğuracağını, geri

³²⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946), s.311.

hizmetlerde verilen zayıtın ileri hatlarda ve harbin mezaliminden dolayı verilen zayıttan iki üç misli fazla olduğunu, ekserez adı verilen bu ameliyatın, yani bıçakla müdahale etmenin bir kaç saatte ve her halde 6 saatte yapıldığını ve yara sarıldığında fennen hastayı kurtarmak için, hekimlik tekniği açısından şansın büyük olduğunu, , sedyede olmayacağı için bunun nerede yapılacağını, ancak bu gibi tesisatta mümkün olacağını, tesisatın da dört tekerlek üzerinde bu iş için yapılmış bir kamyon olduğunu, bundan bir iki tane Amerika'dan veya İngiltere'den aldıktan sonra artık diğerlerinin burada yapılmasının mümkün olacağını, çünkü bunların içinde hastabakıcısı, askerî doktoru, yanında bir yardımcısı gibi herkesin bulunduğunu, aynı zamanda mobil ve hareketli olduğunu, yaralıyı kilometrelerce geriye götürüp daha sonra mahfuz bir yere, sipere götürülebileceğini ifade etmiştir. Saim Ali Dilemre sözlerine devam ederek bunlardan bütçemize 50 tane, 100 tane, hatta ne kadar çok alınırsa o kadar iyi olacağını, bu gibi hareketli araçların, ordu sıhhiye teşkilatına dahil edilirse doktoru, hasta bakıcısı, ilaçları, hatta küçük bir röntgen cihazının bile içerisine yerleştirilebileceğini, bunların hareketli araçlar içinde yer aldığını, Ankara'ya büyük bir, iki otobüsün gelmiş olduğunu, bunların da ona benzer bir şey olduğunu, hatta onlardan daha kuvvetli yapıldığını belirtmiştir.³²⁵

Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir, Saim Ali Dilemre'nin bu konuşmasına, Dilemre sözlerini bitirir bitirmez verdiği cevapta Saim Ali arkadaşının, yaralıları ilişkin söylediklerinden çok yararlandıklarını, kendisinin bu hususu sıhhiyecî arkadaşlarına ileteceğini, bununla birlikte arkadaşlarının, hem harp sırasında hem de şimdi farklı zamanlarda sıhhiye heyetlerinden operatörlerinden pek çok arkadaşlarını İngiltere ordusuna, Amerika Ordusuna, çeşitli yerlere gönderdiklerini, hatta daha 3-5 gün önce Amerika'dan bir operatör arkadaşlarının döndüğünü, bu esaslarla ilgili olarak ciddi şekilde çalıştıklarını, gelecek Haziran'da İsviçre 'de yapılacak sıhhi kongreye de yine büyükçe bir heyet gönderip oradaki bütün sıhhi ilerlemeleri izleyeceklerini, sıhhiye

³²⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946), s.310-311.

teşkilâtının ordunun diğer teşkilatı ile birlikte eşit olarak adım adım ilerlediğini ve bugün ifade edildiği gibi, sıhhiye bölüklerinde ayrıca nakliye takımlarının ve sıhhiye arabalarının mevcut olduğunu ve bunların içinde ameliyat yapılabilecek şekilde düzenlendiğini ve gün geçtikçe daha ileriye gidildiğini, yani ordu ne kadar ilerliyorsa sıhhate ait hususların da o oranda ilerlediğini temin ettiğini, ayrıca bunun için de bütçelerinde bir ödenek ayrıldığını, silah ve cephane kadar önemli olan efradın sıhhatini korumak noktasında da ihtiyaç duyulan bazı eksiklikleri tamamlamak kararında olduğunu ifade etmiştir.³²⁶

Cemil Cahit Toydemir, Dr. Saim Ali Dilemre'nin isteğini –ki günümüzde ambulansa karşılık gelmektedir- belirtmesini müteakip söz alarak Türk ordusunda sıhhi işlerde devam etmekte olan terakkiyat sürecine değinerek bu anlamda orduda birçok çalışmaların devam ettiğini ifade etmiş ve bu gelişmelerle birlikte efradın sağlığı söz konusu olduğunda her türlü noksanlığın ikmal edileceğini ifade ederek bu hususa Bakanlığının verdiği önemi belirtmiştir.

Önceden kabul edilen bütçelerden farklı olarak Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin kabul edilmesi üzerine TBMM'nin Orduya saygılarını arz etmesi hususunda çeşitli öneriler verilmiştir.³²⁷

Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir bu önerilere karşılık olarak söz alarak Büyük Meclislerinin Orduya karşı beslediği sevgi ve güvenlerine Ordu adına teşekkürlerini sunmuş, Ordunun, itimatlarına lâyık olduğunu ve ihtiyaç hâsıl oldukça bütün şeref ve mevcudiyetiyle onu göstereceğini arz etmiştir.³²⁸

³²⁶ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946), s.311-312.

³²⁷ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) II. Cilt: Denetim Faaliyetleri ve Dış İlişkiler**, TBMM Yayınları, Ankara, 2012, s. 194.

³²⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946), s.314. M. Çufalı, II. Cilt, s. 195.

Cemil Cahit Toydemir bu vesileyle eski bir ordu mensubu olarak TBMM'nin Ordu'ya saygılarını arz etme isteğine karşılık teşekkürlerini ifade etmiştir.

27 Mayıs 1947 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Peker tarafından TBMM Başkanlığına sunulan tezkere ile sıkıyönetim uygulamasının tekrar altı ay daha uzatılması teklif edilmiştir.

TBMM'de ertesi gün yapılan oturumda DP Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer, sıkıyönetim uygulamasının kaldırılması hususunda bir konuşma yapmış ve konuşmasının sonunda halk arasında dolaşan bir söylentinin dolaştığını, bunun doğru olup olmadığını sormuştur. Dinçer konuşmasında söz konusu söylentiye yönelik iddiaları dile getirirken halk arasında dolaşan bir şayiye işaret etmeyi ve bu vesileyle Millî Savunma Bakanından açıklama yapmasını memleket çıkarlarına uygun bulduğunu, ifade edildiğine göre son durumda iki gazetenin kapatılması için³²⁹ Millî Savunma Bakanının İstanbul'a gönderildiği ve bizzat emir verdiğini ve ayrıca yazılı emir isteyen Sıkıyönetim Komutanının karşısında da bunu yaptığını, bu şayanın doğru olduğuna gönlünün inanmak istemediğini, bu nedenle Bakanın kendilerini aydınlatmasını rica etmiştir.³³⁰

DP Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer'in bu iddialarına yönelik olarak Meclis'te söz alan Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir cevaben yaptığı konuşmada Hasan Dinçer'in kendisinin İstanbul'a gittiğini ve Sıkıyönetime bazı gazetelerin kapatılması için emir verdiğini söylediğini, bunun kesinlikle yalan olduğunu, kendisinin ne İstanbul'a gittiğini ne İdare-i Örfiye [Sıkıyönetim] ile bu konuda görüşmede bulunduğunu, ne de bir emir verdiğini, bunun sırf politik bir hava yaratmak için ifade edilmiş sözler olduğunu belirtmiş ve millet kürsüsünden bütün millete hitap ederek yalan olduğunu ifade etmiş Meclis'ten bravo ve alkış sesleri yükselmiştir.³³¹

³²⁹ Adnan Menderes'in Kütahya'da yaptığı bir konuşmayı yayınladıkları gerekçesiyle Tasvir ve Demokrasi gazeteleri 24 Nisan 1947 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştı.

³³⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:5, Birleşim:65, (28.05.1947), s.229.

³³¹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:5, Birleşim:65, (28.05.1947), s.230.

Askerlik mesleğini şerefle noktalayan Cemil Cahit Toydemir'in adı bir takım şaibelerle lekelenmek istenmiştir. Ancak Toydemir bu şaibelere itibar etmemiş ve yapılanın tamamen siyasi bir girişim olduğunu belirtmiştir.

DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban tarafından TBMM'ye verilen bir önergedeki soruların ilk dördünün Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir tarafından, son sorunun ise Adalet Bakanı Şinasi Devrin tarafından sözlü olarak cevaplandırılması talep edilmiştir. Söz konusu önergede Van Vilayetinde yapılmak üzere müteahhide ihale edilen askerî hastane konusunda yolsuzluklar olduğu ve bu nedenle Devlet Hazinesinin büyük zarar ettiğinin iddia edildiğini belirtmiş ve bu iddiaların doğru olup olmadığını, aynı şekilde Van'daki birlikler için satın alınan kavurmaların bağirsak, işkembe gibi maddelerle tağşişi nedeniyle maddi ve manevi zararın olduğu şeklindeki iddiaların doğru olup olmadığını, yine Van Vilayetinde Türk Hava Kuvvetleri için inşa edilmiş uçak alanının inşasında büyük ve bariz yolsuzluklar yapılarak Devlet Hazinesinden büyük paraların ziyan olmasına sebebiyet verildiği şeklindeki iddiaların da doğru olup olmadığını, ihaleyi alan Hüsnü Yörük adlı müteahhide verilen hastane, kavurma ve uçak alanı inşası taahhüdü işlerinde müteahhidin hileli davranışları ile buna göz yumanlar ve ortak olan kişilerin kimliğini, yolsuzlukların mahiyeti ve zararların miktarının ne kadar olduğunu, müsebbip ve sorumlulara ilişkin takibat yapıp yapılmadığını, yapılmışsa sorumluların ceza alıp almadıklarını ve takibat sonuçlanmamışsa sebebinin ne olduğunu sormuştur. Adalet Bakanı Şinasi Devrin'e yönelttiği soruda da yolsuzlukları ihbarını yapan Van'daki Ahmet Metin isimli vatandaşın haksız olarak tutuklandığı ve mahkûm edildiği ve haksızlık sabit olduğundan tahliyesiyle duruşmasının Bitlis'e naklinin zorunlu olduğu şeklindeki iddiaların doğru olup olmadığını, doğru ise sonucun ne olduğunu sormuştur.³³²

³³² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:4, Birleşim:46, (19.02.1947), s. 244. M. Çufalı, II. Cilt, 2012, s. 376.

Cemil Cahit Toydemir bu sözlü soru önergesine TBMM'nin 19 Şubat 1947'deki oturumunda verdiği cevapta Van Vilâyetinde müteahhide ihale edilen Askerî Hastane işinde bazı yolsuzlukların maalesef doğru olduğunu, aynı şekilde Van'da askerî birlikler için satın alınan kavurmaların içerisine bağırsak ve sair şeyler katılarak kavurmaların tağşiş edildiğinin de doğru olduğunu, onu da üzüntüyle belirtebileceğini, yine Van Vilayetinde Türk Hava Kuvvetleri için yaptırılmış olan Uçak Alanında bazı suiistimallerin mevcut olduğunu, bu hususun da doğru olduğunu teyit ettiğini, bu bilgilerini oraya gönderilen teftiş heyetinin verdiği raporlar üzerine kısa süre önce öğrendiklerini ve bu ihbar ve soruşturmanın 1946 yılının Nisan ayında başladığını, bugün bu suiistimleri yapanların kişilerin geneli hakkında ilk soruşturmanın açıldığını ve bugün bu suiistimali yapanların hepsi hakkında ilk soruşturmanın açılmış, olduğuna göre yakında hepsinin mahkemeye sevk edileceğini, dördüncü soruya gelince burada kişilerden bahsetmeyeceğini, bu kişilerin zan altında bulundukça, bir hüküm giymedikçe, suçları tahakkuk etmediği sürece onları teşhir etmeyi vicdanen uygun bulmadığını, zarar hususuna gelince; bunun da tabiî mahkemenin incelenmesi sonucunda zarar ne miktarda tahakkuk ederse bu zararı bu kişilerden tazmin ettireceklerini, başka bir maruzatının olmadığını ifade etmiştir.³³³

Cemil Cahit Toydemir'den sonra söz alan Adalet Bakanı Şinasi Devrin, Kemal Özçoban'ın yönelttiği beşinci soruyu cevaplandırmıştır. İlgili bakanların TBMM'de sorulara cevap vermesinden sonra Kemal Özçoban tekrar söz almış ve bakanların cevaplarına ilişkin yaptığı yorumda kendisinin oldukça uzun süredir hem şahsına ve hem de diğer resmî kanallara yapılan ihbarlar üzerinde cidden büyük bir titizlikle durduğunu, memleket meselelerinde biraz daha fazla kıskanç davranmak için vicdanıyla baş başa kalarak günlerce böyle bir soru önergesi vermek hususunda tereddüt ettiğini, bugün hakiki bir Türk kanını taşıyan bu iki Bakanın beyanlarının tam bir cesaretle işin iç yüzünü

³³³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi** Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:4, Birleşim:46, (19.02.1947), s. 244, 245.

olduğu gibi ortaya çıkarmalarının, açıklamalarının kendisinde büyük bir sevinç ve gönül rahatlığı yarattığını, bu itibarla söyleyecek hiç bir sözünün kalmadığını, kendilerine teşekkür etmekle yetineceğini belirtmiştir.³³⁴

Cemil Cahit Toydemir askerlikten gelen ve özümsemiştiği değerler arasında bulunan doğruluk ve dürüstlüğünden hiçbir zaman ödün vermemiş nitekim Bakanlığı aleyhine yapılan olumsuz iddiaların doğruluğunu büyük bir açık yüreklilikle kabul etmiştir. Nitekim Toydemir'in bu tavrı, soru önergesini veren DP'li milletvekilini de şaşırtmış ve Toydemir'in açıklamalarını müteakip söz alarak "hakiki bir Türk kanı taşıdığı"nı ifade ettiği Toydemir ve diğer Bakana teşekkürlerini sunmuştur. Toydemir bu arada yine ilkeli bir tutum sergileyerek suçlanan kişinin suçunun yargı önünde kanıtlanmamasından dolayı adını zikretmekten kaçınması onun hukukun üstünlüğüne olan inancını bir kez daha ortaya koymuştur.

Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir, 12 Mart 1947'de Diyarbakır'ı ziyaret etmiştir.³³⁵

ABD askerî heyeti üyeleri 23 Mayıs 1947'de Türkiye'ye gelmişlerdir. ABD büyükelçisi Wilson'u ziyaret eden General Oliver ve maiyeti daha sonra büyükelçi Wilson ile birlikte Millî Savunma Bakanlığına giderek Bakan Cemil Cahit Toydemir'i ziyaret etmişlerdir.³³⁶

1 Ağustos 1947 tarihinde ABD Hava Kuvvetlerinin kuruluşunun 40'ıncı yıl dönümü münasebetiyle ABD Ataşemiliteri Albay F.N. Roberts Ankara Palas'ta bir kokteyl tertip etmiştir. Büyük bir dostluk havası içinde geçen bu toplantıya Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir de katılmıştır.³³⁷

³³⁴ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:4, Birleşim:46, (19.02.1947), s. 245.

³³⁵ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1947, s.3.

³³⁶ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1947, s.3.

³³⁷ **Ulus**, 2 Ağustos 1947, s.1.

Cemil Cahit Toydemir 5 Eylül 1947’de Millî Savunma Bakanlığından istifa etmiş, yerine İzmir milletvekili Münir Birsal atanmıştır. Kızı Ceyadet Perin Hanım’a göre,

*“Bakan olduğu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri’ni yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş, ancak bu revizyon sırasında bazı rahatsızlıklar duyulması üzerine görevinden istifa etmiştir”.*³³⁸

1950 yılına kadar milletvekilliğine devam etmiştir.

Cemil Cahit Toydemir Millî Savunma Bakanlığı sırasında Bakanlığı ile ilgili hususlara büyük bir ilgi göstermiş, her soru ve sorunda kendi üzerine düşeni kabul etmiştir. Bakanlığının aleyhine gelişen durumlarda bile doğruyu söyleme adına dürüstlükten ayrılmamış, siyasi manevralarda bulunmamıştır. Bu anlamda alışlagelen siyasetçi kimliğinin dışına çıkmıştır. Millî Savunma Bakanlığından istifa etmesi de bu özelliği ile bağlantılı görülmektedir.

3.2.5. Amasya Milletvekilliği Aday Adaylığı Süreci

Cemil Cahit Toydemir, 1950 yılındaki genel seçimlerde CHP’den Amasya milletvekilliği için aday adayı olmuştur. Toplam sekiz başvurunun olduğu aday adaylarından CHP yerel yönetimi 3 adayı tespit etmiş ve bu üç isim genel merkeze bildirmiştir. Cemil Cahit Toydemir bu adaylar arasında yer alamamıştır.³³⁹ Ancak seçim tarihinin yaklaşması ile birlikte CHP’nin seçim çalışmalarına destek kapsamında eski Milli Savunma Bakanı olarak Cemil Cahit Toydemir de Amasya’ya gelerek halka hitaben bir konuşma yapmıştır.³⁴⁰

Cemil Cahit Toydemir’in siyasete devam etme kararı aldığı Amasya’dan milletvekilliği için aday adayı olmasından anlaşılmaktadır. Ancak Kurtuluş Savaşı

³³⁸ R. N. Bali, 2007, s. 38.

³³⁹ Ceyda Çavuş, **Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Döneminde Amasya’da Seçimler ve Siyaset (1945-1950)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2019, s. 104, 105.

³⁴⁰ Serdal BALCI, **Cumhuriyet Döneminde Amasya (1923 1950) İdari, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014, s.290.

sürecinde büyük yararlılıklar gösterdiği 5'inci Kafkas Tümeninin karargâhı olan Amasya'dan aday adaylığı kabul görmemiştir. Ancak bu durum Cemil Cahit Toydemir'i incitmemiş, o yine seçim sürecinde mensubu olduğu parti adına Amasyalıları hitaben bir konuşma yaparak bir kadirşinaslık örneği sergilemiştir.

Siyasetten ayrıldıktan sonra İstanbul kurulan Satranç Derneği'nin başkanlık görevini yürütmüştür. Fransızca ve Arapça bilmektedir.

Cemil Cahit Toydemir, 1919'da Meliha Hanım'la evlenmiş, 1926'da boşanmıştır. Bu evliliğinden Ayşe Ceyadet (Perin) dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini 1923'de Hasibe Hanım'la yapmıştır. Üçüncü evliliğini Melahat Hanım'la yapmış, bu evliliğinden Fatma Cevza (Bezmen) ve Cenkkut adlarında iki çocuğu dünyaya gelmiştir.³⁴¹

3.3. Vefatı ve Eserleri

Cemil Cahit Toydemir, 14 Temmuz 1956'da 73 yaşındayken akciğer kanserinden dolayı İstanbul'da vefat etmiş ve İstanbul Edirnekapi Mezarlığına defnedilmiştir. Naaşı 25 Ekim 1988'de Ankara'daki Devlet Mezarlığına nakledilmiştir. Osmanlı Devleti'nce katıldığı harplerde 5. Rütbeden Mecidi, 4. Rütbeden Kılınçlı Mecidi, Harp, Gümüş Liyakat, Muharebe Gümüş İmtiyaz madalya ve nişanları ile TBMM'nin kendisine tevcih ettiği İstiklal Madalyası ve Takdirname sahibidir.³⁴²

Cemil Cahit Toydemir 1935 yılında Florya Köşkünde Mustafa Kemal Atatürk ile yaptığı bir görüşme sırasında Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Kurtuluş Savaşı dönemindeki anılarını yazmıştır. Dört cilt hâlinde kaleme alınan bu anıların İkinci İnönü Muharebesi ile Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin üçüncü cildi kaybolmuştur. Daha sonra Şeyh Sait İsyanının bastırılmasında görevlendirilmesi nedeniyle bu süreci de

³⁴¹ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946–1950) III. Cilt: Milletvekilleri Özgeçmişleri**, Ankara, 2012, s. 577.

³⁴² H. Toker, N. Aslan, 2009, s. 273, 275. Eşref Sağlar, **Yaşam Öykülerim veya Bana Göre Ben ve Çevrem**, Güray Matbaacılık, İstanbul, 1976, s. 356. M. Yümlü, 2011, s. 414.

kaleme alan Cemil Cahit Toydemir'in bu anıları torunu A. Cemil Bezmen tarafından yayıma hazırlanmaktadır. Anıların Zile İsyanını kapsayan kısmı ise Abdullah Kehale tarafından 1997 yılında "Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları" adıyla yayımlanmıştır.

SONUÇ

Asırlarca varlığını sürdüren Osmanlı Devleti Büyük Harp'e İtilaf bloğunun karşısında yer alan İttifak bloğu saflarında katılmıştır. Savaş sırasında birçok cephede canla başla çarpışan Mehmetçikleri komuta eden kadro son Osmanlı subaylarıdır. Dönemin önemli bir ekolü olan Harbiyeli bu komutanlar cepheden cepheye koşturmuş, vatanın kurtarılması mefhumunu varlıklarından üstün tutmuşlardır. Harp Okulundan aldıkları eğitimle döneminin nitelikli subaylarından oluşan komuta kadının önemli neferlerinden biri de Cemil Cahit Toydemir olmuştur.

1883 yılında İstanbul'da doğan Cemil Cahit (Toydemir) Harp Okulundan mezun olduktan sonra Beyrut ve Hicaz'da görev almış, İstanbul'da 31 Mart İsyanının bastırılmasını müteakip Yemen'e atanmış ve burada da Yahya Bin Muhammed Hamideddin'in çıkardığı Yemen İsyanının bastırılmasında görev almıştır. 1911'in Ekim ayında 33'üncü Alayın 1'inci Taburunun 2'nci Bölüğünün Komutanlığına, 1912 yılında İstanbul Küçük Zabit (Astsubay) Okulu 2'nci Bölük Komutanlığına getirilmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir), Osmanlı döneminin son kuşak subaylarından biri olarak Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Bu savaşlarda üstün vasıflı bir Osmanlı subayı olarak canla, başla mücadele etmiş, Libya'da, Bolayır'da, Sarıkamış'ta, Kop Dağında, Bakü'de at sırtında düşman kovalamıştır. Ancak Cemil Cahit'in (Toydemir) şahsında Osmanlı Devleti'nin subayları tarafından sürdürülen bu mücadele devletin içinde bulunduğu kötü gidişatı durduramamıştır. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandığında Cemil Cahit Bey Karabağ Harekâtını icra etmekteydi. Ateşkes ile birlikte Azerbaycan'daki Kafkas İslam Ordusu'nun lağvedilmesiyle Azerbaycan'dan İstanbul'a dönmüş ve bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın 3'üncü Ordu Müfettişliğine atandığını, yakında Anadolu'ya geçeceğini ve kendisinin de bir Tümen Komutanlığı için düşünüldüğünü öğrenmiş ve bu durumdan

büyük bir memnuniyet duymuştur. Bu suretle daha ilk andan itibaren Kurtuluş Savaşı'nın bir neferi olarak millî mücadelenin içinde yer alacağını göstermiş ve kendisini göreve davet eden Mustafa Kemal Paşa'ya karşı her daim büyük bir muhabbet beslemiştir. Nitekim bu gelişmelerden kısa bir süre sonra 5'inci Kafkas Tümeni Komutanlığına atandığını öğrenmiştir. 13 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılıp 19 Temmuz'da Samsun'a çıkan Cemil Cahit (Toydemir) 23 Temmuz 1919'da 5'inci Kafkas Tümeninin karargâhının bulunduğu Amasya'ya ulaşmıştır. Cemil Cahit'in (Toydemir) Amasya'ya geldiğini Sivas'a bildiren 5'inci Kafkas Tümeni Komutan Vekili, telgrafında Cemil Cahit'in (Toydemir) kendileriyle (Kurtuluş Savaşı'nı başlatan kadroyla) tamamen hemfikir ve aynı kanaatte olduğunu eklemeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim Sivas'tan gelen cevabi yazıda da Cemil Cahit Bey'in Fırka Kumandanlığına gelmesinden ve işe başlamasından dolayı Mustafa Kemal ve Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir Paşalarla Rauf Bey'in çok memnun oldukları, kendilerine muvaffakiyet temenni ettikleri bildirilmiştir. Cemil Cahit (Toydemir), Sivas Kongresi'ni müteakip Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti yetkilileri ile Amasya'da gerçekleştireceği mülakat için Mustafa Kemal ve beraberindekilere evini tahsis etmiş ve bu vesile ile de Mustafa Kemal Paşa ile şahsen tanışma ve görüşme fırsatı elde etmiştir. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa kendisine tabiye meselesine dair bir soru sormuş ve Cemil Cahit'in (Toydemir) cevabını takdir etmiştir. Cemil Cahit (Toydemir) ile şahsen Amasya'da tanışan Mustafa Kemal Paşa Güney Cephesi'nde Maraş'tan ayrılan Fransızların buraya tekrar geri dönebilecekleri ihtimaline karşı Cemil Cahit'i (Toydemir)'i Maraş'ta bizzat görevlendirmiştir. Cemil Cahit'in (Toydemir) buradaki başarılı çalışmalarının sonunda rahatsızlanması üzerine kendisine bir binek otomobili tahsis edilmesi, şayet bu temin edilemiyorsa en azından Sivas'tan itibaren Amasya'ya kadar bu imkânın sağlanması 3'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından kendisine tebliğ edilmiştir.

Cemil Cahit (Toydemir) Amasya'ya dönüşünden kısa bir süre sonra Zile'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir. Burada bir yandan canla başla askerî harekâtı idare ederken diğer taraftan bölge halkını kazanmak için büyük çabalar sarf etmiş, her zaman masum ve savunmasız halkın asilerin telkinlerine kanmamaları için gerekli hassasiyeti göstermiştir. Aynı hassasiyeti asilerden yana da göstermiş, tıpkı Bakü'de Ermenilere yaptığı gibi Zile'de de asilere silahlarını teslim edip itaat ettikleri takdirde bağışlanacaklarını defaten tekrarlamıştır. Nitekim 150 kadar asinin yakalanmalarını müteakip onların derhal cezalandırılmaları yerine, gerçek elebaşların cezalandırılması yolunu seçmiş ve bu sağduyulu davranışıyla yöre halkının Kurtuluş Savaşı lehinde kazanılmasında önemli rol oynamıştır.

Pontus ayaklanmasında da bölgenin yakında ayaklanacağını hissetmiş ve hainlerin fesat yuvası hâlini alan ve en kritik nokta olan Merzifon Amerikan Kolejini etkisiz hâle getirilmesi için çaba göstermiştir. Bu sırada Batı Cephesi'nde durumun kritik bir hâl alması üzerine Ankara üzerinden cepheye yetişmiştir. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından içtenlikle karşılanmış ve kendisi Ankara'dan trenle ayrılana kadar Mustafa Kemal Paşa istasyonda beklemiştir.

İkinci İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Cemil Cahit (Toydemir) Sakarya'da Toydemir mevkiinde gösterdiği üstün başarıdan dolayı muharebe sonrası albaylığa terfi ederken soyadı kanunu çıktığında da buradaki başarılarına ithafen "Toydemir" soyadını almıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra bir kez daha Pontus ayaklanmasını bastırmak amacıyla 10'uncu Tümen Komutanı olarak isyan bölgesinde görevlendirilmiş ve bu süreçte silahların toplanması hususunda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Öyle ki bundan sonra görevlendirileceği Trakya'nın devir-teslimi sürecinde İstanbul'daki Pontusçuların kendisine suikast düzenleyeceklerine dair ihbarlar yapılmıştır. Pontus

ayaklanmasından dolayı Büyük Taarruz'a katılamamış ancak Mudanya'daki Ateşkes Mütarekesi'ne yetişebilmiştir.

31 Ekim 1923'te Niğde'de konuşlu bulunan 41'inci Tümene Komutan olarak atanmış ve bu Tümenin bir alayının Kayseri'de bulunması nedeniyle ekibiyle birlikte 28 Ağustos 1924'te Erciyes Dağı'na bir zirve çıkışı gerçekleştirmiştir. Bu çıkış Türkiye'de dağcılık faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 41'inci Tümen Komutanlığı sırasında Doğu'da cereyan eden Şeyh Sait İsyanının bastırılmasında da görevlendirilmiş, burada özellikle Silvan yöresinde gösterdiği sağduyulu tavır sayesinde bir taraftan kan dökülmesini önlerken diğer taraftan da halkın Devletine bağlılığını sağlamıştır. İsyân sonrasında üstlerine yazdığı raporda meselenin sadece askerî önlemlerle halledilemeyeceğini ifade ederek halkın içinde bulunduğu müşkülü de arz etmiştir.

Cumhuriyet döneminde 11'inci Tümen Komutanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığı, 5'inci Kolordu Komutanlığı, Askerî Temyiz Mahkemesi II'nci Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, 20'nci Kolordu Komutanlığı, Askerî Temyiz Mahkemesi Başkanlığı ve 1'inci Ordu Komutanlığı gibi önemli askerî görevlerde bulunmuştur.

Cemil Cahit Toydemir Mustafa Kemal Paşa'nın cenaze töreninde Orgeneral Fahrettin Altay'ın yardımcısı olarak görev yapmıştır. Görevi kapsamında Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün tabutu başında tuttuğu ihtiram nöbetini gözyaşları içinde tamamlamıştır.

Cemil Cahit Toydemir 1946 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılmış ve 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde İstanbul'dan milletvekili seçilmesini müteakip Millî Savunma Bakanlığı'na getirilmiştir. Bakanlık görevinden Eylül 1947'de istifa etmiştir. 1950 yılına kadar milletvekilliği görevine devam eden Cemil Cahit Toydemir 1950 yılında yapılacak genel seçimlerde büyük hizmetlerinin geçtiği

Amasya'dan aday adayı olmuş ama üç kişilik adaylık kontenjana girememiştir. Sonrasında da 14 Temmuz 1956 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Yukarıda bahsedilen askerî ve siyasi faaliyetleri kapsamında bu tez çalışması ile Cemil Cahit Toydemir'in devletine sunduğu hizmetler kronolojik bir akış ile ele alınmıştır. Daha önce hakkında kaleme alınanlar O'nun hayatının belirli kesitleri üzerinde durulan çalışmalardır. Bu çalışma ile hayatı ilk kez kapsamlı bir bütünlük içinde incelenmiştir.

Çalışma sırasında literatüre yanlış giren bazı hataların düzeltildiği dipnotlarda belirtilmiştir. Bu cümleden olmak üzere örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan sonra Amasya'ya geçtiği 12 Haziran 1919 akşamı toplanılan ve millî meselelerin görüşüldüğü toplantıda Cemil Cahit (Toydemir)'in de hazır bulunduğu bilgisinin, Paşa'nın anılarından yola çıkılarak doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Paşa anılarında 19 Temmuz'da Samsun'a çıktığını ve 23 Temmuz'da Amasya'ya ulaştığını vurgulamaktadır.

Yine Maraş Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti'ne gönderilmesi için Amasya halkı tarafından toplanılan 1.000 TL'lik yardımın Ziraat Bankası üzerinden Maraş'a ulaştırılmak istendiği, ancak Ziraat Bankası yetkililerinin halkın bu talebini reddettiği, Cemil Cahit (Toydemir) ile Amasya'nın ileri gelenlerinden Tefik Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri bir telgrafla Ziraat Bankası'nın bu tasarrufuna karşı harekete geçilmesini istemeleri üzerine paranın gönderilebildiği belirtilmektedir. Ancak Cemil Cahit Toydemir'in anılarında yapılan bu girişime rağmen toplanan paranın banka aracılığı ile gönderilmesinin mümkün olamadığı, ancak kendisinin birkaç gün sonra Maraş'a gidecek olması nedeniyle bu parayı beraberinde götürdüğü ifade edilmektedir.

Dikkatlerden kaçan bir diğer hususta Cemil Cahit Toydemir'in yayımlanan Zile ayaklanması hakkındaki anılarına dayanılarak Paşa için "muhtemelen 1930"ların ikinci yarısından sonra yazılan anılarda öz Türkçecilik akımının etkilerinin hissedilebildiği"

şeklindeki yoruma dairdir. Toydemir'in anılarının orijinali görüldüğünde Paşa'nın kullandığı dilin Öz Türkçecilik akımından etkilenmediği görülecektir.

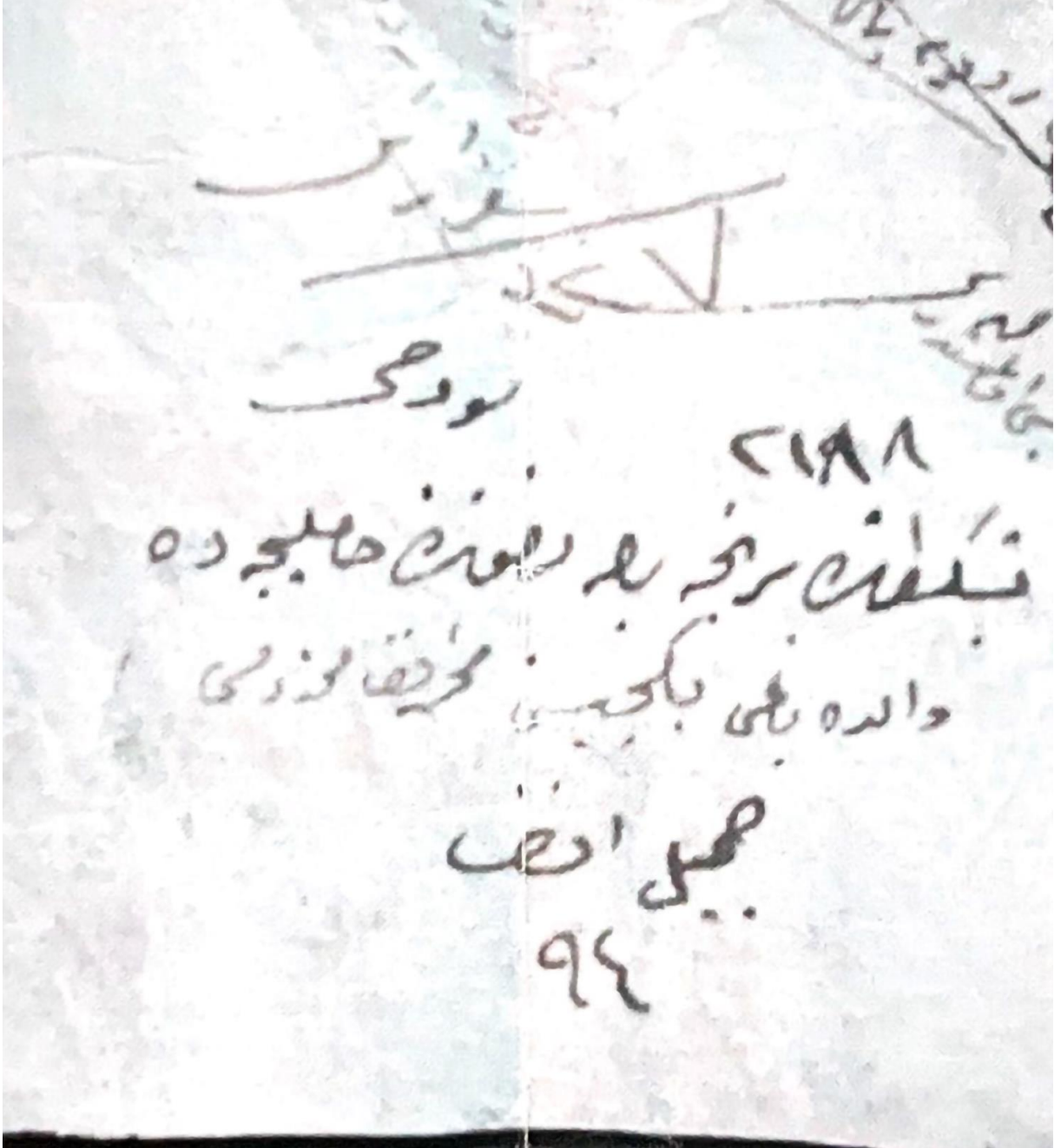
Çalışma sırasında çeşitli arşivlerden elde edilen bir takım bilgiler ilk defa gün yüzüne çıkmıştır. İstanbul'daki Pontusçu Rumların Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'e suikast tertip etmek istedikleri bilgisi ile Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler ile görüşmesi sonrası Almanya'dan dönerken Bulgaristan'da basına verdiği demeç bu kapsamda yer almaktadır.

Uzun ve zorlu bir askerî hayatın ardından siyasete de atılan ve Millî Savunma Bakanlığı yaparak ülkesine bu anlamda da değerli hizmetlerde bulunan, Türk Harp tarihi sayfalarına adını en üst sıralarda yazdıran Cemil Cahit Toydemir'in vatana hizmetleri hiçbir zaman unutulmayacaktır...

EKLER

EK-1

Cemil Cahit Toydemir'in Kara Harp Okulu Künye Kaydı

Kaynak: .MSÜ Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivi, Künye Defteri Nu.: 25, s. 123.

Cemil Cahit Toydemir'in MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivinde Yer Alan Dosyası

Sicil No. (318-311) Hesap Müzekkeresi Kayıt No. 1752

K ü n y e s i	Dühyüjü Hesap Kütüphanesi	Zabit vekillğine veya Muavinliğe N.	Son rütbesi
I. OR. müfettihi P. Arşivci Mehmet Cahit oğlu Cemil Toydemir İstanbul 1299	1- mart-716	23- Kasım-718	30- ağustos-742
	Tekaüdü sebebi	Tekaüt tarihi	Vazifesine nihayet verildiği tarih
	okulu için	15- Hazir-746	17- Hazir-746
Müddeti hizmeti	Maluliyet derecesi	Rapor ve vesaik	Maaş alacağı mahal
Sene Ay Gün			İstanbul
46 3 14	Fili hizmeti		
	Sin farkı olup Minha		
	Mad. (2) Mektep müddeti		
	Yunan Harp zammı		
11 18	Sıcak memleket Z. (18- ağustos-725 : 25- temmuz-727)		
1	İtalyan Harp Z. (18- mayıs-728 : 5- ekim-728)		
1	Balkan Harp Z. (5- ekim-728 : 16- eylül-729)		
5	Büyük Harp Z. (16- ekim-730 : 31- ekim-734)		
5	İstiklâl Harp Z. (15- mayıs-735 : 23- ağustos-737)		
	Şark Mülka Z.		
3	Kısmi seferberlik Z. (726 yemen ve 726-734 341 Eylül 734 ve 725- İstanbul 17 Hazir 746)		
3	Madde (60)		
65 3 02	Yekûn		
	Açık ve mahpusluk müddeti		
65 3 02	Yekûn		
13	Takvim farkı olup Minha		
65 2 19	Yekûn		
65	Madde (6)		
	Tekaüt maaşı		
400,40	Tahsis tarihi : 1- temmuz-746		
	Terfih zammı		
	Tahsis tarihi		

Sayıştay Başkanlığına

Mumailayhe tahsis kılınan tekaüt maaşı yukarıdadır. Tetkik ve tescilini rica ederim.

Adres: 17- Haziran-746 Bakan N. Tkt. Ş Md.

İstanbul, 17 Haziran, 30 No. lu yekûn

Dikkat olunacak hususlar

- 1 — Tarihlerde ay ismi yazılacaktır.
- 2 — Tarih duhule (Mektep, Alaya) kaydı ilâve olunacaktır.
- 3 — Esbabı tekaüdü hanesine: üçüncü maddenin . . . fıkrasına tevfiğe diye yazılacaktır.
- 4 — Tarih vefat, vefatın vuku bulduğu mahallî ihtiyar heyetince tesbit edilip nüfusa verilecek vukuat ilmühaberindeki tarih yazılacaktır. Zat İşleri dairesinin bildireceği tarihi vefat tetabuk etmezse aile mahkemeye muracaat ederek nüfus kaydını tashih ettirmeye mecbur pırakılmış olur.
- 5 — Ciheti mülkiyedeki hizmetle, İtalya, Büyük harp, İstiklâl harbi, kısmî seferberlik zamları için mebd ve münteha tarihleri gösterilecektir.
- 6 — Şark kıdem zammı için hangi tarihten hangi tarihe kadar hangi muntakada bulunduğu tasrih olunacaktır.
- 7 — Muhakeme olunmak üzere açıkta veya hapiste geçirilen müddetin mebd ve müntehası gösterilecektir.
- 8 — 7. Madde mucibince hizmete alınıp tekaüde irca edilenler hakkında safahat cedveli tanzim kılınmayacak yalnız hizmet müddeti muhtıra ile bildirilecektir.
- 9 — 18. madde mucibince hizmete alınıp terfi etmiş veya malûl kalmış olan için yeniden safahat cedveli gönderilecektir.
- 10 — Malûliyet dosyasındaki ister muamelatı sabıkaya ister zayıat şubesinin tevsi-kına istinaden yapılan raporların 28 maddedeki tarifâtı kanuniyeye tevfiğe Sıhhat İş. dairesince tasdik ettirildikten sonra tekaüt şubesine gönderilecektir.
- 11 — Boş kalan cevaplar yerine (yoktur) işareti verilecektir.

(X E)

326 Yemen İsyanı : 13/Aralık/326 : 25/Temmuz/327
İştirak etmiştir.

Şeyh Said İsyanı : 18/Şubat/341 : 31/Mayıs/341
İştirak etmiştir.

31/Mart/325 İstanbul Asker İsyanı : 1/Nisan/325:22/Haziran/325
İştirak etmiştir.

Sınıfı : Piyade
Rütbesi : Orgeneral

Safahat Cedveli

Dosya No. — 318 — 311 —

Sıra No.	Sual	Cevap
1	İsmi	Cemil Toydemir İstanbul
2	Pederinin ismi	M. Cahit
3	Tarihi tevellüdü	1299
4	Tarihi duhulu	1 / Mart/ 316 Okula
5	Askeri memur ise maaşa geçtiği tarih	/ /
6	Son rütbeye tarihi nasibi	23/Kas/318 Teğ. 2/Haz/325 Yzb. 26/Ara/330 Bnb. 28/Tem/334 Yarbay 12/Eyl/337 Alb. 30/Ağu/927 Miraliva 30/Ağu/933 Korg. 30/Ağu/942 Org.
7	Mektep müddeti	/ /
8	Tekaüt tarihi	15 / Haziran / 1946
9	Tekaüt olduğu zaman kat'ası	1. Ordu Müfettişi
10	Vazifesine nihayet verildiği tarih	17 / Haziran / 1946
11	Esbabı tekaüdü	Dileği Üzerine
12	Ciheti mülkiyedeki hizmeti	/ /
13	Bilâdi harre zammı	18/Ağustos/325 : 25/ Temmuz/327 Yemende bulu nmıştır.
14	Yunan harp zammı	/ /
15	İtalyan harp zammı	18/Mayıs/328 : 5/Ekim/328 İştirak etmiştir.
16	Balkan harp zammı	5/Ekim/328 : 16/Eylül/329 İştirak etmiştir.
17	Büyük harp zammı	16/Ekim/330 : 31/Ekim/334 İştirak etmiştir.
18	İstiklâl harp zammı	15/Mayıs/335 : 23/Ağus/339 İştirak etmiştir.
19	Şark kadem zammı	/ /
20	Kısmî seferberlik zammı	(X) Arka sahifede gösterilmiştir.
21	60. cı madde mucibince zam hakkı	Müstehaktır
22	Muhakeme olmak üzere açığa geçirdiği müddet	Yoktur
23	Mahpusiyet müddeti	Yoktur
24	Hangi emvalde maaş alacağı	İstanbul Usküdar
25	İkametgâh adresi	İstanbul Beylerbeyi 30 Numaralı yalı
26	Malûlen müteakıt ise derecesi	I. Ş.
27	Malûliyetini müeyyet rapor ve vesaik	896
Vefat edenler hakkında		
8 ve 10. cu haneler müstesna olmak üzere (24) de kadar haneler imlâ edilecek ve ayrıca şu maddeler ilâve kılınacaktır.		
1	Hini vefatındaki kat'ası	
2	Tarihi vefatı	
3 — Ailesine 45, 46, 52'inci maddelerden hangisine tev- fikan maaş verileceğine dair Sıhhat işleri dairesinin kararı ve vefat raporu.		
İşbu safahat cetveli imlâ edilerek tekaüt şubesine tevdi kılmıştır. 17/Hazir, 1946		
1- Kararname sureti I. Ş. Md. 1- Nüfus teskeresi sureti ...sıktır.		

54
15230
18-6-46

5

17/Hazir, 1946

I. Ş. Md.

1- Kararname sureti
1- Nüfus teskeresi sureti
...sıktır.

Kaynak: MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi

Cemil Cahit Toydemir'in Seçim Tutanağı

Yataul III

Milletvekili Seçilmiş Olanlara ait Tutanak

Adı ve soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	KAZANILAN OYLARIN SAYISI																				Oyların toplamı		Seçmenlerin sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Anayasa ve Milletvekili seçimi kanunlarına göre seçimine engel halleri olup olmadığı	Seçimi hakkında şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Çatalca İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Yataul İlçesi	İzmit İlçesi	Rakamlar	Yazı ile						
General Cemil Cahit Coşkun	Yataul 1883	Emekli General	3564	4916	1826	2818	3550	18613	6163	40239	12223	5632	18556	5850	5192	3640	4241	4462			16532		528520	346271	yoktur	Olmanıştır			

Milletvekili Seçimi Kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda : Yüz altmış altı bin beş yüz yetmiş yedi oy ile General Cemil Cahit Coşkun'ın ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verildi 29/7/1946

Başkan
Yataul
[Signature]

Seçim Kurulu ve Belediye Başkanı
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye
[Signature] Oye

Kamuyaın, 26.Ağustos.1946 tarihli
Sekizinci Birleşiminde onanmıştır.

[Signature]

Kaynak.
https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/SM_1431_1_8.pdf

1418

T. B. M. M.

OLUMLUK KÂĞIDI

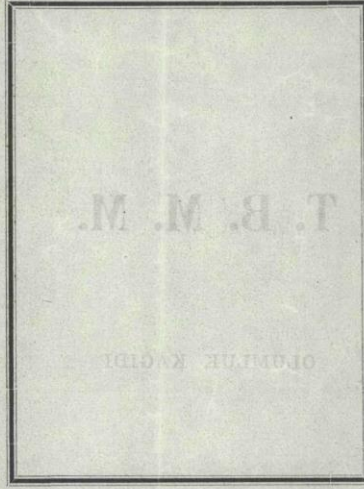
Dönem VIII

Orgl. Council Cahit Toydemir

I. M. Aulick

Milletvekili

Toussaint Oryel

8. ci Dönem
1418

Seçim dönemi	8. ci dönem	İlim rütbesi	
Adı	Canil Cahit Topten	Mesleği ve işigücü	emekli orjeneral
Soyadı	Topten	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli 3 Çocuğuna
Babasının ve anasının adı	Babası ek. Cahit anası vasfiye	Seçimden evvelki son memurluğu	1. Ordun müfettişi
Doğduğu yer	İstanbul	Memur değilse seçimden evvel son durumu	
Doğum tarihi	1883	Evvelki dönemlerde Milletvekili seçilmiş ise seçim yerleri	
Öğrenimi	Harbinde	Seçim tutanağının tarihi	23. 7. 1946
Bildiği diller	az faransaça arabca	Kaç oyla Milletvekili seçildiği	166577
Nede uzmanlığı olduğu	askerlik	Tutanağının Kamutayca onanması tarihi [*]	26. VII. 1946
Eserleri	yok	Meclise katılma tarihi	2-8-46

[*] Bu bölme Kanunlar Kalemince doldurulacaktır.

Topten

Kaynak:

https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/HT_1431_1_8.pdf

Fotoğraflar

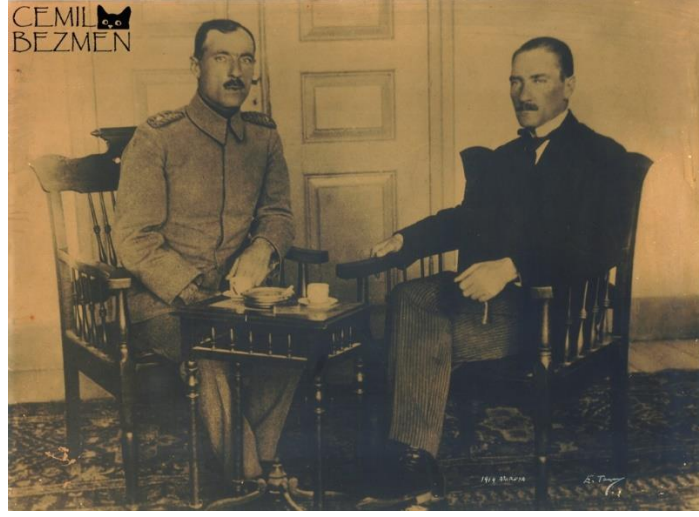
Teğmen Cemil Cahit Efendi (Beyrut)

(Kaynak: <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/>
(Erişim tarihi: 30 Kasım 2024))

Teğmen Cemil Cahit Efendi (Beyrut, 1905)

(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)

Amasya Görüşmeleri Sırasında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte

(Amasya-20-22 Haziran 1919)

**(Kaynak: <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/>
(Erişim tarihi: 30 Kasım 2024))**

Soldan sağa: Yaver Mehmet (Kılınç), Heyet-i Temsiliye üyeleri Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduk), Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri Ruşen Eşref (Ünaydın), 5'nci Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey (Toydemir) ve başyaver Cevat Abbas (Gürer)

(Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919)

**(Kaynak: <https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/>
(Erişim tarihi: 30 Kasım 2024))**

**41'inci Tümen Komutanı Albay Cemil Cahit Bey (Toydemir)
Erciyes Dağı zirve tırmanışında (Kayseri – 28 Ağustos 1924)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

**11'inci Tümen Komutanı Tuğgeneral Cemil Cahit Paşa Mustafa Kemal (Atatürk)
ile Ertuğrul Yatının güvertesinde(Soldan üçüncü) (15 Mayıs 1929)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

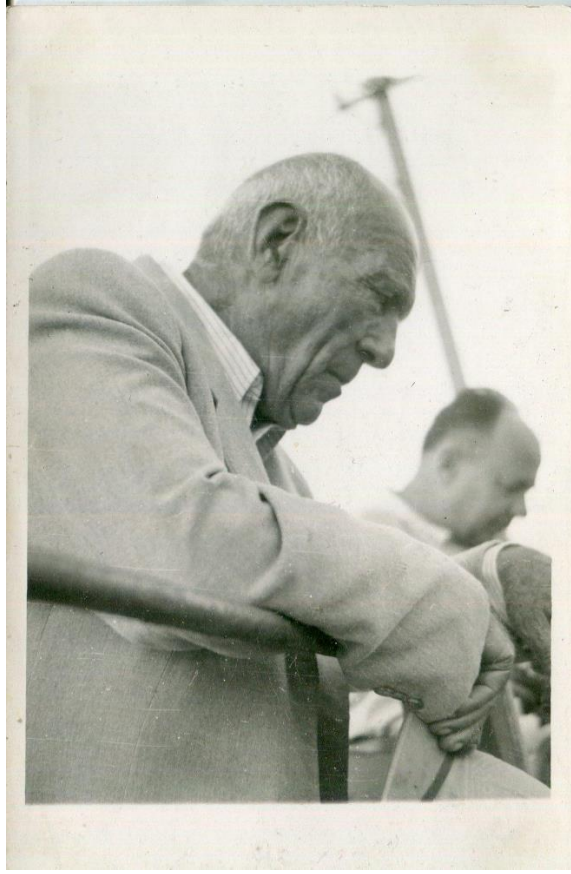
Cemil Cahit Toydemir

(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)

Korgeneral Cemil Cahit Toydemir

(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)

Cumhuriyet'in 10'uncu Yılı Kutlamaları (Konya)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)

Mustafa Kemal Atatürk'ün Katafalktaki ilk nöbeti Fahrettin Altay, Halis Bıyıktaş, Cemil Cahit Toydemir ve Ali Sait Akbaytoğan tarafından tutulmuştur.
(16 Kasım 1938 – Dolmabahçe Sarayı)

(Kaynak:, Mustafa Toker, Dolmabahçe'den Etnografya Müzesi'ne, Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e Atatürk'ün Cenaze Törenleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017, s.10)

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Töreninde

Orgeneral Fahrettin Altay ve Korgeneral Cemil Cahit Toydemir

(Kaynak: <https://x.com/bayrakmelike2/status/1431890784316493824>)

Cemil Cahit Toydemir Adolf Hitler (Almanya-6 Temmuz 1943)

(Kaynak: Rıfat N. Bali,, “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi Hitler İle Görüşme”, *Toplumsal Tarih*, Eylül, 2007, Sayı: 165, s. 38)

Cumhuriyet, 9 Ağustos 1946

Ürdün Kralı Abdullah'ın Ziyaretinden (Cumhuriyet, 11 Ocak 1947)

**Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir
1'inci Ordu Komutanı Nuri Yamut ile (5 Haziran 1947)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

**Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir İzahat Verirken
(5 Haziran 1947, Büyükçekmece Civarı)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

**Cemil Cahit Toydemir İstanbul Satranç Derneği'nde
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

**Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir'in Yüksek Askerî Şura Üyeleri
Şerefine Orduevi'nde Verdiği Yemek (8 Ağustos 1947)
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)**

Cemil Cahit Toydemir ve Oğlu Cenkkut Toydemir
(Kaynak: Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi)

A.Cemil Bezmen (Torunu) Cemil Cahit Toydemir'in
Devlet Mezarlığındaki Kabrinde
(Kaynak: A. Cemil Bezmen)

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Lodumlu Arşivi.

Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Arşivi

Cemil Cahit Toydemir'in Aile Arşivi*

Resmî Yayınlar

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:19, (19.12.1946)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:4, Birleşim:46, (19.02.1947)

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:5, Birleşim:65, (28.05.1947)

Süreli Yayınlar

Dergiler

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 13, Vesika No: 345, Harp Tarihi Dairesi

Yayınları, Ankara, Eylül 1955.

* Cemil Cahit Toydemir'in torunu A. Cemil Bezmen ile 30 Ekim 2024 tarihinde Ankara'da görüşülmüş ve A. Cemil Bezmen, Cemil Cahit Toydemir'in Yayınlanmamış Anıları ve fotoğraflarını benimle paylaşmıştır.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 23, Vesika No: 591, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, Mart, 1958.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 38, Sayı: 87, Belge Nu.: 2.096, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yay., Ankara, Şubat 1989.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı), Yıl: 69, Sayı: 148, Belge No.:29, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Kasım 2020.

Gazeteler

Akşam, 24 Temmuz 1946

Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946, 14 Mart 1947, 24 Mayıs 1947

Kurun, 22 Birinciteşrin 1938

Son Telgraf, 30 Ağustos 1937, 8 Ekim 1937

Tan, 6 Mart 1940

Ulus, 12 Mart 1943, 2 Ağustos 1947

Ulusal Birlik, 17 Ağustos 1937.

Vakit, 30 Ekim 1941, 11 Şubat 1943, 8 Mart 1943, 13 Ağustos 1946,

Kitaplar

Akbay, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe**

Girişi, Güncelleyenler: Alev Keskin, Fatma İlhan, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2014.

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Altay, Fahrettin, **Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1919-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970

Altınbilek, Hakkı- Kır, Naci, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II / II İkinci Kitap**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Apak, Rahmi- Önalp, Kâzım, **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Arı, Bülent, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, Derleyen: Turgut Gürer, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul, 2006.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara, 1995.

Aykut, Fahri, **İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu**, (Yay.Haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Balcıoğlu, Mustafa, **İki İsyân Koçgiri, Pontus, Bir Paşa Nurettin Paşa**, Babil Yayınları, Ankara, 2003.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Güncelleyen: Tevfik Ercan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 3 ncü Baskı, Ankara, 1999.

Çalhan, Özden-Keskin, Alev, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Çufalı, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) I. Cilt: Döneme Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları**, TBMM Yayınları, Ankara, 2012.

Çufalı, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) II. Cilt: Denetim Faaliyetleri ve Dış İlişkiler**, TBMM Yayınları, Ankara, 2012.

Çufalı, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) III. Cilt: Milletvekilleri Özgeçmişleri**, Ankara, 2012.

Erdoğan, Selim, **İstiklâlin Kumandanları Vatandan Başka Sevgili Bilmeyenler**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024.

Ertuna, Hamdi, **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

Esengin, Kenan, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.

Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Güler, Ali, **Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni ve Defin İşlemi Sonsuza Yolculuk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010.

Hallı, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972

Kehale, Abdullah, **Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları**, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul, 1997.

Kılıç, Mehmet, **Amasya Genelgesi ve Protokolü**, Amasya Valiliği Kültür Yayınları, Ankara, 2004.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Möckelmann, Reiner, **Franz von Papen Hitler'in Türkiye Büyükelçisi**, Çeviren: Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019.

Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer, **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1(24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)**, TBMM Basımevi, 2013.

Önalp, Kâmil, **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi V nci Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)**, Güncelleyen: Özden Çalhan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Özkurt, Fatih, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

Sağlar, Eşref, **Yaşam Öykülerim veya Bana Göre Ben ve Çevrem**, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1976.

Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi İngiliz ve Fransızların Güney - Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, (Günceleyen: Atike Kaptan, Alev Keskin), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Sevinç, Necdet Pontus'ta Hesaplaşma, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Süer, H. Hikmet, **1897 Türk-Yunan Harbi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Süleymanov, Mehman, **Qafqaz İslam Ordusu vƏ AzƏrbaycan**, HƏrbi NƏşriyyat, Bakı, basım yılı yok.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, **Milli Mücadelede Zile Ayaklanması**, Kırallı Ofset, Ankara, 1983

TBMM Albümü 1920-2010, I. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Toker, Hülya-Aslan, Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt: III**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Toker, Mustafa, **Dolmabahçe'den Etnografya Müzesi'ne, Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e Atatürk'ün Cenaze Törenleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017

Türker, Rüştü, **Birinci Dünya Harbi'nde Bakû Yollarında 5 nci Kafkas Piyade Tümeni**, Yay. Haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Türkmen, Zekeriya, **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Ünal, Muhittin, **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

Yeğin, Süleyman İzzet, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15 nci Piyade Tümeni**, (Yay.Haz.. Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Yılmaz, Hadiye, **Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Yüceer, Nasır, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918**, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Makaleler

Berzeg, Sefer. E., “Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri: Vubıhlar”, **Soçi'nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes-Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998.

- Bali, Rıfat N., “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi Hitler İle Görüşme”, **Toplumsal Tarih**, Eylül, 2007, Sayı: 165.
- Boran, Tunç, “Atatürk’ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, Bahar 2011.
- Çakır, Gül, “Milli Şef Dönemi Ulusal Basında İnönü Zaferlerinin Yıldönümleri (1938-1950)”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD)**, Cilt: 21, Sayı: Özel Sayı; Yıl: 2021.
- Çanlı, Mehmet, "Yunan İşgal Kuvvetlerinin Tahliyesi Sonrasında Doğu Trakya’da Hilal-i Ahmer’in Sağlık Hizmetleri (1922-1924)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 44, 2009.
- Çaykırın, Güzin, “Bakü Yollarından Sakarya Meydan Muharebesi’ne: 5’inci Kafkas Tümeni”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 21, Sayı: 35, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Aralık 2023.
- Doğan, Ayhan, “I. Dünya Savaşında “Kop Savunması” ve Ulusal Birliğimiz Açısından Önemi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 57, Ankara, 2003.
- Eyyüpoğlu, İsmail, “Bayburt Jandarma Tabur Kumandanlığı ve Kop Dağı Savunması (Mart-Temmuz 1916)”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Gelir, Kübra- Saygılı, Hasip, “Teröristten Kahramana Bir Mitos: Andranik Ozanyan”, **Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2022.
- İpa, Şalva. D. İnal, “Soçi Yöresinin Halkı Vubıhlar ve Sadzlar”, **Soçi’nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes-Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998.

Memmedli, Marziye-Çelik, Muharrem Yunus, “Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu’nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2020, s. 406.

Süleymanov, Mehman- Ersay, Bahtiyar, “Türk Araştırmalarında Kafkas İslam Ordusunun Şuşa Zaferi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa’nın 270. Yılı Armağan Sayısı, Cilt: 9, 2022.

Sürmeli, Serpil, “Yüzbaşı Mustafa Nazım (Evren) Bey’in Hatıralarında II. İnönü Savaşı ve 5. Kafkas Tümeni ile Dört Gün”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, Bahar 2011.

Şarman, Kansu, “Seyyahlardan Kayak Birliklerine Dağcılar, Erciyes’e İlk Tırmanış”, **Aylık Coğrafya Turizm Keşif Dergisi Atlas**, Sayı: 368, Şubat 2024.

Tatlok, T., “Vubıhlar”, **Soçi’nin Sürgünde Yaşayan Sahipleri Çerkes-Vubıhlar**, Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1998.

Türker, Kemal, “Zile’yi Ele Geçiren İsyancılara Karşı Kalede Savunma Yapan Zileli Süvari Binbaşı Hilmi Bey”, **Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim 2011 Bildiriler**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Yardımcı, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012.

Türkmen, İsmet- Tekinsoy, Yunus Emre, “TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarına Göre Postacı Nazım ve Zile İsyanı”, **Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim 2011 Bildiriler**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Yardımcı, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2012.

Ünal, Levent, “Birinci Dünya Harbinde Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler: Muharebelerin Harp Prensiplerine Göre Değerlendirilmesi”, **XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu**, 28-30 Mayıs 2014, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Ünalp, F. Rezzan, Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına), **Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 1, 2021.

Üzümcü, Adem – Dikkaya, Mehmet - Özyakışır, Deniz, “Türkiye’de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları: 1923-2007”, **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika**, Editörler: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Yümlü, Murat, “Cemil Cahit Toydemir: Askeri ve Siyasi Kariyeri Üzerine Notlar”, **History Studies International Journal of History**, Volume: III, Issue: 3, 2011.

Tezler

Bal, Halil, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Balcı, Serdal, **Cumhuriyet Döneminde Amasya (1923 1950) İdari, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014.

Çavuş, Ceyda, **Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Döneminde Amasya’da Seçimler ve Siyaset (1945-1950)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2019.

Heydarlı, Kanan, **Türk Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Kamuoyunda Nuri Paşa, Algısı**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020.

Jabarzada, Aysel, **Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya Politikasında Azerbaycan Faktörü (1917-1921)**, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bandırma, 2022.

Jafarzade, Amil, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2022.

Kazımov, Sanan, **Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'daki Faaliyetleri ve Aras Türk Cumhuriyeti**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

Özger, Orhan, **Milli Mücadele Döneminde Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2023.

Özkan, Mehmet Ali, **Millî Mücadele Döneminde Çıkan İç İsyanlar ve Bu İsyanlarda Çerkez Ethem'in Rolü (1919-1922)**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl, 2019.

Şüküroğlu, Gıyas, **Kafkas İslam Ordusu: Kuruluş, Teşkilatlanma ve Operasyonlar**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Tavukçu, İbrahim, **Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019

Türker, Selami, **Birinci-İkinci İnönü Muharebeleri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Gizem, **İngiliz Yazılı Basınına Göre Osmanlı Dönemi Yemen Ayaklanması: İmam Yahya İsyanı (1904)**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray, 2021, s.V-VI.

İnternet

<https://acbezmen.wordpress.com/2017/11/26/cemil-cahit-toydemir/>

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seyh-sait-ayaklanmasi/>

<https://www.youtube.com/watch?v=zv13B1kNDLg>, (Dr. Selim Erdoğan ile Bilim Ekstra)

<https://www.tekirdagyenihaber.com/2023/11/12/83370/>

<https://tdf.tr/42269/zirvelerde-100-yil-turk-dagciliginin-100-yili-buyuk-cosku-ile-kutlandi>

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kahire-konferanslari-15-16-kasim-4-7-aralik-1943/?pdf=6194>

ÖZET

Bu tez çalışması biyografisi hakkında yeterince akademik çalışma yapılmayan Emekli Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in askerî ve siyasi faaliyetlerini aydınlatmak amacıyla kaleme alınmıştır.

1883 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Cemil Cahit Toydemir Osmanlı Devleti'nin son yıllarına tanıklık etmiş, bir Devletin çöküş süreci ile yeni bir devletin doğuş sürecinin sancılı zamanlarında bizzat sahada yer almıştır.

6 Aralık 1902'de Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Beyrut ve Hicaz'da görev yapmıştır. 31 Mart İsyanı ve 1909'da Yemen İsyanının bastırılmasında görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki muharebelere bir Osmanlı subayı olarak katılmış, Kafkas İslam Ordusu ile Azerbaycan'da Ruslara ve Ermenilere karşı mücadele etmiştir. Yeni bir devletin kuruluşuna giden süreçte Kurtuluş Savaşı döneminde baş gösteren iç isyanları bastırmada ve Yunanlara karşı yapılan muharebelerde cephede bulunmuştur. Özellikle subaylığının ilk yıllarında Yemen İsyanının bastırılmasında görevlendirilmesi, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın en çetrefilli zamanlarında çıkan Zile ve Pontus ayaklanmalarının bastırılmasında da görev almasında etkili olmuştur. Diğer taraftan da İkinci İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış, adı adeta bu görevleri sırasında komutanlığını yaptığı 5'inci Kafkas Tümeni ile özdeşleşmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda en zor zamanlarda en zorlu görevleri başarıyla yerine getirmesi nedeniyle İsmet İnönü Cemil Cahit Toydemir'in Batı cephesine gelmesini "Hızır gibi yetiştin." sözleriyle ifade etmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Trakya'nın devir tesliminde görevlendirilmiş, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 41'inci ve 11'inci Tümen Komutanlıkları, Millî Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığı, 5'inci Kolordu Komutanlığı, Askerî Temyiz Mahkemesi II'nci Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, 20'nci Kolordu Komutanlığı, Askerî Temyiz Mahkemesi Başkanlığı ve 1'inci Ordu Komutanlığı gibi önemli askerî görevlerde bulunmuştur. İç isyanların bastırılmasındaki tecrübeleri göz önüne alınarak Şeyh Said İsyanının bastırılmasında da görevlendirilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninde 1'inci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa'nın yardımcısı olarak görevlendirilmiş ve gözyaşları içerisinde İhtiram Nöbetini tutmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda bir grup komutanla Almanya'ya giderek Hitler'le görüşmüştür. Askerî safahatında aldığı terfiler, bu alandaki başarılarının göstergesi olmuştur. Orgeneral rütbesinde iken kendi isteği ile emekli olduktan sonra siyasete girerek 21 Temmuz 1946 seçimlerinde CHP'den İstanbul milletvekili seçilmiştir. Seçim sonrası kurulan ilk kabinede Millî Müdafaa Vekilliği yapan Toydemir, kız kardeşi Asiye Hanım'ın ifadesine göre Türk ordusunda gerçekleştirmek istediği reformların kabul görmemesi nedeniyle bakanlıktan istifa etmiş, 1950 yılına kadar milletvekilliğine devam etmiştir. Sivil yaşamında bir süre Satranç Derneğinin başkanlığını yürüten Toydemir, 1956 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İstanbul Edirnekapı Mezarlığına defnedilen Cemil Cahit Toydemir'in naaşı 25 Ekim 1988'de Ankara'daki Devlet Mezarlığına nakledilmiştir. Az miktarda Fransızca ve Arapça bilen Cemil Cahit Toydemir evli ve üç çocuk babasıydı.

Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda kaleme aldığı Millî Mücadele Anıları ile sonrasında yazdığı Şeyh Said İsyanında yaşadığı sürece dair anıları torunu A.Cemil Bezmen tarafından yayıma hazırlanmaktadır. Millî Mücadele sürecinde Zile Ayaklanması sırasında yaşadıklarını anlattığı ve anılarından bir kesit olan kısım Abdullah

Kehale tarafından 1997 yılında “Millî Mücadele’de İç İsyânlar ve Cemil Cahit’in (Toydemir) Anıları” adıyla yayımlanmıştır

Anahtar Kelimeler: Kafkas İslam Ordusu, Zile İsyanı, Sakarya Meydan Muharebesi, Şeyh Sait İsyanı, Millî Savunma Bakanı.

ABSTRACT

This thesis study has been drawn up in order to shed light on the military and political activities of Retired General Cemil Cahit Toydemir, whose biography has been neglected and not much studied academically so far.

Cemil Cahit Toydemir, who was born in İstanbul in 1883, witnessed the last years of the Ottoman State and was personally on the battlefield during the painful times of the State's collapse and rise of a new state.

Having graduated from the Military Academy on 6th December 1902, he was assigned to Beirut and Hejaz. He was commissioned with suppressing the 31 March Incident and the Yemeni Rebellion of 1909. During the last period of the Ottoman State, he joined the Tripolitanian War, the Balkan Wars, and the battles of the Eastern Front in the First World War as an Ottoman officer and he fought together with the Caucasus Islamic Army against the Russian and the Armenian in Azerbaijan. Throughout the establishment process of a new state, he was at the front both to fight against the Greek and to suppress the internal rebellions breaking out during the period of the Turkish War of Independence. His assignment to suppress the Yemeni Rebellion during the first years of his tenure as an officer was especially effective in his later being commissioned with quelling the Zile and Pontus uprisings starting suddenly under the most complicated circumstances of the Turkish War of Independence. He further participated in the Second Battle of İnönü, Kütahya-Eskişehir Battles and the Pitched Battle of Sakarya and was even identified with the 5th Caucasian Division, which he commanded during these battles. Referring to his success in fulfilling the most difficult missions at the hardest times during the Turkish War of Independence, İsmet İnönü depicted the arrival of Cemil Cahit (Toydemir) in the Western front with the words “You have come as a godsend.”

As the Turkish War of Independence came to an end, he was entrusted with the take-over of Thrace. Together with the proclamation of the Republic, he accomplished important military tasks such as the Commander of 41st and 11th Divisions, the Army Undersecretary of the Ministry of National Defence, the Commander of the 5th Corps, the Deputy Chief of the Military Supreme Court of Appeal, the Commander of the Gendarmerie Forces, the Commander of the 20th Corps, the Chief of the Military Supreme Court of Appeal and the Commander of the 1st Army. Considering his deeds in suppressing the internal rebellions, he was entrusted with the task of suppressing the Sheikh Said Rebellion as well. During the funeral ceremony of Ghazi Mustafa Kemal Atatürk, he was assigned as the escort of Fahrettin Altay Pasha, the Commander of the 1st Army, and stood as the guard of honour in tears. He went to Germany and met with Hitler in the Second World War. The promotions he received during his military career denote his success in this field. Having retired on his own will at the rank of general, he entered politics and was elected as the deputy for İstanbul from the CHP party [the Republican People's Party] in the elections of 21 July 1946. As quoted from the expressions of his sister Asiye Hanım, Toydemir, having acted as the Minister of National Defence in the first cabinet formed after the elections, retired from the Ministry since the reforms he wanted to put into practice in the Turkish army were not accepted, and he continued his mission as a Member of Parliament until the year of 1950. Becoming the head of İstanbul Chess Association for a certain period in his civilian life, Toydemir died in İstanbul in 1956. Buried in İstanbul Edirnekapı Cemetery, the body of Cemil Cahit Toydemir was transferred to the State Cemetery in Ankara on 25 October 1988. Having a limited knowledge of French and Arabic, Cemil Cahit Toydemir was married and had three children.

His memoirs on the Turkish War of Independence, which he drew up upon the directives of Atatürk, and the memoirs he later wrote on the span he lived through during

the Sheikh Said Rebellion are being prepared for publication by his grandson A. Cemil Bezmen. As a part of his memoirs, the section where he described his experience in the Zile Uprising in the Turkish War of Independence has been published by Abdullah Kehale in 1997 under the title “Milli Mücadele’de İç İsyanlar ve Cemil Cahit’in (Toydemir) Anıları” [Internal Rebellions in the Turkish War of Independence and the Memoirs of Cemil Cahit (Toydemir)].

Key Words: The Caucasus Islamic Army, Zile Uprising, Pitched Battle of Sakarya, Sheikh Said Rebellion, Minister of National Defence.